

NÉPVISELET

A NÉPVISELET MÚLTJA

A szegedi népviselet múltjáról első biztos értesüléseink a XVI. század elejéről származnak. Az 1522. évi tizedjegyzékből kibontakozó viseleti kultúra körvonalai mindenesetre már bizonyos polgárosultságról, az önellátás hagyományai mellett az egykorú európai divatokhoz való alkalmazkodásról is tanúskodnak. Nézzük meg szám szerint is azokat a családneveket, amelyek a ruházkodásról vallanak.

A bőr és szaru feldolgozását idézi a *Szűcs*, illetőleg *Pellio*, *Pellifex* (25), *Hímvarró* (1), *Csapó* (5), *Tasalos* ('tarsolyos, tarisznyakészítő' 1), *Kesztyűs* (1), *Varga* (33), *Szekernyés* (1), *Cserés* (1), *Fésűgyártó* (1). A viseleti kultúrára utal a *Szabó* (54), *Varró* (2), *Gombos* (1), *Gomböntő* (1), továbbá a hódoltsági *Posztómető*¹ családnév. Utalunk itt természetesen arra is, amit a szegedi iparágak történeti és néprajzi áttekintésénél elmondunk.

A magas ipari számarányok láttára Székely György is jogosan hangoztatja², hogy a környék is nyilvánvalóan a szegedi piacon, vásárokon vett magának ruhát.

A szövőipar azonban fejletlen és ebből külföldi behozatalra szorultunk. Csak éppen megemlítjük, hogy az alsóvárosi templom múzeumában őrzött Gellért-kazula és Mátyás király palástja a kutatás szerint firenzei takácsműhelyből került a XV. század folyamán hazánkba.³ Hogy itáliai kelmék egyidejűleg nyilván a szegedi polgársághoz is eljutottak, azt nagy valószínűséggel következtethetjük egyes szegedi polgárok és polgárosszonyok római zarándoklataiból, az Itáliába irányuló szegedi tőzsérségből, továbbá Baratin Lukácsnak a szegedi Gyümölcsoltó Boldogasszony-kápolna számára tett alapítványából, amelyben öt misemondó ruha és négy oltárfölszerelés is szerepel. Az egyik oltárterítő *de damasco rasciano* mintha a Balkán, Bizánc felé mutatna.⁴ Lehetséges egyébként, hogy az eddig még megfejtetlen *Baratin* családnévben egy régi, Európa-szerre ismert lyoni selyemanyag, nevezetesen a *baratin*, *ferandin*, *ferentin* emlékezete maradt ránk.⁵ A család tehát kelmével kereskedett, és nemzetközi áruközvetítésre, szegedi terjesztésre vállalkozott.

Bizonyos részletességgel ismerjük Pap Benedek szegedi kereskedő raktárkészletét⁶ abból az időből (1552), amikor kénytelen volt szülővárosát elhagyni, és Kassára költözni: *summája az mennyi marhát elhoztak. Hoztanak el hetvenöt gyra ezüstöt,*

¹ Fekete L., *Die Siyaqat-Schrift*. 203.

² Székely Gy., *Vidéki termelőágak és az árukereskedelem Magyarországon a XV—XVI. században*. AgrártörtSzle. 1961, 325.

³ Bálint S., *Szeged városa*. 28.

⁴ Item quinque casulas, prima nigra de veluto, secunda rubra, similiter de veluto, tertia viridis de veluto aurato, quarta crocei coloris de damasco, quinta alba de damasco aurato. Item quatuor indumenta altarium; unum rubeum de veluto, secundum viride de damasco ad altare maius, tertium et quartum de damasco rasciano ad altare minus. Item tapeta septem. *Reizner IV*, 92.

⁵ Geramb, V., *Steirisches Trachtenbuch*. I. Graz 1932, 79.

⁶ Kemény L., *Pap Benedek és Huszár Gál életéhez*. Irodalomtört. Közl. 1911, 485.

száz arany gyűrűt, bálokat, mely bálókba voltak purgomálok, istametok, iskarlátok, granatok, egyébféle posztók végekbe, posztós szekerek.

A *purgomál* minden valószínűség szerint a lombardiai Bergamo városára utal, amely szövőiparáról már a középkorban híres. Az *istamét*, azaz szitaszövet francia, az *iskarlát* velencei, a *gránát* pedig eredetileg granadai honosságú ruhakelme.⁷

Pap Benedek leltárából is világosan kitűnik, hogy a szegedi ruhaviselet a háziipari készítmények (vászon, gyolcs) kivételével, már messzire kilépett az önellátás szerényebb kereteiből, és egyrészt belekapcsolódott az európai árucserébe, másfelől pedig nyilván a külföldi divatokhoz is alkalmazkodott. Pap Benedek kassai raktárában még a *braszlai* néven emlegetett, Boroszló városára utaló posztó is szerepel, ami bizonyára Szegeden sem volt ismeretlen.

Csak sajnálni lehet, hogy egykorú viseleti ábrázolás Szegedi Kis István és Szegény György ötvösmester képmását nem számítva, nem maradt ránk.⁸ Öltöztük azonban aligha tekinthető jellegzetesen szegedinek.

A török hódoltság a szegedi népviseletben is módosulásokat, eltolódásokat, változásokat idézett elő. Sok adatunk sajnos nincsen, de szerencsére a körvonalakat ebből a kevésből is világosan kirajzolhatjuk.

Középkori virágzó céhességünk elsorvad ugyan, hiszen csak a csizmadia és szabó mesterségről vannak biztos adataink és értesüléseink, de nyilvánvalóan legalább még a szűcs szakmának is működnie kellett. Ezt a szegedi jószágértartás töretlen virágzása is lehetővé tette.

A török viseleti kultúra hatására természetesen újabb szegedi iparágak is kibontakoznak, gazdagodnak, így a papucsos, gombkötő szakma.⁹ Ezek eleinte nyilván a betelepült török lakosságnak dolgoznak. Más helyen is szó esik még róluk.

Mint láttuk, a bőrművesség megtartja régi szegedi jelentőségét, sőt a törökök révén finomabb keleti technikákkal, így a fehérbőr, szattyán, kordován, karmazsin feldolgozásával is gazdagodik. A Felsővárosnak máig *Tabán* néven ismert tiszparti része föltétlenül a török tímárok telepének emlékezetét őrzi. Ebbe a korszakba nyúlik vissza a híres szegedi papucsos mesterség kibontakozása is. A papucs tudvalevőleg török hagyaték hazánkban, de főleg Szeged városában.

A szegedi paplankészítés is a török korban válik híressé. Eredetileg török mesterek honosíthatták meg, és tőlük tanultuk el. Nyilván ilyenféle a helyzet a Szegeden vásárolt és a pozsonyi kamarához jelképes adóként elküldött szőnyegeknel is.¹⁰

A török viselet szegedi hatása igen jelentős volt, hiszen még a XVIII. századi szegedi iratokban, végrendeletekben is sokszor olvasható a *bujaváson* (=hímzett török vászonkelme), *csalma* (=tatársüveg), *skófiium* (=hímzőfonál), *törökking*, *török-kordovány*, *törökpapucs*, *törökszőnyeg*, *törökzsínór*.¹¹

*

⁷ Csefkó Gy., Balázsdeákmente. MNy 1934, 308.

⁸ Szegedi Kis István arcképe irodalomtörténeti kézikönyvekből közismert. Szegény Györgyét közli Mihalik S., Németországi magyar ötvösök. Magyar Művészet 1937.

⁹ Bálint S., A szegedi papucs. Szeged 1955.

¹⁰ 1642. *Úgy adtuk és engedjük az megh nevezett Szegedi városnak, hogy mi nekünk in recognitionem domini palatinalis esztendőnként egy pár persiai, avagy schallat oszlopos szőnyeget adván árendálhassák valakinek akarják és magok is élhessék a kun pusztákat.* Eszterházy Miklós nádor leiratából. Az ajándékozás megismétlődik 1649, 1662, 1665, 1681 és 1685-ben is. Reizner IV, 181, 188, 194, 195, 203, 204.

¹¹ SzegSz megfelelő címszavai.

A szegedi népviseletnek — főleg a céhiratok, régi árszabások, végrendeletek adataiból — a XVIII. században már számos sajátossága fölismerhető. Világosan elkülöníthető a *parasztviselet*, vagyis a hagyományos, jelentős mértékben még a helyi önellátásra (vászon, bőr) támaszkodó népviselet, továbbá a színesebb *polgárviselet*, amely a nemesi öltözködésből, sőt idegen kordivatokból is számos elemet: anyagot, formát magába olvaszt.

Mondanunk sem kell, hogy a parasztviselet és polgárviselet állandó kölcsönhatásban áll egymással. A helyi hagyomány olyan eleven és parancsoló ezekben az időkben, hogy a polgárviselet sokszor alkalmazkodik hozzá, főleg amikor az idegen elemek asszimilációjáról van szó, másfelől pedig a parasztviseletbe is a polgári öltözködésnek számos stíluseleme ötvöződik bele.

Kovács János írja¹² a XIX. század elejéig visszanyúló emlékezések nyomán:

„Szegeden a felső- és alsóvárosi törzslakosságnak egymástól elütő viseletén kívül itt a német iparosoknak, a rác és dalmata (bunyevác) lakosságnak egészen külön népviseletük volt, a céhek pedig valamennyien elütőleg öltözködtek a többi lakosoktól, s ezen öltözködésük annyira állandó karakterrel bírt, hogy napjainkig meg lehetett ismerni az érdemes csizmadia, szabó, vagy szűcs céhez tartozó öregeket, férfit és nőt egyaránt, sőt a legényt, meg nagyobbára a leányzókat is.”

A férfiviselet természetesen konzervatívabbnak tetszik, a nőké szívesebben követi a divatot, de ugyanakkor körülbelül a századfordulóig számos archaikus hagyományt is megőrzött. Kétségtelen, hogy a férfiviseletet, a polgárság öltözködési módját a hatósági előírások is szigorúbban megszabták, mint a nőké.

Ez a különbség a viseleti iparban egészen a céhesség bomlásáig, sőt még bizonyos nyomokban máig visszatükröződik. Hosszú időközön át elevenen elvált ugyanis a *magyarszabó* és *némötszabó*, a *magyartímár*, illetőleg *némöttímár*, a *magyarszűcs*, illetőleg *némötszűcs*, a *magyarvarga*, illetőleg *némötvarga*, nemkülönben a magyar *csizmadia*, *bocskoros* és *papucsos*, illetőleg német *cipész* mesterség, továbbá a háziiparként űzött *vászonszövés*, illetőleg meghonosodott *takács* mesterség, bevándorolt *kétfestőipar* egymástól. A magyar mesterségek, elsősorban a színmagyar, paraszti sorban élő polgárságnak, főleg Alsóváros gazdatársadalmának, a népesedni kezdő szállások pásztorainak, majd a tanyák földműves népének, továbbá a halászoknak, vízzenjáróknak dolgoznak. Ezeknek élete, munkája jórészt kint a szabadban telik el, és így az időjáráshoz és fizikai foglalkozáshoz, vagyis a helyi környezethez és követelményekhez alkalmazkodó, kiértett viseleti hagyományuk van. A *némöt* jelzővel illetett szakmák a műveltebb, de azért a szegedi világban bizonyos mértékben még benne gyökerező, részben hozzá asszimilálódó iparos, kereskedő, hivatalviselő rétegeknek finomultabb igényeit elégítik ki, és a változékonyabb divatot, a nyugati ízlés beáramlását tükrözik. Ez az ízlésforma a szegedi nép vagyonosodásával mind egyetemesebbé válik és túllép a műveltebb Palánk és gazdagabb Felsőváros helyi határain. Természetesen még mintegy jó száz évig a divat illeszkedik a hagyományba, amelynek ellenálló és asszimiláló ereje még eleven. A XX. század elején indul meg e kettősség bomlása. A divatáramlatok mind döntőbben érvényesülnek, de teljesen győzni voltaképpen még máig sem tudtak.

A polgárságba való fölvételt már a XVIII. században iparkodtak a *polgárruha* viseletéhez kötni. Így tudjuk, hogy az 1790. évben, a II. József halálát követő nagy nemzeti föllángolás idején a Város bandériumának tisztjei zöld mentét, vörös nadragot és nyestes kalapot, a kivonuló felsővárosi polgárok világoskék, az alsóvárosiak pedig sötétkék, rókaprémés ruházatot viseltek.¹³

¹² Kovács 209.

¹³ Reizner III, 110.

A napóleoni háborúk szükségessé tették a polgárőrség szervezését és a polgárság viseletének egyenruhaszerű szabályozását is. Az 1805-ben nyomtatásban is megjelent rendszabást¹⁴ annál is inkább idéznünk kell, mert döntő hatással van a szegedi cívisviselet egész XIX. századi sorsára. Egyes nyomai még manapság is föllelhetők idős parasztságunk öltözködésén.

A Polgárságban ezután béveendőknek ruházatról való rendszabások.

Minden Új Polgár tartozik egy Színes, de kevés költségű öltözetet, jól Testéhez alkalmaztatva készíttetni, abban fel esküvésekor a N. Tanács előtt, azután pedig a hová és a mikor paratsolatni fog, meg jelenni.

Azon Színes öltözetet az egy formáság önként ajánlja; rendeltetik tehát: hogy a szín a Városi Privilegiumnak Tzímere színéhez hasonló légyen.

A helybéli Polgárságnak szokását, természetét és önnönhajlandóságát tekintvén; abbéli Színes Ruhának e Városban mind a módra, mind az árára különbözőnek kelletik lenni, ehhez képpent valamint, hogy a Fölsővárosi az Alsóvárositól, a Gyalogság a Lovasságtól öltözetével különböztetődik meg, úgy a Tisztek ruhájai ki tetetőbbek lesznek a többiekénél.

Az egész Polgárság Lovas, és Gyalok Rendre osztattatik fel és ki mellyik rendhez légyen tartozandó, azt a Nemes Tanács határozza meg, a Polgárságáért téendő esdeklésekor.

A Lovasság két osztályból fog állani, tudni illik: Felső, és Alsóvárosi nevezet alatt, a Gyalogság pedig Felső, Alsóvárosi és Palánki nevezet alatt.

A Lovasság Öltözete.

1szőr: A Felsővárosi Lovas Színes Ruhája lészén:

a) Világoskék jól a Testhez szabott néha gombolva, néha palástul viselendő kék zsinórra, három sor Fehér gombokra, fekete Bárány Prémre készült Magyar Mente.

b) Hasonló színű, gombú és zsinórú gombolva hordozandó Dolmány.

c) Hasonló színű és zsinórú Nadrág.

d) Fehér szőr zsinórú Öv, mellynek gombjai vörös, kék és sárga színnel keverték legyének.

e) Fekete nyakra való.

f) Fekete, atzél sarkantyús, kék zsinóros Tszizma.

g) Fekete Magyar Süveg, Fehér zsinórbul vörös, kék, sárga kevert gombokból fel készült Vitéz kötéssel és olly bokrétával, melly ugyan azon színt mutasson.

h) Vasas Kard, Vörös Tarsollyal, mellyen a Város Tzímere fehéren ki varva láttzatasson.

i) Fekete Báránybőr Nyereg Takaró, Vörös posztó prémme.

k) Tsinos Ló szerszám, a Kantáron és a Ló Homlokán egy sárga rezes tsillag.

2. Az Alsóvárosi Lovas Osztálynak hasonló öltözete és készülete lészén, de azon külömbséggel, hogy

1. A ruházat posztója setétkéék szinte ollyan zsinórra, sárga Gombokkal, sárga Övvel, a mente pedig vörös rókával készüljön.

A Gyalogság Öltözete.

3szor. Felsővároson Világos kék Dolmány ollyan zsinórra.

a) Világos kék Nadrág hasonló zsinórra.

b) Fehér szőrű, vörös, kék, fehér Gombokra.

c) Fekete nyakravaló.

d) A Lovasokénál alatsonyabb fekete Magyar Süveg, vitézkötés helyett vörös, kék, fehér Rózsátskával s ollyan színű bokrétával.

e) Vasas Puska.

f) Vörös bagarja szijjonfüggő fekete patrontás, azon a Város Tzímere Sárga rézbül, fekete Tszizma világos kék zsinórral.

4szer. Alsóvároson. Sötétkéék Dolmány ollyan zsinórra, három soros sárga Gombokra.

a) Sötétkéék Nadrág hasonló zsinórra.

b) Sárga szőr Öv, vörös, kék, fehér gombokra.

c) Fekete nyakra való.

d) A Lovasokénál egy kevésé alatsonyabb fekete Magyar Süveg, vitéz kötés helyett vörös, kék, sárga színnelkkel vögyött Rózsátskával, s hasonló színű bokrétával.

¹⁴ Nemes szabad királyi Szeged várossánál a polgárságban ezután béveendőknek egygyforma Ruházatról való Rendszabások, mellyek a nemes tanács által 1805dik Esztendőben Sz. György Havának 27dik napján helyben hagyattattak. Szegeden, Nyomtatattott Grün Orbán betüivel.

- e) *Vasas Puska.*
- f) *Vörös bagaria szíjon függő fekete Patrontás, fekete Tszizma sötétkék zsinórral. 5ször. Palánkban. Setét kék Frak Kabát, sárga Gombokra, vörös hajtókára.*
- a) *Kíngyertya szín, vagy is sárgás Laibli fehér Gombokra.*
- c) *Kíngyertya szín, vagy is sárgás hosszú Angliai Nadrág.*
- d) *Fekete, jól a lábhoz készült Saru.*
- d) *Három szegletű fekete kalap, sárga Gombra, és gombházra, Zöld bokrétával.*
- e) *Vasas Puska.*
- f) *Vörös bagaria bőr Pantalér, fekete Patrontás, sárga rézből azon a Város Tzímere.*

A Tisztek Öltözete.

6ször. *A Lovas és Gyalog Osztályoknál mindenben a Posztó ugyan hasonló léssen a köz Polgársághoz, mind azonáltal a fehér szín zsinór és Gombok helyett Felsővároson ezüst, Alsóvároson pedig a sárga szín zsinór és gombok helyett arany, vagy aranyozott léssen. Süveg helyet vörös Tsákos nyustos Kalpag, a prém a Mentén Nyertz fog lenni, egyéb készület szinte olyan szín, mint a köz Polgároké, de fainabb materiából, úgy a Palánkiaknak készülete is, a köz Polgárokéhoz hasonló, de fainabb materiából léssen,*

Az így fel ruházott Színes Polgár midőn valamely Ünnepe léssen, s tisztelet tételre meg szállítatik, ha tsak nem beteg, vagy igaz okból el nem utaz, vagy szabadságot a Tisztjétül nem nyér 12 forint büntetés alatt köteles léssen meg jelenni. Ha Színes ruhája el szakad, tartozik újjat 25 forint büntetés alatt tsináltatni s készen tartani, nem különben idővel ki adandó parantslatokat is pontig tellyesíteni.

Kováts István önéletrajzában személyes gyermekkori élmények alapján mondja el, hogy a múlt század első felében az egyenruhás polgárok viselete sötétkék posztóból készült. Kordován csizmájuk, szűk magyarnadrágjuk, végig gombolós mellényük, csákójuk, dolmányuk és vendégmentéjük volt. A régi szegedi polgárelétről más vonatkozásban bővebben is szó esik.

Jellemző, hogy az idős tápai férfiak zsinóros magyarnadrágból, ezüstgombos mellényből álló ünneplőjét *polgáros viselet*, sőt olykor *polgármestörös viselet* néven is emlegetik.

A reformkor szellemére, de a szegedi parasztpolgári öntudatra is igen jellemző az a rendelet (1832), amelyet Babarczy Imre királyi biztos, Alsóváros fia adott ki:

Királyi Biztos eő Nagysága a Városi Tanáts tagjainak a Nép előtt egészben megvesztegetett tekintete vissza állítására nézve közben jött Rendeléseinek, mellynél fogva az Tanáts ülésekbe Tisztsséges magyar ruhában való megjelenést hagyta meg, újabbi megvetését az egész egyben levő tanátsnál tapasztaltván; — az illy önn köz Díszbeli állapotban való engedetlenséget rosszra magyarázta, nyiltoán kinyilatkoztatván, hogy már most a visszaélések és Vastag Hibák megszűnni nem látszatván, kötelessége nevenként kijelenteni, hogy azon Tisztviselőket, akik a Királyi Biztos jól megfontolt fellyebbi rendelményekben ellenkezést mutattnak, tisztelt Eő Nagysága úgy fogja tekinteni, mint közszolgálatban lenni nem akarókat.

A céhes polgárságnak május elsején, úrnapiján, patrónus ünnepén, remekelésen való ünnepélyes fölvonulásaiból, díszmeneteiből a viseletnek még feudális, közösségi jellege, továbbá életkort, hivatást, társadalmi helyzetet egyaránt kifejező hagyományai, kötelező konvenciói csillannak föl és érvényesültek a maguk idejében ritka látványossággal.

A millenáris idők lelkes hagyománytisztelőének, s a műkedvelő „szegedi magyar” ügybuzgalmának köszönhető egy céhes mészáros-remeklés föllevenítése a Szegedi Napló hasábjain.¹⁵ Ebből ragadjuk ki a XIX. sz. első felére vonatkozatható viselet-történeti bizonyságokat.

„A mészárosok jó módja ruházatukból is kitűnt. A legezüstösebb ruhát ők, meg a csizmadiák viselték. Tekintélyes volt a céhük, ünnepélyes és híres a remeklésük.

A nagy nap reggelén a székálló legények és inasok fehér pikédolmányba öltöztek, a legények lábán kordovánészima. A felvonulás élén lovagolt a komiszáros, azaz céhbiztos darutollas kalapban,

¹⁵ Beck P., Mészáros-remeklés. Régi szegedi céh-ünnep. SzN. 1905, 313. sz.

piros hajtókás, kék posztóból készült, ezüstgombos viktoriadolmányban és egérszínű posztóból készült, oldalain piros posztócsikra rakott gombokkal díszített, bőrös lovaglónadrágban. Oldalán széles, rezes fringia lógott, kardszíjába volt akasztva egy nagy selyemfonállal kivarrott sallangos kostök, benne a tűz-szerszámokkal. Vállán remekbefont karikásostor lógott. Lova sallangos kantárral, sárgaréz kápás nyerge pedig fecskefarokra szabott piros posztószerű, erdélyi fekete báránybőrből készült takaróval volt fődve...

Utána hat marconaképu perzekútor lovagolt városszínű rövid tarkazsinóros dolmányban, gombos lovaglónadrágban. Vállukról széles fekete szíjon csövével lefelé lógó karabély és város címeres lóding, oldalukon huszáros görbe kard...

Ezután következett a nap egyik hőse: a gulyabeli vad marha, a leütendő ökör felpántlikázott szarvakkal. Nyomában a másik hős: a remekelendő mézároslegény. Pörge selyemkalapban, panyókára vetett rövid, ezüstgombos kék dolmányban, karján felgyűrt inggel, sujtásos kék magyarnadrágban, sarkantyús csizmában, előtte egyik sarkánál fogva felakasztott, fehér kivarrott szélű kötőben, oldalán pedig a réznyelű késfenővel, jobbvállán a taglóval...

Utánuk a városi polgárórség egyenruhás zenekara következett. Majd a városi hatóság képviselője, a céhkomiszárius szenátor magas rókabőrös kalpagban, rókatorkos mentében, kardosan. Mellette a városi tisztifőorvos magas cilinderkalapban, tubákszerű hosszú kaputrokban, kénygertya színű... sárga nadrágban, hosszúszerű csizmában.

Ezután testületileg vonultak föl a mézáros céh tagjai a fő- és alcéhmesterekkel, a ládamester vezetése alatt. Ezek a jól hizott mesterek ezüstláncos mentékben, dúsan zsinórozott búzavirágszín posztóruhákban, vállukon sötétkék galléros köpönyegekben parádézta...

A céh után következtek a céhbeli mesternék és leányaik... csipkés-tarajos magyar főkötőkben, ingvállban, ezüstcsatos pruszlikokban..."

Népünk viseleti kultúrájának múlt századi alakulásában nevezetes mozzanat a *papucs* szegedi különlegességgé válása. Viselete szorosan összefügg a modern városi civilizáció kibontakozásával, nevezetesen Szegednek a XIX. század folyamán meginduló kikövezésével. Azelőtt az utakat borító feneketlen sár miatt az asszonynepek is csizmában, bocskorban jártak. A cipőt, az egykorú bennszülött németek viseletét egyelőre idegennek érezték.

Az önellátáson alapuló háziipar, így a szövés-fonás a múlt század derekára a Városban már teljesen eltűnik, illetőleg kiszorul a tanyákra. A korszak korakapitalista közgazdasági virágzása a városi nép körében már megteremti a ruházati javak nagyarányú cseréjét, így többek között az erdélyi szász posztó, nemez és a szepesi, felvidéki vászon Városunkba özönlését, amelyekért mi szappant, paprikát, halat, feldolgozott bőrt adtunk cserébe.

A női viseletnek éppen körülbelül a papuccsal egyidőben felbukkanó új anyaga a *festőruha*, kékfestő ruha, röviden *festő*. Olcsóságával, mutatós mustráival évtizedeken át a szegedi női világnak, elsősorban természetesen a szegényebbeknek legjellegzetesebb, közkedvelt kelméjévé válik. A folyton gyarapodó szükségleteket éppen a nagyhírű szegedi kékfestő ipar elégíti ki. A szegényebb asszonynepek így aztán a színes, díszes papuccsal és a drágább kelméket helyettesítő, de a helyi hagyományokba illeszkedő festőruhával tartja fenn még mintegy fél századon át a szegedi népviselet jellegzetes formáit.

Az önkényuralom idején a magyaros polgárviselet ellenállási ösztönzésekkel, a nemzeti érzés tüntető hangsúlyozásával is színeződik. Egyes megnyilatkozásai csak átmeneti divatnak bizonyulnak ugyan, mások azonban polgárosuló parasztságunk viseleti hagyományaiába olvadva, megérik a XX. századot is. Ilyenek a Kossuth-kultuszt állhatatosan megvalló *Kossuth-kalap*, *Kossuth-szakáll*.

Idéztük már Kovács Jánosnak nagyon is szűkszavú jellemzését a régi szegedi polgárviseletnek hajdani színes, változatos világáról, továbbá mesterségek és városrészek szerinti eltéréséről. Amennyire lehetséges, most próbáljuk meg ezeknek a sajátosságoknak, elmúlt viseleti konvencióknak emlékezetét fölidézni, a mozaikszemeket összeilleszteni. Különösen Cserzy Mihály és Tömörkény adatainak vesszük nagy hasznát.

A múlt század második felének, főleg az árvízet megelőző időszaknak férfiviseletét a szemtanú Cserzy Mihály jellemzi bővebben.¹⁶ Rajza nem részletező, de a körvonalakat, legjellegzetesebb vonásokat mégis találóan állítja elénk. Ábrázolásának hűségéért egyéb források, élfőszavas visszaemlékezések is kezeskednek.

„A Víz előtt — írja 1906-ban — városrészenként egymástól teljesen elütő ruházatban jártak az emberek.”...

„A Belvárosban nagy számmal voltak még akkor a szerb és német családok, amelyek természetesen ápolták nemzeti viseletüket, és legtöbbször a nekik megfelelő idegen szabású ruhában jártak.

A felsővárosi polgároknak ruhája búzavirág színű, kék posztóból finoman készült ruha volt, dúsán zsinórozva és ezüstgombokkal ékesítve. A kalapja nyúlzsorselyemből készített kisszélű, pörgé-állású volt. A mentéje fekete báránnyal prémezett. Ugyanígyen búzavirágkék színű, szarufára zsinórozott dolmánya. A mellény fekete selyemből varrott, apró ezüstgombos... Fekete selyem nyakraválót viselt... Továbbá búzavirágkék színű, zsinóros, vitézkötéses magyarnadrág és rövidszárú kordováncsizmát hordozott. A nadrágszíjon nagy ezüstcsat ékeskedett. Ez tette a felsővárosi polgárt kiváltságossá. Ezüst csatot más senki sem viselt, még a hivatalnokok és az urak sem.

Ezt a viseletet télen kocsira, vagy nagy hidegben a Városban is — disznótorra vagy egyéb ilyen alkalmatosságkor való jövés-menésben — selyemmel gazdagon kivarrott suba egészítette ki. Valamint esős időben a kerek gallérköponyeg, melyben sommal végződő ezüstláncos kapocs volt lógóként. Mert hát abban az időben magyar ember paraplét nem vett a kezébe. Volt ugyan, de csak az asszony-nép és a német hordozta... A Felsővárost ui. hajósgazdák, molnárok, kupeczek, módos szappanosok, kereskedők, fuvarosok lakták, és foglalkozásuknál fogva az ország különböző tájaira elvetődtek, tehát a szerzett tapasztalatok folytán ízlésük is finomodott...

A felsővárosi polgár sapkája finom, erdélyi báránnyal vagy asztrágánból való volt...

Az alsóvárosi polgároknál a sötétkék volt a kedvelt szín. Csak nyáron váltották föl a jobbmódúak a nehéz, vastag posztóruhát vékony fekete reverendaszövetűre. Sötétkék ugyanilyen színű, széles zsinórzatú volt tehát a magyarnadrág, azzal a különbséggel, hogy amíg a másik anyavárosrész: a Felsőváros polgársága feszesre, testhezállóra szabatta a nadrágját, az alsóvárosi ember bugyogósabbra, munkára alkalmatosabbra készítette, úgyhogy még a csizmaszárra is lehajlott. Sötétkék volt a dolmánya is, kusza szabású, zsinóros. Csupán a mellény hasonlított a felsővárosi polgáréhoz, azzal a különbséggel, hogy ennek is sötétkék színe volt. Továbbá rövid ködmönt viselt az alsóvárosi ember, berliner fonállal kivarrva, és ugyancsak berlinerrel kivarrott subát és báránnyal sapkát. Fekete, nagy, de pörgeszélű „vaskalapot” viselt az alsóvárosi ember. Kemény és nehéz volt, mintha vasból lett volna. (l. 135. jegyzet.)

Végül a szarkaláb aljú, huszáros szabású bőrbekécs is hozzátartozott az alsóvárosi nép ruházatához. Ehhez hasonlót a hajóácsok és a faragók viseltek. Azzal a különbséggel, hogy ez itt finomabb kelméből készült, és... lehajtott gallérján bogárfekete asztrágán fénylett...

A rókusiak — folytatja Cserzy — afféle kitelepült polgárok voltak, leginkább kőművesek, ácsok és egyéb mesteremberek, kik az úgynevezett polgári viselettől mesteremeri mivoltuknál fogva is hamarosan eltértek. De eltértek azért is, mert a régi mesteremberek leginkább bevándorolt németek voltak, és „divatosan”, azaz németesen öltözködtek, és a bennszülött is átvette ezt a viseletet.”

Vessük itt Cserzy jellemzése közé, hogy ők, továbbá a rókusi disznóvágók honosítják meg leghamarabb a nyugati kispolgár öltözködését: nagyszélű fekete kalapot, sima, pantallós fekete öltözetet, fehér inget, egyszerű fekete csokornyakkendővé modernizálódott nyakraválót. A bajusz mellett egészen picinyke kecskeszakállat is viselnek az ajkuk alatt, amelynek *légy* a tréfás helyi neve.

A városrészek szerint mutatkozó és eddig felsorolt viseleti eltérések mellett még a céhek, foglalkozások tagjai is jellegzetes öltözködési konvenciókat alakítottak ki. A csizmadiák jártak a legdrágább viseletben.

„Ezek — fejtegeti tovább Cserzy — finom, sötétkék posztóból készült, nagy ezüstgombos és nehéz ezüstláncos mentét, dolmányt, magyarnadrágot és ezüstsarkantyús csizmát viseltek. Továbbá sötétkék galléros köponyeg, ezüstláncos akasztóval, télen pedig a legfinomabb asztrágán dísszel. A csizmadiák különösen kedvelték az ezüst díszítést.

¹⁶ Cserzy M., Népviselet és népszokások Szeged vidékén. Értesítő 1906, 205: „...Hogy mennyire kedvelték a csizmadiák az ezüst ékszer, ennek jellemzésére elég a régi jóhírű Magyar István esete, aki a hatvanas években két rendbeli díszruháját eladta és azon vett magának Rókuson fordított elejű lakóházat.”

A kőművesek és ácsok özbórszínű bekecset, dolmányt és magyarnadrágot hordtak szürke zsinórzattal... „Az épületmunkások egyébként még manapság is kedvelik ezt a színt — írja Cserzy. Ma azonban — [azaz századunk elején] — már nem magyar szabású nadrágot, hanem bugyogót varratnak belőle, és nem dolmányt, hanem bársonnyal cifrázott, rövid aljú kabátot szabatnak. A zsinórzást is megváltoztatták...

A szélmolnárok, vízimolnárok, hajósok a *molnárkék* színt kedvelték. Dolmányt és mentét viseltek...

A híres szegedi halászok öltözete szintén önálló, s a többtől elütő volt. Pörge selyemkalapjukat kevélyen félhomlokra csapva hordozták. Továbbá fehér szűrposztóból készült, jőszabású rövid kankó-juk,... fekete szövetből való halászdolmányuk volt, búzavirágkék színű magyarnadrág, kordován-csizma. Nehéz ezüstlánc, amelyen ezüstből öntött kövér potykahal lógott... Ezüsthaltat más senki sem viselt az óraláncán.”

Tömörkény viszont úgy emlékezik vissza,¹⁷ hogy a halászok ünnepő viselete *molnárszín* posztó volt, meggyzsin bársonyallérral. A két megfigyelés különben nem föltétlenül ellenkezik egymással, hanem kiegészítheti egyik a másikat.

Máshol idézzük a mészárosok céhöltözetét, alkalmasabb összefüggésben mindjárt sor kerül a hajdani polgárosult juhászvisélet bemutatására is. Még a tanyai ruházkodás alakulásáról, történetéről is el kell egyet-mást mondanunk.

A szegedi tanyavilág népviselete mindig őrizte, és visszatükrözte a Város öltözködési hagyományait, konvencióit. Ez természetes, hiszen a tanyak népe a Városból szakadt ki, tehát rokonsági, gazdasági, művelődési, ízlésbeli kapcsolatai egy pillanatra sem szűntek meg vele.

Öregek visszaemlékezéseiből, egykorú adatokból bizonyos, hogy a múlt század derekán a len- és kendertermesztés a tanyai háztartás körében még virágzott. Ekkor a vászonneműt olykor még házilag is készítették, de egyidejűleg már gyolcsostótoktól, vásári árusoktól is vásároltak. A pásztornép értett a birka- és marhabőr kicserzéséhez. Ebből készült a *hátibőr*, vagyis palástszerűen a vállra, hátra vethető összevarrott birkabőr, a marhabőrből pedig a bocskor.

A pusztai népnél a posztóvisélet csak a múlt század közepén, főleg a jómódú juhászoknál kezd terjedni.

„Megy itt az aszfalton — írja Tömörkény¹⁸ — egy juhász... Vagy a maga gazdája, vagy pedig tekintélyes nyája fölött a számadó. Ezt mutatja a vállas és hasban is széles megjelenés, az áporodott juhtúróság, amely körüllegi. A vastag abaposztóból való kékbeli öltözet és két oldalt fölördült, elül-hátul pedig lefelé járó karimájú kalap... A fürtös fej, a csodálatosan szélesre nyírt hajakkal, amelyeknek formáját a múltban egyiptomi fáraók hercegisasszonyai viselték. A labji ezüstmombjai... hegyes, magyaros pipakupak tetejére kívánkoznak toronynak. Mutatja továbbá a hegyes orrával fölfelé pördülő juhászcizma, *juhászosóru cizma*. Azután a perzekutornadrág — *más néven rajthuzli* — amely a csizmaszárra borul, és amelynek az alja bőrrrel van beszegve. Az oldalán piros stráfli van, mint a generálisokén, és azonfölül hús-hús pityke, sárgarézéből való, rávarrva. A rajthuzlinak *gombosnadrág*, *juhásznadrág* elnevezése is járta.

És mindezekon fölül ott a kézben a juhászkampó... A bojtár kezében kenyérkereső szerszám, a számadó kezében azonban csak dísz, és főnöki jelvény... már csak stilizált holmi az egykori farkasütő. Az acélja fényes, a kampója kecsesen karcsú,... a nyél finom és vékony keményfa, fényesre politúrozva a kézhasználat által.”

A régi pásztorvisélet egyes ruhadarabjai a földműves tanyai népnél is használatosak, hiszen itt évszázados tapasztalatokról, a külső élethez, az időjárás viszontagságaihoz való célszerű alkalmazkodásról van szó.

Nyáron ingben, gatyában, bocskorban, nagyszélű kalapban dolgoznak még ma is elég sokan. Ebben a lenge, fényelnyelő öltözetben védekeznek a forróság, a kalappal pedig a napszúrás ellen. Télidőben ragaszkodtak a báránybőr sapkához, subához,

¹⁷ *Tömörkény I.*, Rónasági csodák. 166.

¹⁸ *Tömörkény I.*, Elég gyorsan haladtunk. SzN. 1913, 157. sz.

csizmához, mert különben ott kint a síkon, a metsző szélben, gyalog vagy lovaskocsin ülve átfáznának.

A *hétköznapló* viseletben, a munkaruha jellegében inkább érvényesül a hagyomány, mint az ünneplőben. Ez természetes is, mert a sokféle mozdulattal járó munka sokszor megszabja az öltözködés módját. Ilyenkor a nők még mindig bekötik a fejüket, szoknyát, blúzt és kötényt viselnek.

A tanyavilág önellátó készsége a múlt század végére megszűnik, de nagyjából a második világháborúig ragaszkodnak az öltözködés hagyományos formáihoz. Ez a férfivilágnál abban nyilvánul meg, hogy szükséges ruhadarabjait az ő ízlése szerint dolgozó szűcsnél, csizmediánál, magyarszabónál, kalaposnál veszi, illetőleg rendeli.

Ismét hangsúlyozzuk, hogy a tanyavilág öltözködési kultúrája mindenkor az anyavároséhoz alkalmazkodott, azt azonban egy-két évtizeddel, újabban is néhány esztendővel megkésve szokta követni. A konfekcióipar azonban lassan minden különbséget megszüntet, de még századunk 50-es éveiben is avatott szem fölismerte a tanyaiakat nemcsak jellegzetes, homokhoz szokott, vontatott járásukról, hanem azért is, mert az asszony nép kedveli az élénk színeket, a mustrás kelméket, a férfiak pedig ragaszkodnak a bajuszhoz, vagy legalább a csökevényeihez, nem szeretik a nyakkenődőt, nem mozognak még kellő biztonsággal és feszélytelenséggel a városi életmódhoz szabott modern ruhákban.

Egyébként a korunk civilizációját annyira kifejező *mackóruha* (melegítő) a tanyán is terjed. Jellemző módon azonban a nők a mackónadrág fölé még szoknyát is vesznek magukra, ami a hagyomány szívósságát, a kompromisszum készségét, a beolvastás igényét bizonyítja. A motorkerékpár rohamos terjedése a férfiaknál, de a nőknél is a modern bőrruha, sportkosztüm terjedését segíti elő. Csizma mellett terjedőben van a *birgeri*.

Parasztoknál mindenesetre még manapság sem mosódik úgy el külsőségekben: magatartásban és öltözködésben a nemek különbsége, mint a városiakoknál. Ez föltétlenül egészséges szemléletre, a természetadta jellegzetességek tiszteletére vall. Említsük itt is meg, hogy a paraszttasszony még ma sem dohányzik. Megszólnák azért is, ha szenvedélyesen, virtuskodva innék.

A tápaiak még századunk legelején is vasárnap mindig ünneplőbe-öltöztek, még ha nem is mozdultak ki hajlékukból.

Végül meg kell jegyeznünk, sőt hangsúlyoznunk, hogy tanyai népünk sokat ad a külső megjelenésre, a *tisztosságos* öltözködésre. Fél a megszólástól. Inkább nem járt templomba, elhárította magától a lakodalmi meghívást.

Régebben azért is elég sok vadházasság akadt a tanyán, azért éltek *bagolyhitőn*, mert a kolduszegény fiataloknak, illetőleg szüleiknek nem telt ünneplőruhára, amelyben a pap, anyakönyvvezető előtt illendően meg tudtak volna jelenni, lakodalmat tartani. A kapcsolat „törvényesítésére” sokszor csak hosszú évek múlva kerülhetett sor, amikor érzésük szerint már nem kellett ruházatuk miatt szégyenkezniük.

A nehéz sorsban bizony sokszor a Mars téri *szögénypiac*, *rongyiac* néven emlegetett zsbivásáron öltözködtek föl, legalábbis ami a köznapi, dolgozó ruhájukat illeti.

A tanyai proletariátus körében, a városi urak szolgálatában álló szőlőkapások, béresek, részesek világában kissé más a Tömörkény Istvántól és Cserzy Mihálytól egyaránt tetten ért változás folyamata, de az eredmény ugyanaz.

„A nagyobb tanyákban — írja a századfordulón Tömörkény¹⁹ — az idegen öltőruha szinte észrevétlen vándorol be az urak nyomán. Szokás, hogy az úr, a birtokos a megkopott ruhát, ami már városi viselésre nem alkalmas, kiadja a tanyaára a kocsinak, kapásnak. Ennek örülni szokás odakint, mert hát ingyenben van. A pantalló így megy ki közibük. S utóbb beleszokik...”

¹⁹ *Tömörkény I., Rónasági csodák* 202.

Cserzy Mihály²⁰ erősebb indulattal festi a ruházat „deklasszálódását” egy szatymazi úri szőlőbirtokra iparkodó munkásmenetet ábrázolva:

„Az egyikén kockás nadrág. A másikon hátulzsebes kabát. A harmadikon hasig kivágott mel-lény. Az utána következőn keménykalap, azután meg sárgaszalagos szalmakalap, gombosoldalú lakkcipő. Csak éppen még kesztyű hiányzik a kezükről, meg lárvá az arcukról, hogy farsangi menet-nek nézze őket az ember a tanyán... Most takarékoságból gúnyával fizetjük a napszámot.”

A szegedi népviselet artisztikus hitelességű forrásai közé tartozik szegedi festők néhány alkotása is.

Sorukat *Petrich András* (1765—1842) mérnöktábornok, érdemes hazafi nyitja meg. Szegeden csak diákoskodott, mégis egész életén át büszkén vallotta magát szegedinek. Kazinczy, Széchenyi, József nádor, Kisfaludy Sándor méltatta barátságára.



Illyés Ágoston rézkarca (1820)

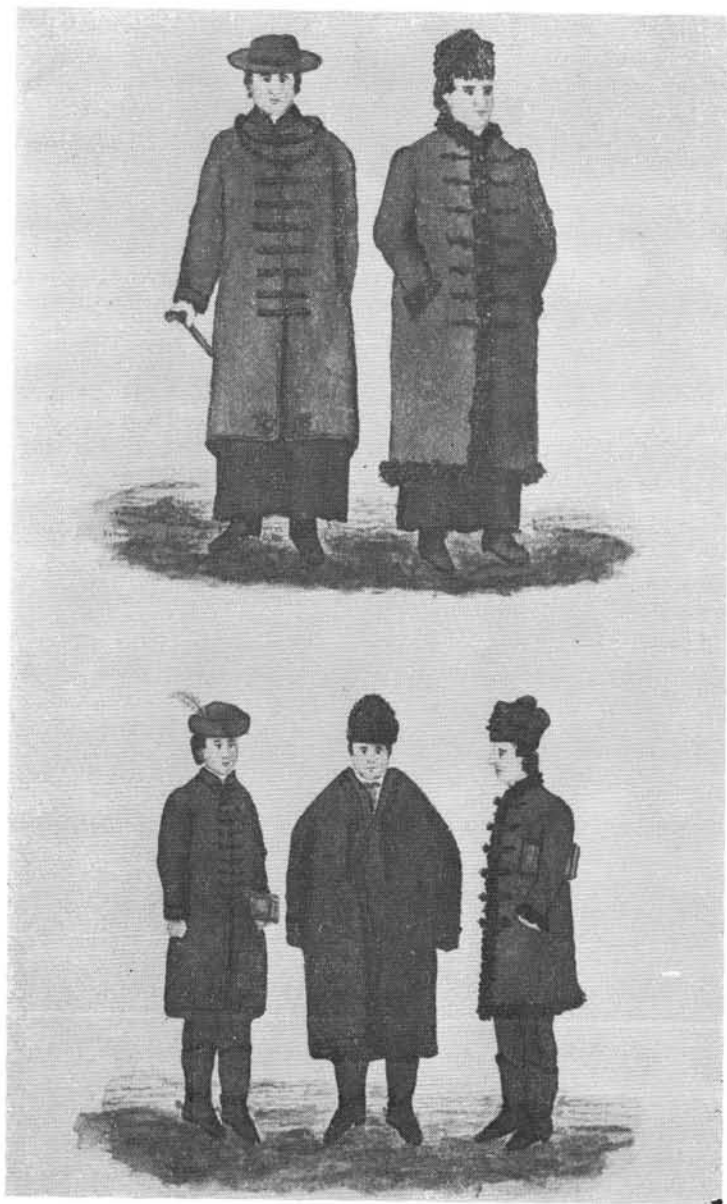
Korának egyik legjobb térképezője. Táj- és életképeivel hazánk természeti szépségeinek, népéleti sajátosságainak fölfedezői, szinte Dugonics András magyarságismereti programjának munkásai közé tartozik. Szegedről 1810 tájáról népviseleti képe maradt ránk,²¹ amely szemmel láthatóan éppen az öltözködési sajátosságok megörökítését tekinti céljának.

Egyik vízfestménye négy asszonyt és öt embert örökít meg. Két asszony kivarrott ködmönt, jellegzetes, nyilván fehér kötényt, és fejbekötést, egyen csurakot, azaz hosszú téli bundát látunk, egy meg mintha félünneplő, *piacos* viseletet, tápaiasan *mönő ruhát* ábrázolna. Három férfira jellemző a beráncolt bő gatya, hatalmas juhászkalap, ujjatlan dolmány, spencer, illetőleg panyókára vetett ködmön. Kettő sapkát visel. Egyiken hátibőr, fehérműje nem határozható meg pontosan. Az elfekvő alak talán kankót visel. A lábbeli valamennyinél elmosódik.

²⁰ Cserzy 206.

²¹ Közölte *Schoen A.*, Petrich András. A Műbarát 1922. Vö. még *Salamon H.*, Petrich András művészeti hagyatéka. Győri Szemle 1941. — A kép eredetijére, sajnos, nem sikerült rábukkannunk.

A piarista *Illyés Ágoston*, a gimnázium rajziskolájának vezetője rajzolta és *Karacs Ferenc* metszette „A Szegedi Oskolák Épületének Tekintete” c. kitűnő, forrásértékű rézkarcot.²²



Kegyes rendi tanárok az 1860-as években Gimnáziumi tanulók az 1860-as években
(*Váry Gellért* piarista tanár vízfestményei)

²² Illyésről ld. Szeged városa 188, 162.

Az előtte hullámzó emberek jellegzetes szegedi polgári és népviseletben tűnnek föl. Látunk pásztorokat subában, rajthúzliban, nagyszélű kalappal a fejükön. Közeliükben szürkankóba öltözött magyar polgár, német kocsislegény. Magyar és német fogatok is megjelennek előttünk. A lovakon magyar-, illetőleg németzserszám. Utcai alakok: puttonyos szolga, bécsi divat szerint öltözött házaspár, magányos polgárasszony, utcagyerekek, tereferélők.

Ezután újabb képforrások csak a század második felében bukkannak föl.²³

A szatymazi parasztgyerekből híres berlini illusztrátorrá vált *Tóth Molnár Ferenc* néhány hitelesnek tekinthető vízfestményére kell elsősorban utalnunk. Részben a régi polgárőrségi viseletet örökítette meg, amelyet az 1883. évi királylátogatás idején Beck Pista próbált új életre kelteni. Több lapja maradt meg a század utolsó évtizedeinek szegedi polgárviseletéről is, amelyek Tömörkény és Cserzy Mihály leírásához értékes szemléltetésül szolgálnak.²⁴

Századunk elején bukkan föl Szeged egyik legnagyobb festője, *Nyilasy Sándor* (1873—1934), aki tápai népviseletes képeivel az alföldi impresszionista festészet sajátos szegedi tájszólását teremtette meg. Ha kisebb részletekben nem is tekinthetők abszolút hitelesnek, a szegedi, benne a tápai népviselet kompozíciós sajátosságairól, színhatásáról igen vonzó és értékes tanulságokat köszönhetünk Nyilasy tehetségének.

Az ő nyomában halad egyes szórványos alkotásokkal *Hódy Géza*, *Szöri József*, *Dinnyés Ferenc*, *Heller Ödön*, *Parobek Alajos*, *Dorogi Imre*, *Vinkler László* is.

A szegedi ünneplő népviselet nagyjából 1867—1914 közé eső történelmi szakaszáról gazdag fényképparchívuma van a szegedi múzeumnak, de a néprajzi múzeumnak is. Ezek leginkább esküvői, családi, továbbá *radnai* képek, azaz a radnai búcsúról hazaérkezett, menyasszonyruhába öltözött eladólányok fényképmásai.²⁵

²³ Az árvíz alkalmával a Vasárnapi Újság közölt néhány jellegzetes rajzot. Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben is bemutat néhány szegedi életképet (nagyártézikut, kenyérfiac). VII, 497, 504.

²⁴ *Tóth Molnár Ferenc* lapjai a múzeum és levéltár tulajdonában. Rendszerezésük még a jövő feladata.

²⁵ Illusztrációs anyagunk jeles számmal ezekből a gyűjteményekből került ki. Megérdemelné az alaposabb vizsgálatot is. Néhány egykorú szegedi népviseletes fényképet közöl *Báttaszéki L.*, *Alföldi képes emlékkönyv*. Arad, 1887. Figyelemre méltó természetesen, bár olykor naiv és kritikátlan *Kovács* képanyaga.

A SZEGEDI NÉPVISELET A XIX. ÉS XX. SZÁZADBAN

A szegedi népviselet klasszikus virágzása, kiteljesedése nagyjából a szabadságharc és első világháború között eltelt majd háromnegyed évszázad. Ez a parasztviselet magába olvasztja, továbbfejleszti, differenciálja és sokáig őrzi a polgári öltözködés helyi, kialakult formavilágát. Ez lesz népünk ünneplője, amelyet *kékbeli* néven is emlegettek. A nótába is belekerült:

Márton Kati kis kertyibe,
Marci Miska sétál benne.
Sétálj Miska kékbeli,
Tied löszök gyüvő őszre.²⁶

Dugonics András jeles mondása: *Bor, búza, békesség és feleség ékes, Széna, szalma, szalonna és a ruha kékes.*²⁷

Köznapokon azonban még ragaszkodik a régi öltözködéshez, főleg a vászonnemű hordásához, amely életmódjához, munkájához évszázadok óta hozzáformálódott. Csak a századforduló táján kezdi formai jellegzetességeit elveszíteni és fokozatosan beleszürkülni a modern európai külváros viseleti konvencióiba.

E folyamat társadalmi hátterét jól ismerjük. Tudjuk, hogy Szeged népe is a XIX. század folyamán az intenzív földművelés, a tanyai gazdálkodás kiskapitalista, áru-termelő specialista gyakorlatát teszi magáévá. A paraszti életformát még ugyan sokáig őrzi, de a klasszikus önellátás gazdasági és történelmi szakaszán már messzire túlhalad. Ruhaneműjének minden darabját ebben a korszakban úgy vásárolja, de még a hagyományosnak érzett formák szerint varratja, készítteti, viseli. A konvenció tehát eleven. A szakiparosok, kereskedők még simulnak az ő ízléséhez. A hajdani híres *Ráth-* és *Eisenstädter-*cégektől közvetített gyári anyagok, *matériák* is színükben, mintáikban alkalmazkodnak hozzá. A magunk részéről is megerősítjük *Kresz Mária* állítását,²⁸ hogy ezek az ünneplőbe hatolnak be legelőször. Az árutermeléssel foglalkozó paraszti Szegeden azonban nem került sor a terménnyel való cserére, mint másfelé. Századunkban már ez is lassan elmúlik, bár a parasztviselet egyes nyomai, kipróbált, megszeretett formai hagyományai manapság sem tűntek el egészen.

Meg kell jegyeznünk, hogy főleg az asszony nép — viseletének paraszti zamata ellenére — mindig sokkal többet átvett a polgári, úri divatból, divatos kelmékből és nem tudott olyan kiértett népviseleti rendszert, artisztikus tájszólást megteremteni, mint egyidejűleg számos hazai táj paraszti nővilága. A máig járatos *fehérnép*, *fehércseléd*, *vászonnép*, *vászoncseléd* megnevezés azonban a vászonviselet hajdani kivételes jelentőségére utal a szegedi tájon is.

²⁶ *Kálmány II*, 69. Padé.

²⁷ *Dugonics A.*, Példabeszédek és jeles mondások. I, 11.

²⁸ *Kresz M.*, Magyar parasztviselet. Budapest, 1956, 29.

Mindezeknek előrebocsátásával megpróbáljuk az utolsó jó száz esztendő szegedi ruházati darabjainak sajátosságait és változásait jellemezni. Ahol lehetőségünk van rá, ott természetesen az előzményekre is rámutatunk. Mindig és mindenütt törekszünk az átmeneti formák és kisebb területi egységek jellegzetességeinek érzékeltetésére is. Sorrendben az alsóruháról, lábbeliről, felsőruháról, fejrevalóról, végül a kezebeliről, ékszerekről emlékezünk meg.

A *testiruha, ötözőruha*, öregeken még *gúnya*, nagyon ritkán *kesztes* néven is emlgetett ruhához, ruházathoz számos szegedi szólás fűződik. Általánosan ismert: *nem a ruha tölsi az embört*. Érvényesnek tartják azonban az ellenkezőjét is, és ez: *péz: embörség, ruha: tisztösség*. Az előrelátást így kötik az ember lekére: *nyáron ruhádat, télen kinyeredet el nē hagyd*. Aki még tartozik a ruha árával, annak *a ruhájába hatta a szabó a fércőt*. Aki lompos, hanyagul öltözködik, azon *lóg a ruha*. Másként: *úgy áll rajta a ruha, mintha vasvállával hányták vóna rá*. Ismeretes még: *úgy áll rajta, mint tēhön a gatyá, mint számaron a bársony nyerög*.

A ruházathoz, ruhaviselethez számos hiedelem is kapcsolódik. Apró gyerekek száradó ruhácskáját nem szabad éjszakára kint hagyni, mert akkor nem tud rendesen aludni, azaz a rosszak elviszik az álmát. Még a századfordulón is a szőregi, tápai lányok nem mehettek tánchelyre a templomozó, szavajárásuk szerint *misére való ruhájukban*. A tápai márialány templomi ünnepeken viselt ruháját nem viselte bálla, mulatságra. Akinek *virágos* a körme, azaz kis fehér pöttyök vannak rajta, annak Kovács János följegyzése szerint²⁹ hamarosan új ruhája lesz.

Az újonnan vett vagy készült, tápai szóhasználatban *mondva csinált* ruhát régebben vasárnap illet először fölvenni és egyenest templomba menni benne. Az egyház valamikor meg is áldotta az újruhás embert. Olyan gyereket, lányt, akin először látnak új ruhát, meg szokták csipkedni, és áldomást követelnek tőle: *csirip-csirip az új ruha, szakadjon el a ruhája, maradjon mög a gazdája!* Ha nem ad áldomást: *maradjon mög a ruhája, szakadjon el a gazdája!* Amikor a ruha elkészül, a szabó vagy varró ezekkel a szavakkal adja át a gazdájának: *a ruha elszakadjon, a gazdája mögmaradjon!* Egyszerűbben: *viselje egészséggel!* Menyasszónynak, vőlegénynek — ha módjuk megengedi — teljesen újba öltözve kell esküvőre mennie. Erről még a menyegzőről szólva, bővebben is megemlékezünk. A megfelelő helyen kerül sor a *korozsma, gyászruha, halotti ruha* bemutatására is.

Arról, akit a *nehézség* (epilepszia) tört, a tápaiak emlékezete szerint letépázták a ruháját. Ezt a ruhát a határból kivitték és élőfa tövében ásták el. Ebben az összefüggésben említhetjük meg azt is, hogy valamikor, szintén Tápén, a vetkőző pap mise után a sekrestyében rárázta a *misemondóruha* néven emlegetett miseruhát, vagyis a beteg, különösen lelkibeteg, ördögös fölé tartotta, majd áldásban részesítette.

A kiöltözött, sok ruhájú lány *ruhás, pötykeruha, cicamacás, gálánt, gálánteroskodik*, tápaiasan *tükörös, tükörösködik*, azaz a tükör előtt sokat illegeti magát: hiú, külső megjelenésére sokat ád. A szót Móra Ferenc is ismeri.³⁰ Aki nagyon kiöltözik, az még *pötyke, kipötyten*, kispolgári szóval: *puccos, pruccos*, másként *kicsípi magát, kikecskeli magát, ki van verve vásári szöggel*. Tréfásan: *kiöltözött mint szaros Pista Jézus nevenapján*. Az elhanyagolt külsejű fehérszínű *tojhos, lipántos, mazna*, tápaiasan *koszta, pörnyepalozsna, purungya, rucsada ~ rucsoda*, Csaplár Benedek följegyzése szerint *plēngyuha*. A ruhaszaggató gyerek *ruharongya*. A szép ruhának élő ember, főleg fehérszínű *ruha bolondja*. Aki az emberek előtt kicicomázva jelenik meg, odahaza azonban piszkos és rendetlen, a tápaiak szerint *úti cifra, házi rossz*.

²⁹ Kovács 377.

³⁰ Móra F., Ének a búzamezőkről I, 104.

A fehérneműt: alsóruhát, lepedőt, ágyhuzatot, abroszt, szakajtóruhát valamikor a *ruháskosár* néven emlegetett hosszúkás, hántolt héjú nagy kosárban, tulipántosládában, sublótfiában tartották. A felsőruha helye főleg egerek ellen a *ruharúd*, *ruhartartó-rúd* volt: a szoba vagy kamra mennyezetéről lelógó vízszintes rúd, amelyre valamikor, a tanyán itt-ott még századunk közepén is ruhaneműt akasztottak. Az egészet azután lepedővel terítették le. Manapság általános a szekrénybe rakodás, bár a sublótót főleg fehérnemű számára, még sok helyen megbecsülik.

Alsóruházat

Az *alsóruha* néven emlegetett fehérnemű részei, illetőleg hagyományos megnevezései a férfiaknál az *üng*, *gaty*a, fehérnépnél az *üng*, *pöndöl*, a gyermekeknél a *hosszú-üng*, másként *pöndöl*.

A kender és len szegedi termeléséről, illetőleg vászonszövésről legelőször a dorozsmai birtokpör (1721) tanúvallomásaiban olvashatunk: *Dékány István hallotta szegedi Puskás Gergely nevezetű embertől, hogy azon szegedi ember anyjának vagyon még oly vászna, akit még midőn Dorosmán régenten laktak volna, az ő anyja szőtt.*³¹

A len- és kendertermesztés mintegy a múlt század derekáig, a tanyákon, Tápén még pár évtizeddel később is hozzátartozott a családi önellátás világához. A lepedő, dunna- és párnahéj háziszövésű volt, de a fehérneműnek valót már inkább gyolcsosoktól vásárolták.³² Erről máshol még bővebben szólunk.

Párhuzamosan már a XVIII. századból vannak adataink a szepességi, jelesül *lőcsei vászon* szegedi népszerűségére. A *gyócsostótok* állandóan megjelennek a szegedi vásárokon. Ezek sokszor már nem a Felvidékről, hanem Békéscsaba, Tótkomlós tájékról jöttek, ahol eredeti szülőföldjük szövő-fonó hagyományaihoz még a századfordulón is ragaszkodtak.

Tömörkény dicséri a finom, lenge *rácvászon* minőségét is, amelyet szerb asszonyok szöttek és árultak a szegedi vásárokon. Nem lehetetlen, hogy itt még a *rác bujavászon* török eredetű szakmai hagyományairól is szó van. Ennek emlékezetét egyébként az 1813. évi *Árszabás* takács rovata is megőrizte. Régi forrásaink emlegetnek *szadi* és *leblem* nevezetű vászonfaját is. Egy 1792. évből való végrendeletben olvasuk: *17 sing Sima vászony két darabba, Szadi nevezetű.* Ugyanott: *6 2/3 röff Szalvetának való vászony, Leblem nevezetű.* A *nyomtatott vászon* (1774) nyilván mintás festőanyagot akar jelenteni. Öregek ajkán él még a *muszkavászon* emlékezete is, de a névnel többet már nem tudtak róla mondani.

Van természetesen *kendőrvászon* és *lenvászon*. A finom fehér vásznat Szegeden is emlegetik *gyócs*, *patyolat*, a pamutvásznat pedig *sifon* néven. Különleges külföldi fajta volt a *tilorvászon* és *rumburger*, azaz Tirolból, illetőleg Rumburg városából szállított vászon.

Tréfás szólás, ha a fehérnép szoknyája túlságosan a testéhez tapad: *beszitta a takács a vásznat.*

A fehérneműt régebben a *varó* néven dolgozó ügyeskezdű, de nem főfoglalkozású asszony varrta meg. Jegyezzük itt meg, hogy viselt ruhát csak levetve szabad varrni, javítani, tehát nem a viselőjén. A régiek szerint ünnepeken, Luca napján még ezt sem.

³¹ Reizner IV, 344.

³² A múlt század elején az Alföldön már nem az asszonyok, hanem a takácsok szöttek a vásznat. A kendert és lent a paraszti gazdaságok még termelték, de a szükségleteket már nem elégítették ki. *Kresz M.* 26.

Az *üng*, *embörüng* néven emlegetett férfinag szabása valamikor igen egyszerű volt. „Az *ingek begombolása* — írja Kovács János³³ — *mind a kézelőnél, mind a nyaknál csak a legutóbbi néhány évtizednek hódítása, mivel azelőtt a nyaknál és az ujjaknál az ing mindig vékony fehér pertlivel kötött csak össze, amint az idősebb férfiaknál elvéve még most is látható.*” Erre idős tápaiak is máig emlékeznek. Az ünneplő ingeket a mellen díszül ráncolva varrták. Tápai szóhasználatban *visszagyűrös* a kétszeresen hajtott kézelő.

Régi, múlt század elejéről való följegyzések szerint a szegedi férfinag is viselte valamikor a szilajpásztorok jellegzetes rövid ingét.

Nem tudjuk már, hogy milyen lehetett a *töröküng*, de nyilván török viseleti hagyományként ismerték. 1737. *Az kecskeméti vásárol hozot két török üngöket.* Nem tudjuk már azt sem, hogy milyen volt a *polgárüng*. Emlékezetét egy ballada őrizte meg:

Ott fekszik mán Ürmös Sándor möghalva.
Nem lebög mán polgár inge-gatyája,
Nem csörög a réz sarkantyús csizmája.³⁴

A *bornyúszájú üng*, másként *lobogós újjú üng* olyan ing, amelynek nincsen kézelője, kirojtozott ujjá szabadon lebeg. Egy 1834-ből való Csongrád megyei Rendszabás szerint tilos „a ruházatban való bujálkodás, nevezetesen a földig nyúló ingujj”. A bornyúszájú inget főleg a karikásostort forgató pásztorok, betyárok viselték, a múlt század hetvenes éveiben azonban Tápén is hordták. Korunkban már kosztümszerű, álnépies viselet, amelyet népünnepélyekre sokszor a színház kelléktárából szoktak kikölcsönözni.

A *vőlegényüng*, *esküdőüng* bemutatására a lakodalomnál kerül sor.

A szegedi férfinag ünneplője a hófehér ing, amelyhez nem szokott nyakkendő kötni. A régi polgárviselőkhöz azonban hozzátartozott a rojtos szélű *nyakravaló*, amely természetesen a szegényebb osztályokhoz is eltalált, ahol nyilván a Kossuth-kultusz is ihlette. Tömörkény tréfásan írt róla:³⁵

„...a nyolc rőf fekete selyemszalag egyik végét reggelenként az ajtókilincshez kötik, a másik végét a nyakukhoz illesztik, és így kellő megfontolással beleforgatnak a nyakravalóba.”

Volt természetesen egyszerűbb, használatból kikopott női selymekendőből való fajtája is. Ferenczi János jegyezte föl azt a hiedelmet, hogy a Szent György napja előtt fogott és nyakravalóba tett fehér pille szerencsét hoz annak, aki viseli. Az újabb, úri eredetű *nyakkendő* csak a fiatalabb nemzedékek körében általános.

Az ingnek anyaga szerint idősebbek előtt ismeretes fajtái a *vászonyüng*, *festőüng*, *gyócsüng*, *selymüng*. Az ing kiszabott részei közül a toldalékot, az eresztéket a tápaiak *pálha* néven emlegetik: a négyzetes *nagypálha* a hónalj alatt van, a hosszúkák *kispálha* pedig a vállnak a nyak felé eső részébe van beleeresztve.

Az inghez néhány szólás is fűződik. *Az üngödnek sē higgy*: légy óvatos. *Sē üngöm, sē gallérom*: semmi közöm hozzá.

Az emberinghez fűződő jellegzetes régi, Kálmány Lajostól megörökített szőregi hagyomány volt, hogy valamikor két karácsony között fontak cernát és belevarrták az ingbe. Aki ilyen inget viselt, nem marta meg a veszett kutya.³⁶ Akinek először varr-

³³ Kovács 210.

³⁴ Kálmány I, 11.

³⁵ Tömörkény I., Egyszerű emberek 165.

³⁶ EA. 2817.

nak inget — jegyezte föl Kálmány Lajos Algyőőről³⁷ — a macskát szokták rajta először keresztülbújtatni, mert így majd a rosszak nem bántják a gyermeket.

A régi szegedi férfiviseletről is jellemző archaikus viselet volt a *gyűszű* néven emlegetett tűsző, vagyis deréköv hordása közvetlen az ing fölött. Pénzt, kisebb tárgyakat is dugdostak bele. 1737. *Hogyha az tolvajok elaludtak, az tolvajnak az derekáról le vette az gyűszűt*. Az 1813. évi Árszabásban a szíjjártóknál olvassuk: *egy pénznek való közönséges gyűszű 30 kr. Szélesebb három tsatra 2 fl.* Jellemző, hogy még Borbély Mihály meséiben is fölbukkan: *Este főkészült betyárruhába. A derékára gyűszűt kötött. Mellé két kést szűrt és két piszolt odagyugott*.³⁸

Népünk férfivilágának hosszú időközön át jellegzetes téli viselete volt az ujjas *téli-üing*. Tanyai őrsegeknek még ma is az. A téliüing olyan flanelből, barchetből szabott, nyakhoz tapadó, de gallértalan ing, amelyet régimódi parasztemberek az ing és mellény között télidőben viselnek. Az elejére olykor bársonydísz vagy kivarrás is kerül.

A téliüing régi neve *kamisol*, *kamizol* (camisola),³⁹ ami a német, esetleg még itáliai reneszánsz polgárvisélet kései hatására mutat. 1722. *Barketot vettem kamisolnak 9 réf 3 f. 9 k. Urannak kamisolnak párját 2 réf 2 f. Szabónak kamisolért 2 f. 30.* A téliüing más neve *untercikk*, Tápén *indercikk*. Tömörkény még *untercing*, *untercukk* alakban is hallotta.

Az újabb évtizedekben boltban vásárolt ujjas *kötöttkabát*, *kötöttföltő* lépett a téliüing helyébe. Ezt is az ing fölé és a kabát alá veszik föl. Erre a mellény jellemzésénél még visszatérünk.

A felsőruhaként is viselt *gatyá* évszázadokon át jellegzetes viselete volt a szegedi férfinépnek. Nadrágot rendszeresebben csak a XIX. század elejétől fogva kezd viselni. Télidőben két gatyát is fölvettek egyszerre.

A szóhoz számos szólás is kapcsolódik. Aki gazdagon nősült, az *jó helyre tötte a gatyáját*. Nagyon iparkodjék, hogy szándéka sikerüljön: *jól főkösse a gatyát*. Dugonics Andrásnál: *ugyan főlkösse ám gatyáját, hogy térgyire ne essön*. Akinek nincs mersze ezt vagy azt megtenni, ott *nincs tiszta gatyá*. Tréfás bizonykodás: *de biz úri gatyá*. Tápén így is: *de biz gatyá, ó de nagy szó*. Aki ijedtében belecsúnyít: *önni ad a gatyának*. Férfiember így tekint vissza érettebb korára: *múta mög tudtam kötöni a gatyát*. Aki éppen nem becsült meg valamit, az *mögböcsülte, mint Balázs a gatyáját*. Kálmány Lajos ezt a magyarázatát hallotta: Balázs telerezettette a gatyáját, átkötötte, majd a vállára vetette.⁴⁰ Akit megvertek, annak *kibalházták a gatyáját*. Haszon-talan emberre mondják: *jobb lött vóna, ha az apja a gatyájába eresztötte vóna*. Régi holmiból átalakított ruhanemű, vagy más dolog: *ócska zsákbul új gatyá*. Ha az asszony gatyát varr, tréfásan biztatják: *csak ülepet komámasszony*. Egyébként, amikor a serdülő fiú első igazi gatyáját varrják, nem szabad addig fölkelni, amíg el nem készül. Máskülönbén házasulandó korbá kerülve nehezen kapna lányt, élete pedig szerencsétlen lenne. A tápai gyerek egyébként 7 éves koráig járt pendelyben, ettől kezdve őt is megillette a felnőtt módra szabott *gyerökgatyá*. Amikor a sövényházi gyerek egy ültőhelyen varrt első gatyájával elkészültek, fölakasztották a kútkoloncra, és meglógták rajta, hogy majd híres legény legyen belőle.

³⁷ EA. 2814.

³⁸ Kálmány L., Hagyományok. II, 143. „Gyűszűnek avagy mások tűszűnek mondgyák azt a varrott kettős szíjjat, melybe pénzőket tőszik, és magokat vele által övedzik. Most már a papiros pénzet nyakra valójokban hordozzák, kik azt el rejteni akarják.” Dugonics A., Példabeszédek és jeles mondások. I, 75.

³⁹ Geramb, V., Steirisches Trachtenbuch I, 426.

⁴⁰ Kálmány L., NNy 1936.

Szóregeen a múlt században az volt a regula,⁴¹ hogy pünkösöd hajnalán a gatyát ott kell a harmatos fűvön végighúzni, ahol a tehenek legelni szoktak. Ezután a saját teheneket kell meghúzogatni a gatyával, hogy sok tejet adjanak. Algyón, Sövényházán a házaspár párnája alatt állandóan szennyes férfinget és gatyát tartanak, hogy a családnak a jószághoz szerencséje legyen. A szegedi tanyákon eléggé elterjedt hagyomány volt, bár magyarul már nem tudták, hogy a szennyes fehérenemű a párna alá került.

A gatyá részei: a *gatyaszár*, a *gatyapöcök*, amely Csaplár Benedek adata szerint a gatyá elejének négyyszögű betoldását jelenti, továbbá a *gatyafenek*, másként *gatyáülep*, *gatyakorc*, más néven *gatyapárkány*. Ehhez a szorult, ijedten kapkodó embert jellemző régebbi szólás fűződik: *vickándozik, mint gatyakorcban a balha*. Ha valamikor azt akarja valaki, hogy ne vigyék el katonának, a temetőben egy sírről száraz kórót szakított és ezt a gatyakorcába tűzte, vagy összedörzsölve a hajába szórta, és úgy ment sorozásra. Nyáridőben a nyugodalmas éjszakai álom érdekében a bolhák elriasztására vadkendert csavarnak a gatyakorcra. Pállott szájú sándorfalvi ember lefekvéskor a gatyája korcába szokta visszajáról törölni a szája szélét.

A gatyá felkötésére szolgál a korcba húzható szöttes *gatyamadzag*, amelyhez szólás és több régi hiedelem fűződik. A haszontalan emberre szokták mondani: *kár vót érte az apjának mögödani a gatyamadzagját*. A nadrágból véletlen kilógó gatyamadzagnak *csikmák* a tréfás neve. Ha a gatyamadzagt a nadrágellenző, illetőleg slicc nem takarja el, hanem véletlenül kilóg, akkor tréfásan ezzel a kérdéssel figyelmeztetik az illetőt: *tán csikmák lösz ebédre?*

A halott férj gatyamadzagját hátul szokás megkötni. Ha a megkötés elől történik, akkor alsótanyai hiedelem szerint, az özvegynek sikerül újra férjhez menni. Ha a boszorkány férfit nyomkod, de ennek közben módja van a gatyamadzagját eloldani és lekötni vele az ajtókilincset, akkor a boszorkány nem tud szabadulni. Ferenczi János jegyezte föl, hogy vadászember láttára rontó szándékkal a gatyamadzagon titokban csomót kell kötni: a vadász egy vadat sem fog eltalálni.

A bő gatyá ráncolásának *gatyaránc* a neve. A régi, felsőruhaként viselt bő *pőregatyá* alját valamikor kirojtozták. Ez a dísz volt a *gatyarojta*. A régi ünneplő gatyá rojtja fölött levő hímzésnek, lucacsózásnak *subrika*, készítésének pedig *subrikázás* volt a neve.

A gatyá aljának valamikor *békafogas* divatja is volt, azaz *caknizták, kicitközték*. Emlékeztét a lőrincfalvi nótá⁴² is megörökítette.

Kennek varok üngöt, gatyát,
Békafogásra hagyom az alját.

Nyári munka idején, kubikon a hosszú gatyaszár alját feszesre szokták sodorni, majd csomóba kötni, hogy könnyebben tudjanak mozogni. Máskor hasonló okból a gatyaszárat kétoldalt föltűzték a korcba. Erre különösen akkor került sor, ha valamilyen okból vízbe kellett gázolni.

Régebben a tanyán koromsötétben gyalog menőket Tömörkény István szerint elől fehér gatyás ember szokta vezetni. Villogásának *gatyafény* volt a neve. Mint mondogatták, ilyenkor *gatyafény mellett möntek*.

Anyaga szerint a gatyá: *vászongatyá*, *festő*-, régebben *pamukgatyá*. A *vászongatyá* a legáltalánosabb. A tanyán él még annak emlékezte, hogy a hajdani pásztoremberek az új gatyát *befaggyúzták*. Így a vizet nem vette be, a féreg pedig nem állhatta a szagát. A faggyúzás módjáról, összetételéről sajnos már nem sikerült többet megtudnunk.

⁴¹ Kálmány L., EA. 2810.

⁴² Kálmány III, 205.

A festőgatyát főleg kubikosok hordják, mert kevésbé tűnik föl rajta a szenny. Innen a *kubikosgaty*a elnevezés is.

Régebbi viselet volt a pamutszövetből készült *pamukgaty*a. Egy 1834. évi megyei rendszabás szerint tilos a *ruházatban való bujálkodás, nevezetesen... a szoknyaforma betyáros pamutgaty*a. Egy szajáni népballada⁴³ betyárhőséről ezt halljuk:

Ifjúságától kár még mögfosztani,
A szép göndör haját szélnek erőgetni,
Szép pamukgatyáját szélnek lobogtatni,
Szép pötyke csizmáját szélnek összeverni...

Az *aratógaty*a és *vőlegénygaty*a képzetköréről alkalmasabb helyen emlékezünk meg.

Idősebb férfiak a nadrágviselet egyetemessé válása idején is olykor máig ragaszkodnak a hosszúszerű gatyaviselethez. Aljára *szatyíng*, *perlti* van varrva, hogy átköszék vele a gatyaszárat, nehogy kilógjon a nadrág alól. A szűkszerű gatyának *furulyagaty*a a megkülönböztető neve. Német polgárviselési hatásra enged következtetni a finomkodó *alsónadrág*, továbbá a régi népetimológiás *hotteccik* elnevezés.

A gaty

A gaty méreteit valamikor így fejezték ki: *négyszeles, hatszeles gaty*a. Ez a ráfordított kelme nagyságát jelentette. Egy szélnek mai méretek szerint mintegy 70 cm felel meg.⁴⁴

Mint mondtuk, az asszony nép, tehát nagylányok, menyecskék, meglelt asszonyok alsóruhája régebben, még a századforduló táján — elaggott öregasszonyoké olykor még manapság is — két darabból: „*derékig érő, rövid ujjú, csak a felsőkar feléig érő — és mint a férfiaké — elől nyitott, de gallértalan, hajdan ingváll, Tápén félüng néven is emlegetett ingből és térden valamivel lejjebb érő kurta pöndölből áll. Az ing ujja kissé ráncolt — innen régi tápai bokrosujjú megkülönböztetése — és mind itt, mind a nyaknál vékony fehér perltivel húzzatik össze (ma a nyaknál már rendes gombolással), a pöndöl pedig — a pöndölmadzag segítségével — ráncba korbca szedve úgy köttetik meg, mint a gaty*a.”⁴⁵

A lenvász

Super Annus gyócspöndöle
Kí van a gallyra terítve.
Piros pántlika van benne,
A Vas János vette bele.

Tápai pajzán lakodalmi találóskérdés: *a menyasszony pöndölit ki hajti föl először?* Mindenki belepirul, de megnyugszik, amikor a megoldást hallja: *a varró. Pöndölbe nyomott sajtot öttél-é mán?* A válasz: *Ettem hát! Pendelyben volt az asszony, amikor nyomta.* Tréfás, dorozsmaiakat ugrasztó szólás, amikor valamiből csak egy van: *egy pöndöle van, mint a dorozsmai lánnak.* Ha valami fölakad, a szajániak tréfásan ezt mondják: *fölakadt, mint Turányi Adám a pöndölbe.*⁴⁷

⁴³ Kálmány II, 19.

⁴⁴ A szónak tréfás összetételei a nemi betegségre utaló *gatyabaj*, az apró nyári fölleget jelentő *gatyafenek*, amelyből azonban mégis eső kerekedik, továbbá a legújabban keletkezett *gatyagyár*, amely a Kossuth Lajos sugárúti hatalmas ruhakészítő üzem tréfálkozó megnevezése. Vö. még *T. Knotik Márta*, A Dél-Alföldi férfi fehérruhái. MFMÉ 1966/67, 109.; továbbá *uő*, A Dél-Alföld női vászonruhái. MFMÉ 1964/65, 153.

⁴⁵ Kovács 210.

⁴⁶ Kálmány I, 4.

⁴⁷ Kálmány Lajos NNy 1936.

Hallottuk, hogy egy alsóvárosi gazda öreganyja az istállóban anyaszült meztelenre vetkőzött és pendelyét háromszor egymásután döfös tehenük szarvára vetette. Utána parazsat kért és ördögszarral (Assa foetida) megfüstölte. Most már nem döfött. Újkígyóson valamikor a vásárban vett tehenet a gazdasszony leterített pendelyén át hajtották az istállóba.

Az eladóvá serdült leánygyermek első ingét szomszédról szomszédra járva kell megvarrni, hogy a férjhezmenésnél majd kapós legyen. A boszorkánypörök tanúsága szerint egy olyan asszonynak, aki sok gyermeket szült, ellophatja az ingét egy meddő asszony, aki *elkerekítette az alrészét és megigérvén mondotta: hogy valamiben meg fogja innya, hogy ő is gyermeket hozhasson.*⁴⁸

A két darabból álló női alsóruhát a századforduló tájától kezdi kiszorítani a *hosszúing*, és a vele egyidejűleg fölbukkanó, *bugyi* néven emlegetett nadrág. Ez utóbbit eleinte erkölcstelen viseletnek tartották, de később rájöttek, hogy számos, főleg fel-fázásból eredő női baj akadályozható meg vele. Öregasszonyok között azonban még most is akadnak, akik nem hordanak nadrágot, mert oktalan uradzásnak tartják. A nadrágviselet parasztasszonyaink körében is már télen-nyáron egyetemesnek mondható.

Tömörkény szerint *bugyivarró* néven emlegették azokat az asszonyokat, akik szegények számára „*varrják az olcsó és esetlen, munkára való ruházatot. Nem tanult iparosok, régi szokásjog alapján azonban a szabók mellett van a helyük a piacon.*”

Az idegen eredetű, boltban vásárolt *kombiné*, paraszt ajkakon *kombinét*, Tordán *gombiné*, szintén általánosan viselt ruhadarabbá vált, az öregekhez azonban még nem ért el.

Valamikor, még a századfordulón is az olyan tápai lányok, akiknek dús mellük volt, szégyellőségéből vékony kendővel, szűkre szabott selyempruszlikkal szorították le. Tömörkény úgy tudja,⁴⁹ hogy „a lányok, asszonyok szíjjal lekötötték a keblüket, hogy nagyra ne nőjjön, mert az világi hivalkodást jelent.” Tápaiak szerint *kihívó* volt az a lány, aki a mellét nem kötötte le.

A fiú- és lánygyerekek régebben, egészen a nemi jellegek kiütkezéséig szintén *pöndöl*, becéző *güngő* néven emlegetett hosszúingben jártak. Nyáron nem is volt más rajtuk. A pendelyes fiúcskákat így ugrasztották: *pöndölös Zsuzska, hátul van a puska*. Az ilyen pendelyes gyerekekkel *corpázni* szoktak. Valaki a gyermeket a hátára veszi, vagy a nyakába ülteti, és e szavakkal jár körül: *corpát vögyenek!* Erre belecsípnek vagy belemarkolnak a gyerek fenekébe, combjába, aki visít ugyan, de örül is a játéknak.

Az ingre került a fiúknál az overallszerű *pundra*, Tömörkény hallomása szerint *magvaválós nadrág*, amelyen szükségük végzésére elől-hátul nyílás volt hagyva. Az innen kilógó ingrésznek *zászló*, *lobogó*, Ferenczi János *torony*, Tömörkény szerint *cumpli* volt a tréfás neve.

Az apró fiúcskák, továbbá a kislányok 6—8 éves korukig a *dóka*, Tápén *ubony* nevezetű egybeszabott, szoknyaszerűen végződő felsőruhát viselték. A kislányok már több évtizede elhagyták, maga a szó is kihalóban van.

Lábbeli

Tekintsük most át a *lábbeli* tárgyi világát, hagyományait.

Népünk valamikor kora tavasztól késő ősziig hétköznap, munka közben alig hordott lábbelit. Tanyán még most is eléggé így van. A *mezüláb*, öreg tanyaiak ajkán

⁴⁸ Reizner IV, 515.

⁴⁹ Tömörkény I., Jegenyék alatt 186. Vö. még *Móra F.*, A festő halála 93.

mesztélláb nemcsak hagyományörzésből, takarékoságból járja, hanem elsősorban azért, mert a láb hétköznapi módon teljesen elszokott a cipőtől, csizmától, és a szorító érzés miatt szenvedés benne járni.

Amikor a fagy márciusban enged, és a napnak már kezd ereje lenni, a gyerekek mindjárt mezítláb szaladoznak. A *mezítlábaskodás* mégis Szent György napja után válik általánossá. Eleinte még a hűvös reggeleken, hideg harmatban felhúzzák a lábbelit, de alig várják, hogy levessék. Így járnak egész nyáron, sőt tovább Szent Mihályig, gyerekek még októberben is.

Nyáridőben egyes munkálatokhoz lábbelit, leginkább papucsot, bocskort kell húzni. Így a permetezéshez, továbbá herekaszálláshoz és összegyűjtéséhez, szénáskocsi megrakásához a sok *giletetüsök*, egyszerűbben *gilice* (*Ononis spinosa*) miatt.

Sajátos módon aratás idején, amikor a tarló különösen fölsértheti a lábat, legtöbbször mezítláb dolgoznak. A tarlóban, kotús, királydinyvés, tanyaiasan *vérdínynyás* (*Tribulus terrestris*) fűben, nádkotú között, forró homokban járni külön tudomány. Van, aki állandóan húzza rajta a lábát, így azonban nagyon késedelmes, haladatlan a menés. Akinek sietős az útja, az mintegy 45° szögben dugja bele a lába ujját a homokba, tarlóba, így nem vérzik ki a bőr. Forró homokban ugyanúgy kell járni, mert gyorsabban talál hűvös homokra a láb. Délidőben azonban még edzett talpnak is kibírhatatlan a forróság. Útközben fűre, gazra, növény árnyékába kell lépni, mert itt nem süt annyira. A talp természetesen meg is kérgesedik, és kisebb sérüléseknek már oda sem néz.

Amikor a feketeföldön, síkos úton, sárban kell mezítláb menni, akkor a tápai szólas szerint valamelyik gyalogjáró rendelkezik: *tarts vaskörmöt!* Ez annyit jelent, hogy a lábujjakat be kell görbíteni, mert így kapaszkodni lehet velük.

Őszre fordulván az idő, a reggelek már hűvösesek, a hideg dér csípi a lábat. A pásztorgyerekek, de felnőttek is lábbelit húznak. Amikor azonban az idő kissé fölmelegedik, a szép őszi napsütésben mindjárt mezítláb kíváncsiak járnak.

A jószágot őrző mezítlábas gyerekek, köztük jómódú gazdafiak is, úgy szoktak elgémberedettségükön segíteni, hogy beleállanak a friss marhaganéba, marhahúgyba. Az előbbinek tovább érezni a melegét. Sokszor *árvagané*, másként *marhalepény*, *tótkalap* néven is emlegetett, laposra száradt marhaganét is össze szoktak hordani, mint a hajdani pásztoremberek. Meggyújtották: a tűzénél melegedtek, sőt kukoricát, hajaskrumplit is sütöttek benne. A szagával nem sokat törődtek.

Természetes, hogy a felnőtt tanyai ember csak a ház körül, munka közben jár mezítláb. Ha ki kell a tanyából mozdulni, lábbelit visznek magukkal, és akkor húzzák föl, amikor idegen emberek közé kerülnek.

Eleinte papucsban jártak a tanyaiak, alsóvárosiak, tápaiak a városi piacra. Ez kényelmes volt, mert a láb szellőzhetett, nem szorult meg. A polgárosodással azonban a csizma, illetőleg a cipő is kötelező viseleti konvencióvá lett. Erre azért is szükség volt, mert a tanyai ember, aki a tarlón, forró homokon tökéletes biztonsággal tud mozogni, bent a városi kövezeten állandóan leütötte a lábát. Ha gyalog ment a Városra, akkor a cipőt, lábbelit a vállára vetette és csak a szélső házaknál húzta föl. Kocsin járva, már otthon felhúzza ugyan a lábbelit, de alig várja, hogy hazatérőben a Városból kiérve, azonnal lehúzza. Ha idegen, azaz nem fajtájabeli útítárs is akad, akkor hősiesen a lábán hagyja. Nem akarja, hogy lesajnálják, koldusnak nézzék.

Külön kell arról is szólanunk, hogy nyáridőben, ünnepi alkalommal: misére, bálba, lakodalomra menet a gyalogos nagylányok, menyecskék a harisnyájukat, papucsukat, későbbi évtizedekben cipőjüket a kezükben vitték. Hallgassuk meg

Tömörkény tanúskodását⁵⁰ is a múlt század végéről, hogyan készülődtek a tanyai leányok misére menni:

„a leányok már előtte való szombaton nagy vasalásban vannak. A viganók legjava kerül elő, azután az új harisnyák, az új cipellők, bár az utóbbit nem húzzák föl az úton. Amint megindulnak, a cipőt és a harisnyát kézben viszik, és csak úgy lépegetik a homokot. Az ok részint a takarékoságban, részint abban keresendő, hogy a homok, akár a víz, befolyyna a félcipőbe, de meg a hosszú út megviselné a pillangós eberlasztingot. Különösen, ha fehér. A fehér legszebb és ezekből kíméltetik. A gyülekezés aztán az iskola kútjánál van, ahol a puszták leányai megmossák lábukat, és felöltöznek harisnyába és cipelőbe, vigyázattal menve most már végig azt a kicsi utat, ami még onnan a kápolnáig vezet.”

Az utóbbi évtizedekben ilyesmire már csak ritkán kerül sor, miután a tanyai fehérnépek is szívesen járnak kerékpáron.

Mielőtt az embernép bocskorát, csizmáját, sőt cúgos cipőjét felhúzná, kapcát teker kellő szakértelemmel a lábára. A *kapca* leginkább vászon-, esetleg flanelldarab, régebben azonban a *bűrkapca* is járta. Erről már inkább csak az egykori Árszabásokból tudunk. 1813. *Legnagyobb bőr kaptza 1 fl. Ló bőr kaptza a leg nagyobb 45 kr.*

A kapca általában a lábfej beborítására szolgál. A *lábszárkapca* azonban akkora, hogy még a lábszárra is rá lehet tekerni. Így a csizma feszesebben áll a lábon. Alkalmassint mágikus háttere is lehetett ennek az egyébként közismert, Dugonics Andrásztól is megörökített kifejezésnek⁵¹ *nem vagyok a lába kapcája*, vagyis nem rendelkezhet velem kénye-kedve, durva indulata szerint. A tápai vőlegény ugyanis még manapság is az egyik jegykendőt lábszárkapcának használja, és ebben megy az esküvőre. Ebbe a hiedelemkörbe foglalható az a régi, Kovács Jánostól⁵² följegyzett hagyomány, ha a legény karácsony éjszakáján a bal lába kapcáját a feje alá teszi, megálmodja, hogy ki lesz a felesége.

Dugonicsnál olvassuk⁵³ ezt a szintén országsszerte ismeretes szólást: *főzi a kapcát*, vagyis ármánykodik, bűbájoskodik. Talán ezzel a képzetkörrrel függ össze a *kapcáskodik*, azaz rosszindulatúan kötekedik, akadékoskodik valaki. Aki nehéz helyzetben van, ott *szorul a kapca*. Dugonics szerint: *szoros immár a kapca*.

Ferenczi János őrizte meg a *kutya* emlékezetét (1874), amely az ő szűkszavú meghatározása szerint parasztok lábikrájára csavart cókómkot jelentett. Föltételezhetően a bocskorviselőhöz tartozott és a téli hideg — esetleg mérges kutyák fogai (?) — ellen védett.

A szűrszabóktól, néha kalaposoktól férfiak számára készített *fuszekli* paraszti viseletéről máshol esik szó. Egyébként népünk ezen a néven emlegeti a modern pantalló-cipőviselet nyomán az ő körében is általánosan elterjedt zoknit, azaz rövid szárú harisnyát is.

Valamikor, de Tápén még a múlt század utolsó évtizedeiben a csizmában, bocskorban járó fehérnép is kapcát hordott.

Az *asszonykapca* szövéséről a boszorkánypörökben olvashatunk. 1736. *Midőn kapcát szőtt volna a [bűbájos] fatens Pápai Katalinnak*. Ez az asszony bűbájos volt.⁵⁴

A fiatal fehérnép bocskorhoz szívesebben viselte a *botos* néven emlegetett vastag harisnyát. Tápén még századunk első évtizedeiben is járta — Nyilasy Sándor képei is tanúsítják — a *csíkosbotos*, vagyis az élénk színű, keresztbeesíkos harisnya: fehér alapon kék, piros, fekete csík. A csík olykor több színben is előfordult. Néha a pa-

⁵⁰ Tömörkény I., Jegenyék alatt (szegedi első kiadás) 52.

⁵¹ Dugonics A., Példabeszédek és jeles mondások II, 142.

⁵² Kovács 376.

⁵³ Dugonics A., Etelka, I, 438; *Jeles történetek IV*, 197.

⁵⁴ Reizner IV, 509.

pucsfaj színéhez is alkalmazkodott. Ennek készítésével háziiparszerűen egyes szegedi asszonyok foglalkoztak pár évtizeddel ezelőtt.

Még a múlt század derekán is dolgoztak a szegedi *harisnyakötők*, másként *trinfliktötők*.⁵⁵ Csekély számuknál fogva nem tartoztak önálló céhbe. A *trinfli*, *tirinfli*, tápai *tirinflis*, továbbá a *trumpándli*, tápai *trupántli* német jövevényszókból lett tájszavaink igazolják, hogy a mesterség eredetileg német jellegű volt, és virágzása a német polgárság bevándorlásával, divathatásokkal, főleg pedig a cipőviselőre való fokozatos áttéréssel függ össze. A régebbi, törzsökös *botos* mellé nő, majd kiszorítja az idegen eredetű *harisnya*. A szóhoz a következő, Ferenczi Jánostól megörökített és az erkölccsel meghasonlott fehérnépet jellemző szólás fűződik: *légázolta a harisnyáját*.

Elhasznált harisnya szárából dohányzacskó, továbbá főleg tanyán pénzeszacskó készül. Általános szokás éjszakára a köhögős, torokfájós ember nyakán körülcsavartatni.

*

A szegedi táj legősibb népi lábbelijének a *bocskor* látszik.⁵⁶ Öreg férfiaknál itt-ott máig tartja magát. Legszokottabb formájában *égy lábás*, vagyis bármelyik lábra egyaránt felhúzható. Újabban a finomabb formák kibontakozásával már *kétf lábás* is készül. Viselője szerint van *embőrbocskor*, *asszonybocskor*, *gyerökbocskor*.

A bocskornak két jellegzetes változata van. Az egyik a régebbi *szíjjasbocskor*. Ennél a bocskorba fűzött szíj olyan hosszú, hogy a kapca fölött a lábszárra tekerhető. Ilyen manapság is a *kubikosbocskor*. A másik a *csatosbocskor* vagy *aratóbocskor*. Ez újabb fajta, egyszerűen pántszerű csattal erősíthető a lábra.

A bocskorfajták között legkezdetlegesebb az elhasznált puha csizmaszárból házilag szabott és fűzött *táblásbocskor*, másként *tótbocskor*, ismét más néven *kancabocskor*, mert nincs feje, csak talpa. Régi, pontosan már meg nem határozható változatának *jézusbocskor* nevére is emlékeznek. Ha a fejbőrön cifraságból rajta hagyják a szőrt, akkor *szőrösbocskor* a neve. Újabban a gyerekeknek és fehérnépeknek készített, díszesen kidolgozott, szandászerű *mokaszinbocskor* is terjed.

A múlt század elején előfordult a *telkesbocskor*, továbbá a *jancsorka*, amely azonban már hírében sem él. Formáját sem ismerjük. Kovács János még a XVIII. században született öregemberek visszaemlékezései nyomán említi,⁵⁷ hogy a múlt század első évtizedeiben a legények inkább hétköznap viseltek csizmát, nyilván mert munkájuk (fuvarozás, hajózás) kívánta így meg, vasárnap és ünnepeken viszont szépen felkötött *szíjjasbocskort* hordtak, és ennek volt *telkesbocskor* a neve.

Soroljunk fel néhány olyan szegedi szólásmódot is, amelyben a bocskor előfordul. Tréfás átkozódás: *ördög ezör bújjon a bocskorodba*. Aki könnyelműségből szegénysorba jutott, az *csizmában kereste, bocskorban végezte*. Az arcátlan, szégyentelen embernek *bocskorbúr a pofája*. Akinek nyomába se léphetek, mert sokkal különő nálam, annak *bocskormadzaga sē vagyok*. Aki hengegett a bátorságával, de azután mégis elszökött a helytállás elől, annak *elődzódott a bocskora szíjja*. Találós kérdés: *olyan bocskorom van, ha éggyet lépök vele, az egész város möghalli*. Felelet: harang.

A bocskort tréfás mondókákban, kurjantásokban is emlegetik. *Bocskor, bocskor, majd mögpocskol*. Más: *bocskoromon van egy ták, az alatt egy nagy pēták*.

⁵⁵ Reizner III, 469.

⁵⁶ Bálint S., A szegedi bocskoros mesterség. Bőr- és Cipőtechnika, 1956.

⁵⁷ Kovács 215.

A következő tréfás, kötekedő nótát az érteti meg, hogy a tápaiak ragaszkodtak legtovább a hagyományos bocskorviselethez:

Tápén nagyon jó lakás, jó lakás,
Nem hallik a kopogás, kopogás,
Csak a bocskorcuszogás, csuszogás,
Hej, csak a bocskorcuszogás.

XVIII. századi levéltári adatok szerint a pásztori járandóságnak egy nemét *bocskorpénz* néven emlegették, amely a lábbeli koptatásáért járó váltságdíj volt.

A bocskorviselet a századfordulón egészen az első világháborúig népünknel meglehetősen általános volt, azonban már ekkor is leginkább csak munkában, hétköznap viselték: főleg a kubikosok, téglaverők, kútásók, illetőleg aratók, marokverők, tápai gyékényvágók, akik munkájukat csak könnyű, lábfejre boruló lábbeliben tudják végezni. Viselték gazdák is, leginkább azonban csak ház körül, továbbá nyáridőben, amikor még a bő, rojtos gatyá járta közöttük.

A bocskor igen könnyű lábbeli. Munkához sokkal alkalmasabb a nehéz csizmánál vagy bakancsnál, de feszes tapadásánál fogva kényelmesebb a lazán mozgó papucsnál is. Újabban a bolti *szandár* [=szandál], tápaiasan *szanda* kezdi ugyan kiszorítani, de számos öreg változatlanul kedveli.

Idős tápaiak visszaemlékeznek arra, hogy a bocskor a múlt század utolsó évtizedeiben falujukban általánosnak mondható viselet volt. Nemcsak férfiak hordták kapcával burkolt lábukon, hanem fehérnépek is. Az *asszonybocskor* azonban *cimörösebb*, vagyis díszesebb, cifrább volt. Az asszony nép azonban már inkább botost viselt hozzá. Táncoltak is benne.

*

A könnyű lábbelihez sorozható a kispolgári eredetű *mamusz*, amelyet azonban leginkább csak fájós lábú öregek viselnek. Utcára röstellnének kimenni benne.

Régebben ismeretes volt a *fakócó* néven emlegetett fasaru, fapapucs is, amelyet az alsóvárosi szigorú regulájú franciskánusok is viseltek. Fraxinus Gáspár ezért *cseri falábú barátok* néven emlegeti őket. Egy találós kérdés a barátot így jellemzi: *fán, jár, nem madár, kötél van a dörékán*. Nyilván helytelen Ferenczi János közlése, amely szerint a *cokkó* lábat jelent: *a Krisztus áldja mög a cokkódat!* Itt nyilvánvalóan a fönti fasaruról lehet szó, amelynek viselőjére áldást kívánnak, bárhova lép is vele.

A kutatás tisztázta,⁵⁸ hogy az olasz *zocco* átvételéről van szó. Miután a XV. században a szigorú (obszerváns) franciskánusokat, akik Alsóvároson is letelepedtek, lábbelijüktől a források szerint az olasz *zoccolanti* névvel is illették, egyáltalán nem tartjuk lehetetlennek, hogy a *fakócó*, illetőleg *kócó* jövevényszó még a középkor végén honosodott meg a szegedi népnyelvben.

A *klumpa* csak a legújabb időkben kezd a tanyán, Tápén lassan terjedni. Viseletét egészségügyi okokból a paprikamolnároknak írják elő, ha sáros időben elhagyják a malomhelyiséget.

*

A *papucs* a szegedi népviseletnek méltán nagyhírű, hatásaiban messzire sugárzó darabja.⁵⁹ Szegedi virágkora egybeesik a magyar népművészet fénykorával, vagyis a szabadságharc és első világháború között eltelt időszakkal.

⁵⁸ EtSz. I, 747.

⁵⁹ Az alábbiakban a szegedi papucsról szóló dolgozatunkat követjük.

Már fejtegettük, hogy a szegedi papucs még a török korból való viseleti hagyomány. Eleinte inkább csak ház körül hordták, a múlt századtól kezdve azonban az asszonyép ünneplő viseletének is jellegzetes darabjává fejlődik.

Az a nagy fordulat, amely a papucstól hosszú évtizedeken át uralkodó szegedi lábbelivé tette, és amelyről a mesterséget jellemezve is szólunk, természetesen gazdag és színes változatokat, hatalmas szakmai fejlődést eredményezett. A papucsviselet a szegedi asszonyvilág körében a múlt század utolsó évtizedeiben és a századforduló táján virágzik leginkább. Ennek gazdasági háttere az árvíz után átmenetileg jelentkező hatalmas anyagi föllendülés, amikor a szegényebb néposztályok, bérmunkások számára is jó keresti lehetőségek nyílnak, és így feleségeik, leányaik is választékosabban tudnak öltözni, jární, megjeleníteni.

A szegedi papucs színekben, díszítésekben, formában igazában akkoriban alkalmazkodik viselőjük korához és ízléséhez. Jelentős szakmai újítás a magas, kopogós fasarok, amely a lányok, menyecskek világában válik páratlanul népszerűvé. A hagyományos bőr- és a hatásában komor zöldpettyes, fekete bársonyfejet gazdagabb, derűsebb anyagok és színek váltják föl, illetőleg egészítik ki. A szakma valósággal megfiatalodik, és szinte művészetté válik, amely főleg a papucsfej anyagának és díszítésének fölülmúlhatatlan változatosságában nyilvánul meg. Megszületik az ezer árnyalatban tetszelgő, sokszor a selyemkendő, selyemkötő anyagával egyező *selyőmpapucs*, a meleg, színességében is komolykodó *bársonypapucs*, köznapi használatra pedig a *szövetpapucs*, amelyet főleg férfiak számára sokszor bútorszövetből, plüssből is készítenek. Innen tápaiasan a *dívánfejű papucs* elnevezés. Ott volt azután a sok színben varrott *ebelaszt papucs* (everlasting), a legfinomabb, legpuhább anyagból és változatos színekből remekelt *bűrpapucs*. A szövetre, selyemre kívánság esetén még külön virágot, így főleg stilizált búzakalászt, búzavirágot, rózsát szoktak a papucsosnők, továbbá a *papucsvaró* néven emlegetett ügyeskező nők hímezni. Az ilyen papucst *kivarrott, hímezett papucs* néven is szokták emlegetni.

Századvégi különlegesség volt a *pillangós papucs*,⁶⁰ másként *aranypillés papucs*, vagyis a csillogó flitterrel díszített selyempapucs. Volt olyan híres lány, menyecske, akin papucsának anyagából pillangós ruha is volt a bálakban, tánchelyeken. Az ilyen flitteres selyemkelmét egyes boltokban végszámra lehetett kapni, ahova Csehországból jött.

A női bársonypapucsnek régebbi díszes fajtája volt még a *gyöngyőspapucs*, Tápé népének ajkán *galárizsospapucs*, amelyen a *papucsvirág* színes gyöngyökből volt kirakva. Úgy emlékeznek rá, hogy anyagát a szegedi hajósok, tápai láperesztők valahonnan Törökországból, esetleg csak Zimonyból hozták. Elkészítésére nem minden papucsos mert vállalkozni, ugyanis igen kényes munka volt.

⁶⁰ Móra F. kevéssé ismert verse a Pillangós papucsok c. (SzN 1913, 300. sz.)

Pillangós papucsok, legszebbek az egész
Szegedi vásárba,
Kék bársonyotokkal simuljatok lágyan
Két kis fehér lábra.

Szelíden vigyétek napos mezejére
Rózsás örömöknek,
Messze kerüljetek minden olyan tájat,
Hol könnyek teremnek.

Mikor elviszítetek, mint az ólommadár,
Lassan tipegjetek,
Ha visszahoztatok, mint a sólyommadár,
Sebesek legyetek!

Ezeket a papucsremeket eladólányok, menyecskék hordták. Innen összefoglaló *mönycskepapucs* nevük is. Tánchelyen, bálban, lakodalomban ebben szoktak táncolni, és különösképpen a legsebebb fordulat közben sem esett le a lábukról. Akadtak ugyan aggódalmaskodó fehérnépek, akik cérnával odafűzték a harisnyához. Ez azonban ritkán és titokban történt, mert kinevették volna érte őket. A tápai gyönyösbokréta, illetőleg manapság a népi táncsoport nőtagjai táncoltak s táncolnak ma is így, és kopogós papucsukkal mindig nagy feltűnést keltenek.

Tápén az elmúlt évtizedekben általános volt, de még most is előfordul a *jegy-papucs* ajándékozása. A tápai kézfogón a vőlegény a jegygyűrű, a jegybicska, jegypénz mellett jegypapucsot is szokott a menyasszonyának adni. Ennek rendesen fehér a bőre, és fehér bársony vagy selyem a feje. Az esküvő is sokszor ebben történik. A múlt század végén a Városban is így volt.

Régimódi asszony nép még manapság is, mielőtt belépne a maga tisztaszobájába vagy vendégségben a máséba, sokszor hagyja kint az ajtó előtt a papucsát, de olykor még a könnyen lehúzható cipőjét is. Többször láttuk azt is, hogy mise idején az áldozó tápai parasztasszonyok is akárhányszor kilépnek a papucsukból és úgy járulnak az oltár elé. Az archaikus ótestamentomi tanács él itt az ösztönökben tovább: vedd le a sarudat, vedd le az út porát magadról!

A régebbi állapotokról, elmúlt viseleti formákról szólva a férfiak papucsviselésének egy sajátos módjára kell még itt kitérnünk. Tömörkény írja:⁶¹

„A tanyavilágnak azon a részén, ahol a bácskai bunyevácokkal, ráccokkal, határos a nép, amazoknak a divata, izlése jön át a magyar részre... Térdig érő kék strinflibe, meg fehér strinflibe járnak némely pusztai magyarok, és papucsot viselnek hozzá még télen is.”

Ezt gyermekkori emlékeink alapján magunk is megerősíthetjük, Alsóvároson is hordták. Ezt a vékonyabb szűrposztóból készült és kezdetleges csizmaként ható bostost, fuszeklit azonban inkább csak ház körül, hétköznapi viselték, és magyarnadrágra, feszes csizmanadrágra húzták föl, így dugva a durva, nagyméretű, sokszor elhasznált csizmafejből házilag eszkábált fekete bőrpapucsba. A délvidéki németek viszont, pantallónadrág alá húzott rendes fehér pamutharisnyával ünneplő gyanánt viselték, és hosszabb útra, így vásárra, búcsúra is elmentek benne. Itt azonban kissé ellentmondva Tömörkénynek, inkább archaikus népviseleti hagyományról, közös közép-európai örökségről kell beszélnünk, semmint átvételről.

*

Úgy tűnik föl, hogy a szegedi *paraszt* nép állandósult csizmaviselete aligha tekinthet vissza jó másfél századnál régibb múltra. Elterjedése nyilvánvalóan összefügg a szegedi polgárellet állandóan növekvő hatásával, a posztóviselet hódításával, az árutermelő földművelés kibontakozásával.

A csizma, szegediesen és öregesen *csizma* kezdetben föltétlenül ünneplő lábbeli volt népünk embereinél, asszonyainál egyaránt. Ilyenkor a legények rozmaringot is dugtak a csizmaszárukba. Állandó, tehát köznapi viselete is elsősorban a fuvarosoknál, hajósoknál, hajóvontatóknál terjedt el. Erre az időjárás mostohasága, a szabadban való élet, a világban való forgolódás kényszerítette őket. A rendszeres földművelésre való áttérés és ezzel összefüggően a jövedelem fokozódása lehetővé tette parasztágunk számára is a csizmaviselet egyetemessé válását, amelyhez az öregebb tanyai nemzedékek különben máig hűségesen ragaszkodnak.

⁶¹ Tömörkény I., Rónasági csodák 203.

Emberek inkább a keményszárú csizmát kedvelték.⁶² A csizma népies megnevezései és funkciói közül a *borívó csizma* Tápén a kissé viseltes, de még nem strapára fogott, féllünneplő csizmát jelenti. A rövidszárú csizmának *kölökcizma*, *félcsizma* a neve. Tömörkénynél magyarázat nélkül előfordul a *kalapcsizma*, ami azt bizonyítja, hogy valami elavult formáról volt szó, már akkor sem emlékeztek reá világosan.

Cserzy Mihály említi⁶³ az olcsó csizma egyik igen régi fajtáját:

„voltak azelőtt a csizmadiaműhelyekben lábnál nagyobb kaptafák, melyeket a *bögőcsizma* készítésénél használtak a csizmadiák. A talpa olyan volt mint a teknő. Nem volt ezekhez mérték, minden csizma erre készült. Ha nagyobb volt, mint kellett volna, több vagy kevesebb szalmát tett bele a paraszt és ki volt egyenlítő a fölőseleg.”

A *vőlegénycizma*, régiesen *jegycsizma* képzetvilágáról a lakodalomnál szólnunk.

Az *asszonycsizma* fehérnép számára készült. A múlt század elején még nagyon viselték. Erről az árszabások mellett a szemtanú Dugonics András is beszámol,⁶⁴ amikor a kényeskedő asszonynépre ezt a közmondást közli: *fölhúzta a piros csizmát*.

A jegyzetben hozzát teszi: „az alföldi fiatalasszonyok előtt, de főképpen minden leányok előtt oly nagy böcse a piros csizmának, hogy anélkül ritkát lát az ember. Nem kémélik a nagy sarakban is. Nem nagyon tartják az olyan leányokat, kik fekete csizmával beérik.”

Idéz egy másik példabeszédet is: *piros csizma táncba való, sárga csizma sárba való*.

Ehhez ezt fűzi hozzá: „ebből a közmondásból is kitetszik, hogy a magyar valóságos atyafia a töröknek. Látjuk a törököknél, hogy még most is legörömostebb viselik a piros csizmát. Szememmel láttam ezt csak Szegeden is, hogy a fiatal lányok a vörös csizmára, cipőre vágnak.”

A Város folyton polgárosodó női társadalma a múlt század második felében rátér a papucsviselőre, majd a századfordulón a cipőre. Legtovább a tápaiaknál tartotta magát az *asszonyszárú csizma*, amelynek az volt a jellegzetessége, hogy szárának felső része elől-hátul kicsúcsosodott, oldalain pedig öble volt. Az első világháború előtt szegedi mestereink már csak uradalmi béresasszonyok és óbessenyei bolgár fehérnépek számára dolgoztak. Ez utóbbiak a szegedi magyar viseleti hagyománynak egyébként számos elemét napjainkig őrzik. A bolgár asszonyné a piros és sárga csizmát kereste a szegedi vásárokon.⁶⁵

Az olcsóbb asszonycsizmának *varnyú* volt a szakmai neve. Mindenféle darabbőrökből rótták össze. Mindjárt azt is megemlíthetjük, hogy a gyereklábra szabott csizmácskákat pedig *ficsór* néven emlegették.

Az elviselt csizmát nem hajították el, — írja Tömörkény⁶⁶ — ha nem volt már tökéletesen maradandó és szétmenni kívánczozott, akkor is gondoskodott arról, hogy az utókor megemlékezzék róla. Mert akkor a csizma fejéből papucs lett, a szárából meg bőrtarisznya. A puha szárból különben boszkort is szabott magának az ezermester tanyai ember.

⁶² „A kemény szár hívei azt mondták a puhaszárú csizmáról, hogy azt nem is csizmadiamester csinálta, hanem szabó varrta.” *Tömörkény I.*, A régi viselet. SZN 1914, 334. sz.

⁶³ Cserzy M., Régi világból 136.

⁶⁴ Dugonics A., Példabeszédek és jeles mondások. II, 7, 67.

⁶⁵ Óbessenyő Szegedtől délkeletre mintegy 30 km-re eső, de már Romániához tartozó katolikus bolgár falu. Ezek a bolgárok, szegedi népnyelven *bogarak*, szoros kapcsolatban éltek Szeged városával. Viseletükről *Telbizova, Marija Vekova—Telbizov*, Narodnata nosija na banatskite balgari. Sofija 1958 (cirill).

⁶⁶ *Tömörkény I.*, A kraszniki csata 406.

A szegedi embernép a cipőviseletre a pantalló elterjedésével tér át. Ez nagy általánosságban a századfordulóra tehető. Az első fajta, amelyet átvesz, a *cügoscipő*, amely fölhúzási módjával emlékeztet a csizmára. A fűzőscipővel az idősebb nemzedékek máig sem tudnak megbarátkozni.

A női cipőviselet már a múlt század utolsó évtizedeiben eléggé változatos, és feltűnő módon alkalmazkodik a polgári világ ízléséhez, divatáramlatokhoz. Cipőt parasztszöny csak akkor húzott és részben húz még ma is, amikor a házból kilép. Otthon a papucs járja.

Amelyik lány felemás cipőben jár, annak a kömpöciek szerint féleszű ura lesz.

Felsőruha

Az alsóruha, fehérruha fölé kerül a *fölsőruha*.

Hosszú időközön át a birka bőréből, gyapjából készült *hátibőr*, *suba*, *szűr* és egyéb felsorolandó ruhadarabok oltalmaztak az időjárás viszontagságai, főleg a tél hidege ellen. Olykor azonban a tisztességes ünneplőhöz is hozzátartoztak.

Már többször utaltunk azokra a több hullámban jelentkező viseleti változásokra,⁶⁷ amelyek a XVIII. században kezdődtek, voltaképpen azonban még napjainkban sem zárultak le egészen, de mindenesetre a viseleti hagyomány fokozatos elhalásához vezetnek. Természetesen a régi és új folyton harcol, keveredik, ötvöződik egymással, sőt túrni kénytelen a másikat.

Bevezetőnkben már röviden utaltunk arra, hogy a felsőruha legjellegzetesebb anyaga a *posztó*, tápaiasan *posztó*. Régebben több fajtája volt ismeretes: *selyőmposztó* (1813), *kazánposztó* (Tápé). Ez az utolsó másfél század óta már a manufaktúrának, illetőleg a nemzetközi gyáripárnak terméke. Többször hangsúlyoztuk már, hogy a XIX. század folyamán hazánkba is behatoló, népünket is meghódító nyugat-európai polgárvisélet a szegedi tájon nagyjából az első világháborúig még többé-kevésbé alkalmazkodni kénytelen a viseleti konvenciókhoz. Magyaros motívumokat őrizget, főleg a zsinórdíszítés szívós hagyományait ölti magára, lényeges alkalmazkodásról azonban természetesen már nem lehet szó.

Vizsgáljuk meg most a bőrruha, majd a *dolmány*, illetőleg *kabát*, *ujjas*, illetőleg *lajbi*, végül pedig a *nadrág* szegedi jellegzetességeit.

*

A szűcsmesterség viseleti alkotásai évszázadokon keresztül hozzátartoztak a szegedi nép öltözködési hagyományaihoz. Ez magától értetődik, hiszen a pásztorkodó, földművelő, halászó, fuvarozó, kubikoló népünk kenyerét kint a szabadban kereste, és nemcsak a téli időszak, hanem a nyár hűvös éjszakái ellen is a bőrruha: *suba*, *ködmön*, *bekecs*, *melledző* jelentette a védelmet. A tanyavilágnak a múlt század folyamán történő egyetemes kibontakozása szintén kedvezett a szűcstől származó viselet megmaradásának.

A subaviselet a századfordulón még virágjában volt. Szeged írófiai klasszikus hűséggel jellemzik. Tömörkény szerint⁶⁸

⁶⁷ Részletes elemzésük *Kresz M.*, Magyar parasztviselet (1820—1867). Budapest 1956.

⁶⁸ *Tömörkény I.*, Föregteteg János mint közerő 47; Az Öreg Reguták egyik karcolata, a Régi Suba arról számol be, hogyan próbálja megszerezni egy öreg tanyai gazda cifra subáját a múzeum számára: „Hát kérdözze már gazduram, hogy miért jöttünk? Jólelkűen felel az öreg:

„a suba szükséges bútordarab paraszti embernek. Szék, ágy, párna, dívány, télen kályha, nyáron jégverem az neki. Enni lehet a bőrén, meg húst aszalni rajta, és ha belekötik a serdülő legényt, elhagyja a harmadnapos hideg. Azután ha beleültetik a gyereket, az annak gyönyörűség. Meg hát egy suba, egy szépen kivarrott írhas suba díszruha ünnepnapokon.”

„A subánál — írja Cserzy Mihály⁶⁹ — célszerűbb és hálásabb portékája a magyar embernek soha sem volt. Nem is lesz... Hideg és eső ellen a legerősebb védelem. Kocsin ha kell: ülés. Azonfölül ágynemű is... Néha késő őszig is kint alszanak az emberek, amíg csak le nem esik a téli hó. Hát ezen a fekvőhelyen fejalnak és takarónak használják a subát. Pompásan beválik jó puha szőrrel ennek is. Használják ezenfölül lovat takarni. Hetivásárok alkalmával lehet látni téli időben, hogy a paraszt, amint megállapodik, azonnal előveszi az „ülést”, vagyis a kopottabb, elnyűtt subát és rákanyarintja a lova hátára. A ló tudvalevőleg igen becses és gondozott jószág, ezért jobban ügyel rá a paraszt, mint tulajdon magára. Valamikor régebben, mikor még több és nagyobb volt a mező, a juhászok száma se ritkult meg, subabőrre öntötték ki a bürgehúst és azon szárították meg. A lecsurgó zsír nem hogy ártott volna neki, ellenkezőleg inkább hasznára volt. No meg hideg ellen is hasznos gúnya a suba. Beletakarják a gyereket, hogy csak az orra, meg a két szeme maradjon ki, és beteszik a kuckóba, a sárkémence mellé, ott aztán izzadhat kedvére. Hát ilyen alkalmatosság a suba. Használati utasítása is van, amit a szelíd humor állapot meg ímígyen: Szent György-naptól Szent Mihály-napig szőrrel kifelé, Szent Mihály-naptól Szent György-napig szőrrel befelé.”

Viselője szerint a suba lehetett *embörsuba*, *legénysuba*, *asszonysuba*, *gyeröksuba*. Ezek közül az asszony- és legénysuba, másként a *cifrasuba* díszesebben volt kivarrrva. Régebben kint a pusztán, tanyákon járta a *fióksuba*,⁷⁰ vagyis körmösgallér, amelyet nagy hidegben még a suba nyakára borítottak. Az olcsó, érdesszőrű, kevésbé kidolgozott subának *siskaszőrű suba* volt a szakmai neve.

Égészen a század elejéig kedvelt ünneplő-hétköznapló viselet volt a *ködmön*, szegediesen *ködmén*, vagyis birkabőrből szabott, olykor díszesen kivarrott, hosszabb vagy rövidebb, testhezálló, néha oldalzsebekkel is ellátott felsőkabát. Különösen kedvelték az alsóvárosi, tanyai parasztgazdák és felsővárosi hajósok, mert hideg időben sem akadályozta őket a munkában, gyorsabb mozgásban, míg a súlyos subában csak állni vagy ülni lehetett. A világos *asszonyködmén* virágokkal dúsan ki volt hímezve, míg a sötét *emberködmén* egyszerűbb volt. Móricz Pál őrizte meg⁷¹ a *kuriaködmén* emlékezetét, amelyről nevéen túl, már többet nem tudunk.

A gondosabban kidolgozott, esetleg posztóval is borított ködménnek *bekecs*, olykor *kuzsu*, *daku* volt a neve. A daku esetleg török vagy kun eredetű szó. Tömörkény szerint a *dakukacabáj* régimódi, nyilván báránybéléses asszonykabát. A bekecsnek bundabélése van. 1803. *Egy úgy nevezett Bekes Bélelve 2 Fl.* Egyik „svájfolt” változatát *kancabekecs* néven is emlegették. Nem tudjuk már biztosan,

— Majd mögmondják, ha akarják.

Ez az alkalom az, amidőn a tények ideje elkövetkezett és belemehet a subai ügybe az ember...

— Úgy tudjuk ..., mert ver a szó róla az egész határban, hogy gazduramnak van egy régi, remekbevarrt selyemsubája.

A barátságának vége. Az öregember idegenül néz rám. Azt mondja nyersen:

— Mit akarnak velem?

— No, no gazduram, nem akarjuk mi viselni..., hanem megvinnénk. Áráért... eltenni emlékebe, üveg alá. Úgy mutogatnánk, hogy valaha ilyen subák is voltak a világon.

Az öregember szinte megdermed, úgy áll az asztal mellett. Ilyen sértő beszéd még az ő födele alatt nem történt. Hogy ő a testi ruháját eladja?

— Hát mit képzelnek maguk énfelülem? Hát ilyen híröm van énnéköm odabent a városon?...

Nincsen az a pénz a világon, akiért amőddig élők, a nefelejcs-subát oda adnám... Hanem — és nyomkodja ujjával az asztal sarkát — akár írást is adhatok róla, hogy mikor majd möghaltam, ingyen is elvihetik...”

⁶⁹ Cserzy, Ért. 1906, 209.

⁷⁰ Tömörkény I., Népek az ország használatában 112.

⁷¹ Móricz P., Céhbe állás. SzN. 1913, 82. sz.



Alsóvárosi nők téli ünneplőben (XX. sz. eleje; MFM)

hogy milyen volt a *szarkalábaljú bekecs*, amelyet Cserzy Mihály szerint inkább alsóvárosiak viseltek.⁷²

Valamikor hordták a báránybőrből szabott nadrágot is. Ennek már csak az emlékezete maradt ránk. Legtovább a tanyán viselték.

Máig tartja magát öregeknél a *mejjedző*, temesközi népünk ajkán olykor *brudnyák*, amely derékig érő, birkabőrből szabott, olykor virággal is díszített ruhadarab. Ujja nincs. Két szabadon álló elülső és hátulsó része a vállaknál van összevarrva és a fejen át lehet fölöltetni. A sarkok lent gombbal, szalaggal köthetők össze, hogy a bőrök jobban tapadjanak a testhez és így még inkább melegítsenek. Télidőben a kiskabáton fölül szokták olyan férfiak viselni, akik csikorgó hidegben is kinn dolgoznak a szabadban. A formának a szúcsszakmában *ódalgombos mejjedző* a neve. Újabb a mellényszerűen szabott *előlgombos mejjedző*, más nevén *báránybűrlajbi*. Ez utóbbit fehérnépek, kofák, kerékpáron járó tejesasszonyok, tanyai menyecskék is viselik.

Tömörkény szerint⁷³ a melledzőt „*csak az hordja, aki köhög és fél a hűléstől*”. — A melledző eredetkérdése érdemes a tisztázásra. Temesközi népünk még *pektár* névvel is illeti.

A bekecset, melledzőt, újabban a pulóvert *lélökmelegítő* tréfás néven is emlegetik.

A prémezett posztóból készült *mente* hozzátartozott a hajdani polgáröltözethez, amelyet a szemtanú és kutató Kovács J. így jellemez:⁷⁴

„A mentét a jobbmódúak három vagy harmadfél rőfös angliai, hollandiai, spanyol avagy más derék selyemposztóból, selyemzsinórral avagy ezüst borítással lengyelesen elkészítve, állat-matériával vagy egészen coboly- vagy rókamállal bélelten és körül rókatorokkal prémezve viselték. Ugyanílyen formában, de könnyebb materiából készült a nyári mente, mely alatt dolmányt hordtak.”

„A mente — folytatja Kovács — rendszeren rókatorokkal, mint legkedvesebb bőrrrel prémeztetett körül és rókanyakkal, meg szép apró fekete báránybéléssel láttatott el. Ha a belés fehér báránybőr volt, ez olcsóbbá és köznapiasabbá tette a mentét és ilyet az egyszerűbb közrenden levők viseltek.” Végül a mente díszítéséről ír: „...ezüst borítással, a legelőkelőbb polgároké arany makkos ráncra való rojtozással és selyem mentekötővel, mely rojtosan és hosszan lógott le, díszesítetett. Az egyszerűbb menték szőrzsínórzatot és ugyanolyan mentekötőt kaptak.”

Régi szegedi céhiratok, árszabások megörökítik az *abamente*, *deákmente*, *horvátos hosszú mente*, *kancamente*, *közönséges mente*, *libériamente*, *magyar mente*, *rókásmente* hírét. Czimer Károly szerint a kancamente a francia divatos, hátul hasított frakknak volt a csúfneve. A magyar mente részletes leírását a polgárőrségi viseletnél közöljük. Az 1803. Árszabás szerint a szegedi szűcsök a mentét *magyarországi, németországi, angliai* vidrával prémezték.

A menteviselet emlékezetét már csak egy szólás őrzi a szegedi népnyelvben. Ha valaki a ruháját könnyedén, odavetve, kissé rendetlenül viseli, azt mondják rá, hogy *panyókán áll, panyókául áll* rajta. *De panyókán áll az a kendő a fejedön! Mönycske létire nagyon panyókául jár.* Magyarozatát Nátly Józsefnél találjuk meg: *panyókán*, azaz mentét vagy dolmányt melegben fél vállon, föl nem öltve viselni. Aki vállat von, az Tömörkény István hallomása szerint⁷⁵ *panyókára rázza a vállát*.

A *bunda*, *bundakabát* gyapjas prémmel, illetőleg szőrös bőrrrel bélelt télikabát, amely először a polgárság körében kezdett terjedni. A kocsira való bunda alját Tömörkény István megfigyelése szerint régebben hosszabbra hagyták, mint viselőjének magassága, hogy a lábfejeket is jól befödje: *bundaalj* néven emlegették.

⁷² Cserzy, Ért. 1906, 211.

⁷³ Tömörkény I., Vizenjárók 70.

⁷⁴ Kovács 215.

⁷⁵ Tömörkény I., Öreg regruták 80.

A *czaichbunda* emlékezetét egy várbeli hatósági körözüvény⁷⁶ őrizte meg. 1788. *Jár egy ümögben, gatyában, csizmában és fehéres czaich bundában.* Eredete, formája teljesen ismeretlen. Talán a silány konfekciós kelmet jelentő *cájj* szóval függ össze.

A *farkasbunda* nyilvánvalóan farkasbórból készült. A szűcsök 1803. évi Árszabásában olvassuk: *Egy Farkas Bunda varrásátul 3 fl 15 kr.* Ugyanott: *Öreg Farkas Bőr Tsáválása 20 kr.*

Valamikor a fehérnépek is viseltek mentét. Ennek *asszonymente* volt a neve. Már nem sokat tudunk róla. A *csurak*, öregesen *tyurak*, másként *bunda*, *asszonybunda* kihalt alakváltozatában *décibunda* még a század elején is jellegzetes téli viselete volt a paraszti asszonymépnek: fényes fekete posztóból szabott, térdig érő kabát, amelynek birkabőr volt a bélése. A szőre meg volt hagyva, mint a subának, de feketére festették. Emellett a nyakán, közelítőnél, továbbá az alján fekete szőrmével volt beborítva. Mestere a mentének is, ennek is a németiszűcs volt.

Az *asszonykabát*, *asszonyföltő*, tehát az asszonyméptől viselt téli, eleinte konfekciós posztókabát viselete polgári szállományként csak századunk elején válik általánossá.

*

A szűcs kezéből származó viselet után most vizsgáljuk meg a szűrposztóból készült ruházat, ruházatkodás szegedi hagyományait is.

Nyilvánvaló, hogy a szűrposztó megelőzte a múlt század elejétől terjedő posztóviseletet, amelynek — mint tudjuk és később bővebben is látni fogjuk — gazdasági és társadalmi alapfeltételeit csak a napóleoni háborúk alföldi gabonakonjunktúrája és a polgárőrségi szervezet teremtette meg.

A szűrposztóból szabott ruházat népünknek a régebbi évszázadokban téli és ünneplő viselete volt. A szűrkanó öltözetről, egyben a duzzadó szegedi polgári öntudatról tanúskodó nyilatkozatot már idéztük.

Ez a *szűrkanó*, vagyis szűrposztóból szabott kabátféle a dolgozó férfiaknak még jelen század legelején is megszokott viselete volt. Különösen hűvös, csapadékos időkben hordták. A *Senex* néven írogató Nagy Sándor (1836—1919) a szegedi újságírásnak sítlusformáló, úttörő mestere jegyezte föl⁷⁷ ezt a szólást: *kiosztották neki a mákos szűrkanót*, azaz alaposan elpáholták.

Kovács Jánostól tudjuk, hogy a XVIII. században népünk kétféle kanót viselt. Az egyik hosszabb, nagyobb volt (gausape maius) és *guba* néven ismerték. A másik fajta kisebb volt (gausape parvorum vulgo kanó). Csaplár Benedek szógyűjtése szerint is hosszú, díztelen szűrposztókabát a kanó. Előfordul a régi szegedi szóláskincsben is. Aki rossz cserét csinál, az *ebön gubát cserél*. Röviden *ëbënguba*. A gondviselés bölcsességére akar utalni a már idézett *Isten tudja: kinek subát, kinek gubát*.

Szűrposztóból valamikor *szürnadrág* is készült. 1813. *Egy leg nagyobb szebenyi posztóból szürnadrág 3 fl.*

A *szürdolmány* emlékezetét egy Dugonicstól és Kovács Jánostól is megörökített szólás őrzi:⁷⁸ *fakó kocsi, kendörhám, nömös embör: szürdolmány*. Jelentése: fenn az ernyő, nincsen kas, másként: nagy az uraskodás, de nincs meg hozzá a tehetség.

Még századunk elején is járta a *szűrharisnya*, vagyis a szűrszabótól készített szűrposztóból szabott harisnya, amelyet parasztembereink a ház körül hétköznap téli viseletül a csizmanadrág alsó szárára húztak, de csizma helyett bőrpapucsot, boc-

⁷⁶ *Vajna K.*, Régi hazai büntetések II, 410.

⁷⁷ *Nagy S.*, [*Senex*], Ötven év 102.

⁷⁸ *Dugonics A.*, Példabeszédek és jeles mondások. II, 253. *Kovács* 471.

kort viseltek hozzá. Emlegették *botos*, *fuszekli* néven is. Erről máshol bővebben szólunk.

A szűrszabó legjelesebb készítménye azonban a *szűr* volt, vagyis a *daróc* néven is emlegetett szűrposztóból szabott ujjas köpönyeg, amelyet vállra vetve főleg pásztorok, leginkább juhászok, illetőleg béresek, csőszök, kocsisok viseltek. A bekötött szűrűj zsebüil, szinte tarisznyául szolgált, amelybe a tűzgyújtó *készség*, napi élelem, apró holmi, így a juhásznál még jószágorvosság került. A nóta is így tudja:

Be van az én szűröm ujsa kötve,
Kedves rúzsám nē kotonyázz benne.
Az egyikbe acél, koha, tapló,
Másikba mög százforintos bangó.

Nem tudjuk már, hogy a szegedi tájon milyen lehetett a *szűrszatita*, de emlékezetét egy mondóka megőrizte. Ha tolakodóan, illetéktelenül kérdezősködnek a tápai ember bére, jövedelme felől, ezt a kitérő választ kapják: *szűrszarita*, *kankó*, *kabanyica*, *két üng*, *két gatya*, *két pár fehér ruha*, *mög egy szopós bornyú*, *aki anyádat érugja!* Magyarán tehát: semmi közöd hozzá! Ehhez tanulságos idéznünk az 1815. évből a béres kialakított ruházatát, járandóságát: suba, két pár fehér ruha, kankó, kalap, szőrnadrág, egy pár bőrcapca, egy pár bocskor, amelyeknek értéke akkoriban 52 forint 30 dénárt tett ki. A *szűrszarita* főleg Erdélyben, a *kabanyica* pedig a Kiskunságban érte meg a századfordulót, a múlt század elején azonban — a tápai mondóka kései tanúsága szerint — nálunk sem volt ismeretlen.

A szűrposztóból való viselet az első világháborúval enyészett el a szegedi tájon. Egyes nagyon megviselt darabjaival a tanyákon olykor még találkozunk. Új már nem készül évtizedek óta.

*

A *kabát*, *kiskabát*, *kacabáj*, *kiskacabáj*, *kisföltő*, öregektől tréfásan *katufrék* néven emlegetett 'zakó' a régi dolmány polgári eredetű utóda. A dolmányt még a múlt század első felében zsinórral is díszítették, övet is viseltek hozzá, amely középrendű polgárok számára is selyemből, arany skófiummal készült. Régi árszabásaink szerint volt *abadolmány*, *gránátdolmány*, *karasiadolmány*, *közposztódolmány*, *némődolmány*, *rásadolmány*, *szürdolmány*.⁷⁹ Tömörkény István magyarázatlanul hagyott följegyzése szerint *fosztányosdolmány* is volt.⁸⁰

Polgári, illetőleg köznemesi eredetű volt a *pencil* néven emlegetett spencer (1813). A *jankli*, másként *jankedli* Kovács János szerint derékig érő égszínkék férfikabát, nyakhoz simuló állógallérral, hasonló kék színű zsinórral, továbbá ujján, nyakán, hátán kisebb vitézkötéssel. Jelentésmódosulás révén a jankli később báránybőrbélésű posztómellényt, sőt Tamásfalván posztóból szabott férfi télikabátot is jelentett. A reformkorszak, illetőleg abszolutizmus hazafias divatformáira emlékeztet a szegedi polgárviselésben is a *buda*, *atilla*, amelyeknek azonban már nem volt idejük a népviseletben meghonosodni. Ilyen volt még a *huszárka* is, amelynek szegedi formájáról többet tudunk az előbbinél: elején és hátulján is zsinórdíszítés volt, nyakát pedig a gombkötőkészítette *nyakbavető* tette díszesebbé.

Nem tudjuk már megmondani, eredetileg milyen volt a *kaputrok*, elnépiesedett alakjában *katufrék*, *kaput*, továbbá a *halbrok*, *gérok*, másként *félkaput*. Kétségtelen azonban, hogy idegen szabású, polgári kabátformákat neveztek meg velük. Aki

⁷⁹ SzegSz megfelelő címszavai.

⁸⁰ A teknyőshátú kabátról: *Tömörkény I.*, Különféle magyarok 50.

szorult helyzetben volt, annak Ferenczi János följegyzése szerint *rosszul állott a katufrékja*.

Úgy tetszik, hogy a mellényszerű ruhadarabnak *ujjas* volt a legrégebb és legáltalánosabb neve. Először a boszorkánypörökben fordul elő, amikor a bűbajosokat azzal vádolták (1728), hogy az *ujast is megfejték, megfűrták*.⁸¹

A XVIII. század folyamán hatol a szegedi polgárviseletbe a *laibl*, magyaros szó-jövevényként *lajbi*. 1774. *Egy viseltes Selyem plus laibl. Kék virágos bársony laibl, kartony firfilaibl, török vörös stráfokkal avilt firfilaibl*.

A laibi, szokottabban *kislajbi*, öregek ajkán még *mándli, kismándli*, nyelvújítási magyar nevén *mellény* a XIX. század folyamán válik népünk férfiviseletében általánossá. A *mándliláz* Mikszáth irónikusan mosolygó előadásában a maradiságot, a Város akkori paraszti légköréhez való alkalmazkodást jelentette.

„Mert hát mi tagadás — írja — a rézbőrű bennszülöttek, ahogy egymást kedveskedve nevezgettek az őslakók, a maradiság betegségében szenvedtek. S aki idegen jött is, az is megkapta a mándlilázt. Magam is olyan érdes szögedi lettem, mint a többi.”⁸²

Cserzy Mihály tanúskodása szerint⁸³ régebben, nyilván még a múlt század első felében az özvegyasszonyok elhalt férjük mentéjét vagy mándliját viselték. Sőt ha elszakadt, új mándlit is vettek, így tartván tiszteletben uruknak emlékezetét.

A kislajbit idősebbek számára leginkább a kabát és nadrág anyagából szabják. Valamikor gombkötődísz segítségével történt az összegombolása. Általános volt azonban az *ezüstgomb*: ezüsből gömbalakúra kovácsolt gomb is. Ezt főleg a céhes iparosok, idősebb jógazdák viselték. Az ünneplőre ezüst, a köznapira pakfon. A felsővárosi polgárok kedvelték a fekete selyemből varrott, apró ezüstgombos mellényt is.

A parasztleány nyári posztó ünneplőjének a századfordulón jellegzetes darabja volt a virágos *selyömlajbi*, amelyet élénk színű, gazdag mintájú selyemből szabtak. Ehhez *üvegomb* vagy *gyöngyházgomb* illett. Ez talán még rokokó, illetőleg biedermeier szállomány. Járt a színes *bársonylajbi* is.

A hagyományos nyári viselethez: inghez-gatyához egészen az első világháborúig hozzátartozott a gombolatlanul hordott kislajbi és az elmaradhatatlan kalap. Czímer Károlynak a múlt század második feléből származó adata szerint *kecskére ötözött*, aki a régimódi ingre-gatyára nadrágot, pantallót húzott, így kubikosból, mondjuk, favágó lett.⁸⁴

A modern konfekciós viseletből jutott el századunk folyamán a mellény gyanánt télidőben viselt, készen vásárolt *kötöttkacabáj, kötöttföltő*. Ujjatlan változata a *szvetter, vetter*, tanyaiak nyelvén *cekker*, illetőleg *pulóver*, tápaiak ajkán *plúver, pulúver, púver*.

A *posztónadrág* viselete parasztságunknál a polgárviselet nyomán csak a XIX. század elejétől kezdve válik általánosabbá. A nadrágviselet kései elterjedését az is mutatja, hogy kevés szóláshagyomány fűződik hozzá. Dugonics András jegyezte föl: *mögböcsülte mint Préda a nadrágját*. Préda kímélni akarta, mégis bemocskolta. Szintén Dugonicsnál olvassuk: *cifra mint Bálint nadrágja*. Annnyira elborította a sok sujtás, hogy posztaja nem is látszott. A hebeburgya, hóbortos embernek *félnadrág, félnadrágszár* neve is hallható. Szellemes a kisiratosi, nadrágot jellemző találóskérdés: *egy lukon be, kettőn ki. Amikor kiérsz, akkor vagy benn*. Az árulkodó gyereket társai így csú-

⁸¹ Reizner IV, 402.

⁸² Mikszáth K., Szeged könyve II, 215.

⁸³ Cserzy Ért. 1906, 215.

⁸⁴ Könyves K. [= Czímer Károly], Népies nyelvújítás; Buggyos nadrág, farhámos ruha. Délm. 1925, 12. sz.

folják: *árulkodó Júdás, köll-ē piros nadrág?* A szólás hátterére nem hallottunk magyarázatot. Jegyezzük meg, hogy annak a fehérnépnek, akit árulkodáson kapnak, tréfás-gúnyosan ezt mondják: *majd vöszünk piros papucsot.*⁸⁵



Tápa ilegények ünneplőben

A posztónadrágot eleinte a világban jobban forgolódo fuvarosok kezdték viselni. Máig él az emlékezete, hogy a vőlegényeknek eleinte sokszor adták esküvőjükre kölcsön. Ez a körülmény magyarázza a következő lakodalmi kurjongatás társadalmi hátterét:

Hej nadrágom, nadrágom,
Van még otthon vagy három.

A feszes, zsinóros, csizmába való posztónadrágnak legismertebb neve: *magyar-nadrág*, másként *csizmanadrág*. Részei: a két *szár*, végükön a *talpalló*, azaz kengyel-szerű szalag, amely a nadrágot feszesen tartja. Továbbá a *fenék*, a *korc*, amelybe a

⁸⁵ A szólás országszerte ismert. Vö. Szabó T. A.: Kaptál piros csizmát? Erdélyi Múzeum 1942, 138. Ugyanott Dömötör Sándor, Kósa János, Sulán Béla adalékai.

nadrágszíjat húzzák. Az *ellenző*, *ellendző*, Tápén *pelőce*, tanyán *előte*, vagyis a hasték alakjában borító, nadrágszíjra húzott rész, amelybe a zsebkendőt szokták dugni. Innen a nadrágnak tápai, halászat szókincséből átkerült *pelőcés nadrág*, tanyai *előtés nadrág* neve is. A magyarnadrágba olykor *katonafőt* szakmai néven ismert vattapárnácskát is varrtak, hogy a kissé befelé hajló láb egyenesnek tessen. A télen viselt bélelt nadrágnak *kétszörös nadrág* a tápai neve.



Tápai jómódú család (az I. világháború idején)

A nadrágot, főleg a két comb elején még a századfordulón is dúsan kizsinórozták. Ez dísz volt a *vitézkötés*. Állítólag *vitész* alakban is járta. A zsinórozás alatti varrásnak Nátly József följegyzése szerint *inalás* volt a neve.

„Nézétök mög az urasági hajdúnak — írja Tömörkény⁸⁶ — vagy pedig a megyei huszárnak nadrágját: az úgy ki van hányva vitézzel, hogy nem is látszik túlle a nadrág.”

A vitézkötésnek Kabók Imre szakmai leírása szerint⁸⁷ volt *óra*, *nyaka*, *képe*, *szára*. Alakra nézve volt *kerekkepű* és *hosszúkepű vitézkötés*. Az előbbit másképpen *bakakötés*, az utóbbit pedig *huszárkötés* néven is emlegették. A vitézkötésnek a nadrágnyláson végződő szára kétféle volt: *egyszerű* és *duplaszárú*. A vitézkötés fonása az orránál kezdődött és a nyakánál végződött. Más, már csak név szerint ismert fajtája volt a *bornyuszájú vitézkötés*, továbbá a *rostélyos vitézkötés*.

Mint Kabók írja, a nadrágszinórozásnak Szegeden igen kedvelt fajtája volt még a *tulipántkötés* is.

⁸⁶ Tömörkény I., A kraszniki csata 145.

⁸⁷ Kabók I., A magyar zsinórdíszítés leírása. Kézirat.

„A felsővárosi polgárok, hajósok és halászok égszín, vagy búzavirágszín nadrágon, a rókusi polgárok pedig őzbőrszín, vagy világos kávészínű nadrágon egy árnyalattal sötétebb zsinórból viselték. Az alsóvárosi polgárok pedig világoskék nadrágon hordták.”

Nemcsak a vitézkötés és *tulipántkötés* készült a *borítás* néven emlegetett háromlélű zsinórból, hanem a rendkívül díszes és szövevényes *rostélykötés*, szokottabb nevén *boszorkánykötés* is.

A boszorkánykötés szó nyilván a szegedi néphiedelmek világából került kis jelentésváltozással a gombkötők nyelvébe. Mint más helyen részletesen is kifejtjük, a *boszorkányfonyás*, *boszorkánycsomó* a ló gubancos, befontnak tetsző sörénye, amely öreg tápaiak szerint a boszorkányok téteménye. Az ilyen ló nyakába éjszakára fokhagymakoszorút akasztanak. Ebből a szemléletből ered a gombkötőműszó is.

A *vitézkötés* eredete bizonytalan, bár nagy múltra tekinthet vissza. Kabók Imre úgy véli, hogy a magyarnadrág zsinórdíszítése főleg a XIX. század elején bontakozott ki.

Mielőtt a szabó a vitézkötés fonásához hozzáfogott volna, először összehajtott egy darab papirost kellő kivágással, és saját rajzkészsége szerint körvonalazta a kötés alakját, sőt túvel nyomban át is szurkálta. Így azután megkapta a kötés pontos másik felét is. A körvonal megrajzolásánál csak arra kellett ügyelnie, hogy a rajz negatív formái szabályosak legyenek: pajzs-, félhold-, rombuszalakúak. Az így körvonalazott rajz után készítette a mester a zsinórdíszeket.

Különös gondot kellett fordítani a díszítéseknek a nadrágon, vagy az atilla ujjain való elhelyezésére. A nadrágnál ügyelni kellett arra, hogy a vitézkötések orra *összenézzen*, vagyis a comb idomával összhangban legyen. A nadrág oldalzsinójának a csizmaszár oldalvarrásával kellett egyvonalban haladnia. A felöltők ujjainál viszont a hajtókát pótló díszítés orrának a függőleges helyzetben levő kézfej középső ujjhegyével kellett egyvonalba esnie. Az ilyen csekélységeknek látszó hagyományok megtartásán a céhek szigorúan örködtek. Volt eset, amikor a remekdarabot a zsinórok szabálytalan elhelyezése miatt vetették el.

A múlt század végén a tápai legények kislejtőjének vitézkötésein égőpiros flitterek is csillogtak.

A nadrágon látható hajdani *sujtás* gazdag formakincséről a gombkötő mesterségnél emlékeznünk meg bővebben.

A *nadrágszíj* viselete hozzátartozott a magyarnadrághoz. Régi árszabásaink két fajtáját is emlegetik. 1813. *Egy közönséges Bagaria Nadrág Szíj sárga öntött Tsatra 30 kr. Közönséges Paraszt Nadrág Szíj 10 kr. Kis Gyermeknek való Nadrág Szíj 7 kr.* A csat készítése a céhvilágban idegenből honosodott szóval *girtler*, *gürtler* néven is emlegetett rézöntők, ezüstnél ötvösök dolga volt. Beck Pistának nadrágszíjából való jeles gyűjteménye a múzeumba került.

A századfordulón az iparos polgárság, városi munkásság már elhagyja a helybeli öltözködési hagyományokat; és az angolszabású zakó-, pantallóviseletre tér át, a szegényparaszság pedig már századunk elején konfekcióban, *cájpgruhában* kezd járni. Láttuk, hogy a legszegényebbe akárhányszor egyenesen a *rongypiac* néven is emlegetett zsbipiacon öltözködik fel. Ezzel szemben az alsóvárosi, tápai, tanyai jobbmódú parasztság még néhány évtizedre meghosszabbítja hagyományos viseletének életét. Különösen öregek ragaszkodnak a régebbi, kétségtelenül kényelmetlen, de ünneplésebb viseleti formához. A hétköznapló, félünneplő már a pantalló, a cájpgruha, az ünneplő azonban még a régi.

Az új, kozmopolita jellegű öltözködési konvencióban a hagyományos, régi ruhadarabok közül a kocsinjárás, lóvalbánás, újabban pedig a motorkerékpár terjedése következtében célszerűsége miatt a csizmanadrág elég szívósan tartja magát, de

természetesen modern külföldi, illetőleg katonai eredetű formaelemeket is magába olvaszt. Ennek az idegen szabású, nem ellenzős *briches* nadrágnak *priccsös nadrág*, *prüccsös nadrág*, *priccsnadrág* az elnépiesedett neve.

A *priccsös nadrág* feltűnésével szinte egyidőben bukkan föl a kordbársony anyagból szabott *bársonyruha*, amelyből eleinte csak munkaruha, később ünneplő is készült. Egyaránt szabnak belőle csizmanadrágot, pantallót is. Nemcsak parasztjaink, hanem a fuvarosok, halászok is kedvelik.

A behatoló nyugat-európai polgárvisélet az abszolutizmus alatt még magyaros motívumokkal, zsinórdíszekkel ékeskedik. Itt különösen a *pantalló*, *pantallónadrág*, tréfásan *balhaszödő* meghonosodása tanulságos. Ez a folyamatot Tömörkény találóan jellemzi,⁸⁹ amikor elmondja, hogy e csizmás viselet után jött

„a magyar pantalló, az alján három zsinórveréssel, az oldalán lapos gombkötő munkával. Ezt némelyek Bachhuszárdivatnak mondták. Mások azzal védték, hogy ez a polgári magyar honoráciorok viselete volt már a múlt század negyvenes éveiben is...” Azután a pantallóról előbb lefeszlett a lapos, vékony oldalpaszománt, később meg elmarad az aljáról a három zsinórverés. Ez utóbbinak *nadrágotopánka* volt egyébként a szakmai neve. Utóbb már csak a Városnál a hivatalszolgák ruháját díszítette. Idő múltával erről is lehervadt.

A zsinór a polgárviséletben tehát lassan fölöslegessé vált. Legelőbb a télikabátról foszlott le. Azután a mellényről. Ott a sok apró gomb foglalta el a helyét. Azután a kabátról maradt el, előbb az elejéről, később az ujjakról. Egyidőben lapos paszománt alakjában volt meg a kalapokon is. Legtovább a nadrágon maradt meg, amikor a kabátról, mellényről már rég hiányzott.⁹⁰

Az önkényuralom idején a magyar elejű, azaz ellenzős, nadrágszíjra járó pantallónak *piszli ungris*, *piszli dajcs* [vagyis kicsit magyar, kicsit német] volt a tréfás gúnynyal emlegetett polgári neve. Főleg olyanok viselték, akik a *hózentógl*i, azaz nadrágtartó hordásához nem tudtak hozzászokni.

A durva vászonból, csalánszövetből szabott nyári munkanadrágnak számos neve volt: *kukoricánadrág*, *bükkfanadrág*, *zabanadrág*, *kendőrnadrág*, *trityi*.

Újabban terjed a konfekciós *mackónadrág* is, ahogy általánosságban is említettük.

Nem tudjuk már, milyen volt a Kováts István önéletrajzában olvasható olcsóbb *daszkinnadrág*. Csak egy szólás őrzi a *ficornadrág* emlékezetét. Ami nem változik: *egy állapotban van, mint a ficornadrág*. Már csak hajdani Árszabásokból állapítható meg a *salavárdi* néven emlegetett bő nadrág szegedi divatja. 1833. *Salavárditul aki paraszt 8 poltura, aki pedig czifra amint megalkudhatik*.⁹¹ Előfordul Dugonics András jeles mondásai⁹² között is: *Amint te szabad tányérját, úgy viseli Salavárgyiát*. Vagyis: amilyen a jónap, olyan a fogadjisten. A *tányér* itt nyilvánvalóan a rávarrott dísz jelenti.

*

A subát, szűrt a *nagykabát*, *nagyföldtő* néven emlegetett meleg télikabát követi, amely egyrészt a népviselet polgárosodásával, másfelől népünk megváltozott életformájával függ össze. A századforduló táján fekete posztóból szabták, fekete bárányprémből volt a gallérja, és háromnegyedes a mérete. Eleinte kedvelték rajta a paszomántgombokat is. Jegyezzük meg, hogy ez ünneplő viselet volt, hétköznapi egyideig még a ködmön járta.

⁸⁸ Könyves K., Népies nyelvújítás.

⁸⁹ Tömörkény I., A régi viselet. SzN. 1914, 334. sz.

⁹⁰ Beck P., A magyar zsinórdíszítésről. SzN. 1898, 291. sz.

⁹¹ Varga F., A nemrég eltűnt honi czéhrendszer rövid ismertetése. Történelmi és Régészeti Értesítő (Temesvár) 1876.

⁹² Dugonics A., Aranyperecek 414.

Nem tudjuk már, milyen volt az idegen eredetű, németszabó kezéből kikerült *rokorol* és *kirie* néven emlegetett köpenyfajta. 1774. *Egy avitt vas színű rokorol avagy köpönyegh.* 1803. *Egy Ujas köpönyeg máskép kirie bélléssel 1 fl. 30 kr.*

A lebernyeges, bő, népüktől nem viselt köpönyegnek, körgallérnak *gallérvö-nyeg*, méginkább *fölleghajtó* neve is hallható, amely nyilvánvalóan a *garabonciás diák* képzetkörével függ össze. A garabonciás a néphit szerint ugyanis olyan köpönyegben jár, amellyel forgószélet, vihart tud egyaránt fölidézni, lecsöndesíteni.

Napjainkban mind kedveltebbé válik a *bűrkabát*, másként *szíjjkacabáj* is.

*

A fehérszínű felsőruhája a XIX. század folyamán szinte teljesen kiszakad a háziipar, családi önellátás hagyományos kötöttségeiből. Nemcsak az új, sokszor már gyári eredetű, külföldi kelmefajtákat, hanem a divatformákat is átveszi, követi, de szinte az első világháborúig ragaszkodik bizonyos helyi konvenciókhoz.

Népi hagyomány és polgárélet egyezkedik itt is egymással. Így a felsőruha változatlanul két darabból áll: blúzából és szoknyából. A kötöt és kontyot nehezen hagyja el. Nagylányoktól megköveteli a hajadonfővel járást, a leeresztett, befont hosszú hajat, az asszonynéptől pedig a bekötött fejet. Ez a hagyomány idősebbeknél olykor még manapság is érvényesül.

A szegedi táj árutermelő parasztsága, mesteremberei, kubikosai a maguk módján sokat adtak, adnak asszonyaik külső megjelenésére, tisztességes: nem fényűző, de nem is szegényes ruházatára. Maguk a nők: asszonyok, lányok is alaposan kiveszik a munkából a részüket (mesternék, paprikatermelők, kenyérsütőgető, szappanfőző asszonyok, kofák, gyárilányok), sokszor egyenesen ők a családfelelősek már a múlt században is. Mindez természetesen öltözködésük önállóságán, tudatos polgárosult-



Tápai leányok ünneplőben (a XX. sz. harmincas évei)

ságán is meglátszik. Herman Ottó, aki annyira ismerte és szerette a szegedi népet, a Víz alkalmával ezeket a bátor megállapításokat teszi⁹³ a szegedi női viseletről:

„kevés magyar város fehérsége oly mondhatni finnyássáig rátartós a ház falának fehérségére, a ruházat mocsoktalanságára, mint a szegedi... A vasárnapi templomjárás a legérdekesebb látványok közé tartozott. Az ünneplő női mentéken nem volt se bárány, se rókatorok, szövetét nem szolgáltatta a háziipar rozoga szövészéke. Az bizony néha francia kékbársony volt hattyúprémmel, de aztán mégis magyar szabású. Egyáltalában, kivált a női viseletben a háziiparnak alig volt még nyoma és ezt az ember hajlandó lett volna sajnálattal tapasztalni, mert a háziipart a gazdagodás eszközeinek tekintik. De megszűnt a sajnálkozás, mihelyt az ember e nép foglalkozását látta... Ez a nép nem ér reá a háziiparra, elfoglalta a nagyobb, a jövedelmezőbb munka”.

A múlt század derekától egészen az első világháborúig terjedő időszakból számos családi jellegű fénykép maradt ránk, amelyek főleg külvárosi nagylányokat, menyasszonyokat, menyecskeket ábrázolnak. E viseleteknek az úri, polgári divattal való tüzetes összehasonlítása, a változásvizsgálatoknak aprólkosabb elemzése sok tanulsággal járna. Mi itt természetesen csak a főbb jellegzetességeket emeljük ki. Ismét



Szöregi menyecske ünneplőben (XX. sz. eleje)

⁹³ Herman O., Szeged — amilyen volt. VU. 1879, 186.

hangsúlyozzuk azonban, hogy az imént felsorolt helyi konvenciók (kötőviselés, lányok hajadonfótt, asszonyok kendőben), szívós következetességgel uralkodnak és ellenszegülnek a divat más vonatkozásokban töretlenül érvényesülő hatásának.

Ennek a korszaknak legkedvesebb ünneplője volt a *selyömruha*, vagyis a *selyömblúz*, *selyömszoknya*, *selyömkötő*, *fejrevaló selyömkendő* és *nagyselyömkendő*, sőt *selyömpapucs*, olykor *selyömcipő* együtteséből álló öltözet. Általában a blúz és szoknya, olykor a kötő és papucs színe, mustrája egyezett egymással. A készen vett kendők színhatásban alkalmazkodtak a többihez. A menyasszonyi, radnai búcsúra készült hófehértől a lányok, menyecskék világos, de sokszínűben tündöklő ruháján át az asszonyok tiszta feketéjéig ezer változatban ragyogott a nyári ünnepek miséjének fehérnépe. A korzón, délutáni táncmulatságon már inkább csak a leányok világos színei uralkodtak.

A vasárnap délelőtti miséről kitolongó, selyembe-bársonyba öltözött lánysereget — írja Tömörkény⁹⁴ — így hívják: *selyömcorda*. A szónak természetesen nem volt sértő jellege. Már azonban becsületbe vágott a *selyömdáma* név, amellyel a parádésan kiöltözött, kikapi fehérnépet illették.

E meglehetősen drága, de a divat lélektanánál fogva kötelező viselet gazdasági alapja parasztlányoknál a családi árutermelés, a szegény külvárosok munkáslányainál pedig az önálló kereső életmód.

A női ruhaanyagok nevei — a régebbiekre csak a megfelelő helyen utalva — már a XVIII. századtól kezdve nemzetközi divatra, külföldi műhelyekre, illetőleg gyárokra utalnak. Közvetítésükben nyilván döntő szerepe volt Bécsnek, illetőleg a szegedi német polgárságnak.

Úgy érezzük, hogy a kutatás jelenlegi állapotában alig tehetünk egyszerű, lehetőleg időrendi felsorolásuknál többet: *atlasz* ~ *aszlat*, *batiz* ~ *patiz* 'batiszt', *delin* 'delén', *dusesz* ~ *dusec* 'régiselyemfajta', *flanér* 'flanel' (1803), *gránát* (1833), *grenadil* 'grenadin', *kanavác* 'kanavász', *kreditor* (1784), *krepp*, *kreton*, *liberti* 'selyemfajta', *liszter*, *maneszter* (1792), *molton* 'molleton', *mór* (1740), *musulin* (1774), 'muszlin', *pargét* ~ *parget* (1784. *parcheta*), *pepíte* 'pepita', *perkál*, *perubin* (1774), *plüss*, *szatin* 'szatén', *taft*, *tegetóf* ~ *teketor* 'tegethoff', *teveszőr* (1784), *till* ~ *tüll*, *tintok* (1792 *tintuch*), *trátos* (? 1740).⁹⁵ Ahol az évszámok hiányoznak, ott az utolsó évszázadban elterjedt matériákról van szó. Egyes ruhanemekre eddig is utaltunk, és még a következőkben is esetenként sort kerítünk.

A mintázatlan kelme *síma*, a mintázott pedig *mustrás*. Ha ez feltűnő, élénk, fantasztikus, akkor a dísz *törökös*, *cirabarás*. A festőruha sokféle mintájáról máshol szólunk. A matériának van *színe* és *fonája*.

Közvetlenül az ing fölé, a blúz alá a *pruszlik*, öregek ajkán *puruszlik* került. Ezt a női mellénykét már a XVIII. században is viselik. Az 1779. évi tanácsí jegyzőkönyvben olvassuk: *e fatens leány pruszlikját fogván el akart szalanni eczakának idején*. Készült olcsóbb, drágább matériából egyaránt. Idős asszonyok télen ma is hordják. A pruszlikhoz a lányok Cserzy Mihály emlékezete szerint *gömböcs* szoknyát viseltek, jellemezni azonban elfelejti.⁹⁶

Az úri viselet hatására kezdett terjedni a századforduló táján népünk polgáriásodó menyecskéi, lányai körében a *fűző*, szokottabban *míder*, öregek ajkán *mídor*. Szerencsére azonban nem vált általánossá. A mellek elszíjazásáról az ingről szólva már megemlékeztünk.

⁹⁴ Tömörkény I., A nép divatjai. SzN. 1904, 107. sz. Hasonlóan Móra F., Ének a búzamezőkről I, 112.

⁹⁵ A SzegSz megfelelő címszavai.

⁹⁶ Cserzy Ért. 1906, 215.

A pruszlik fölé került a régebben több néven is emlegetett, manapság azonban összefoglalóan használt *blúz*, öregek ajkán olykor *bulúz*. Régi nevei közül legismertebb a *rékli*. 1765. Árszabás: *aszonnak való Selyem Materiából el készített reklitül 60 kr*. Volt *cicrékli*, meghatározhatatlan a *pájarékli*. 1813. Árszabás: *egy pántlikás Pája Rekli varrása 1 fl. 45 kr*. A réklinek Csaplár Benedek *durkó* nevét, esetleg formaváltozatát is hallotta.

A polgári eredetű és szabású, több-kevesebb késéssel az úri divathoz alkalmazkodó blúz szegedi sorsáról régebbi adatok híján alig tudunk valami jellegzeteset mondani. Anyaga szerint népünk körében is van *bársonyblúz*, *selyömblúz*, *vászonblúz*, *festöblúz*, tápai hagyomány szerint még a vastag gypjúból varrt *kazánblúz*. Ami a szabást illeti, a tápai régimódi *négysorsingöltes* blúz onnan kapta a nevét, hogy elején két-két sor *slingölés*, azaz hímzés van. Közöttük egy-egy sor *ánzet*, vagyis rácsszerű applikáció, amelybe színes: kék, rózsaszín szalagot fűznek bele. Ilyen ánzet van a blúz közepén, a gombolásnál is, a kézelőknél is. A blúzon levő csipkéből, selyemből való nyakcsokroknek polgári neve *smizli*, tápaiasan *mizli*. A blúzon levő apró, sima, fényes gombdíszeket a múlt században *tüntüllü*, *tintili* néven emlegették. A színes szegőnek *zájmedli*, Tápén *szajmentli* a varrónők és asszonyok között a neve. A *forhamentli*, tápaiasan *foramentli* tetszetős ráncolás blúzon, kötön, párnahajon.

A könnyű kelméből varrt, jó levegős nyári blúz öregek ajkán *szatyor* néven ismeretes. Egyik formája a könnyű, vékony, lebegőaljú, tehát a szoknyával le nem fogott *leves*, Újkígyóson *leveske*, Tápén *szatyorka*, másként *föntaljú blúz*, Tordán *föleresztős blúz*, Temesközben *tülledálló*.⁹⁷

A régimódi feszesen simuló blúz és kabát neve: *tesönálló*, Tápén *tesönálló*, díszesebb formájának *sujtásos tesönálló*, *gyöngyös tesönálló*. Ez volt a tápai viselet legszebb, legdíszesebb, suglótok mélyén még most is rejtegetett, elmúlt időköt idéző darabja. Egy idősebb tápai asszony visszaemlékezése szerint olyanok voltak a templomból kijövő lányok benne, mint a májusi ág.

A *tesönálló* már Tápén is az árutermelésre utal. Boltban vásárolták, ahol régebben még találtak kedvükre való színeket, mintákat. Készült selyemből, *játszós* néven emlegetett taftszerű, csillogó matériából, bársonyból, finom gypjűszövetből. Nem kötötték le, a szoknyán fölül viselték. Az első világháború után már inkább olcsóbb, egyszerűbb anyagból (szövet, karton, festő) készült. Most már a szoknyán alul kezdték kötöni és inkább *bulúz* névvel illették.

A *gyöngyös tesönálló* Kószó Rozália szabatos leírása szerint selyemmel, sifonnal is ki volt bélelve. Legkedveltebb volt piros, kék, fekete bársonyból. Erre került hosszában két, esetleg négy sorjával a gyöngyből vagy flitterből rádolgozott, ismétlődő tulipán-minta. Elöl 7—8 csillogó, *katonagomb* néven emlegetett apró rézgomb tartotta össze, de díszítette is. Az elején levő gyöngy kivarrás vagy csipkedíszítés helybeli varrónék munkája volt. Gyöngyöt varrtak a nyakára és az ujj felső részére is.

A testhezállónak gallérja nem volt. A nyakát kissé úgy magasították, hogy rakkott szalagdíszítés került rá: kék bársonyra piros, pirosra kék vagy rózsaszín. Az ujj szorosan simul a csuklóra. Szélére ugyanolyan szalagdísz került mint a nyakra.

Ha a testhezállót nem gyönggyel díszítették, akkor számtalan összetételben csipke és szalag került rá. Válltól lefelé ívelő, széles *drótcsipke*, selyemcsipke, továbbá szalagcsokorral díszített csipke tette még mutatósabbá a kézelőt. Hátral szembehólos, tápaiasan *rütyüs* betoldás formázta a csipő vonalait még gömbölyűbbé.

A *téli tesönálló*, egyszerűbben *kacabáj* leírásában szintén Kószó Rozáliát követjük. Molton, tápaiasan *mondol* anyagból, tehát finom, legtöbbször bordó gypjűszö-

⁹⁷ Kálmány II, XX.

vetből szabták, amelyre függőlegesen piros csíkok, kockák kerültek. Flanellal bélelték. Nyaka zárt, elejedésítése nem volt, csak az ujja végén széles, fekete bársonyszegély, felhajtó, amelyet *bársonypucc* néven emlegettek. A testhezálló anyagából készült a szoknya is, alján szintén puccal.

Ez is ünneplő viselet volt, de egyszerűbb a nyárinál. Nagy berliner kendőt fogtak föléje.

Közelebről meg nem határozott, de nyilván köznapra való blúzfajta volt a temesközi *otthonka*, amelyről Kálmány Lajos ad hírt.⁹⁸ A *vizitli* is már csak nevééről ismeretes.⁹⁹

A szoknya, elavult nevéen *rokolya*, sőt *rokkolya*, a női felsőruhának alsó, különálló része, amelyből régebben többet is viselt a fehérszoknya, hogy minél kerekesebbnek, gömbölyűbbnek tessenek. Eszerint tehát volt közvetlenül a pendelyre vett egy vagy több, gondosan ráncba szedett *alsószoknya*, színe miatt *fehérszoknya*, amelynek alját *slingölték*, azaz kivarrták vagy csipkével szegélyezték. Zörgősre, *ugatóásra* keményítették, hogy a szoknyák állása még ezzel is kerekesebb legyen. Ezt a célt szolgálta a kihívónak ítélt *farszoknya* is, vagyis féllapedő nagyságú, hosszúkas, erősen kikeményített vászon, amelyet hosszában összehajtva, madzagra terítve, tápai lányok, menyecskék a derekukra kötöttek, és a farukon *összeszorcolták*, vagyis beráncolták. Olykor külön, tollal töltött hasonló alakú párnácskát is készítettek erre a célra. Erre szedték azután föl az ünneplő szoknyát. A farszoknya a fehérszoknya farát különösen gömbölyűvé tette. Legfölül került a *fölszoknya*, annak elejére pedig a kötő.

A felszoknya anyaga igen változatos volt. Már csak írott forrásokból mutatható ki a *bagariaszoknya*. 1833. *Bagaria szoknyátul a ki paraszt, prém nincs az allyán, 20 poltura*. A *cicszoknya* gyapotszövetből varrt, hétköznapló szoknya volt. A *kamillószoknya*, *kamillot szoknya*, *kamellot szoknya* camelotszövetből szabott, négy szélből álló ünneplő szoknya. A XVIII. században hordták. 1782-ben írt végrendeletben olvassuk: *sok rendbéli szolgálatiért hagyok 100 forintokat és egy-két kamillot szoknyát*. Archaikus balladáinkban később is emlegetik. Előfordul egy padói balladában is: *vödd rád lányom, vödd rád szép kamillószoknyád*.¹⁰⁰ A *kamukaszoknya* és *rásaszoknya*, *rázsaszoknya* anyaga Kovács János szerint azonos volt. A magyarszabó céh irataiban mindkettő előfordul. 1833. *Kamuka szoknya az arany peremes, az válla, az allya mereven bället negyedfél forint*. 1833. *Rása Szoknya az ki meg vagyon alul felül belölve, végig meg vagyon rántsolva az allya, prémes bársony válla vagyon, arany prémes 3 forint*. Ezek a matériák egyébként már a XVIII. században ismeretesek. A *félrásaszoknya* más neve Kovács János szerint *mazolánszoknya*. A XVIII. században járta az ismeretlen *priklerszoknya*¹⁰¹ viselete is.

Öregasszonyok a századforduló táján kedvelték a *moldonszoknya*, tápaiasan *mondolszoknya* néven emlegetett finom gyapjuszövetből (molleton) szabott szoknyát. Kiment már a divatból a század elején még igen kedvelt, vékony, fénylő szövetből varrt *liszterszoknya*. Ünneplő viseletnek számít a *bársonyszoknya*, *szövetszoknya*, *selyőmszoknya*, amely színében viselőjének korához szokott igazodni. Ezeket drágaságuk, jó állapotuk miatt régebben a viselője végrendeletben is elhagyományozta, olykor templomra, oltárra is.

A *festőszoknya* ma már inkább köznap, régebben azonban ünneplő viselet volt. Tápai fehérszoknya nagybőjtben, adventben ilyenben illett járni, templomba menni, díszesebben nem. Miután ki szokták keményíteni, a tápaiak *keményítőszoknya*,

⁹⁸ Kálmány, II, XX. Vö. még *Kresz M.* 77.

⁹⁹ Kovács 229.

¹⁰⁰ Kálmány II, 1.

¹⁰¹ Kovács 224.

tréfásan *ugatósszoknya* néven is emlegetik. Az ilyen szoknya *ugat*, azaz peckes menésben csörög, zajt üt. Ez fiatal fehérnépnek tetszett is.

Szabása szerint többféle szoknyát különböztetnek meg. A magyarszabók följegyzései között fordul elő a *kerekaljú szoknya*. 1833. *Kerek allyú szoknya, prémes az alja 1 forint*. Egy tiszahelyesi balladában olvassuk: *Kató lányom, Kató, most varrattam néköd kerekaljú szoknyát*.¹⁰² Talán az akkoriban divatos, szegedi ajkakon *kinanér*, *kinanéros szoknya* néven emlegetett krinolinnal azonos. A tápai szóhasználatban annak a szoknyának, amelynek alja táján, de mégsem a legalján szalagdíszítése van, *puccos szoknya* a neve.

A századforduló szoknyaviselete nyilván az egykorú úrviselet hatására is, hosszú volt, a papucs virágos feje csak alig látszott ki alóla. A rövid *bokorugró szoknya* már csak emlékezetben él. A múlt század elején divatozó polgári *viganó* egybeszabott felsőruha volt.¹⁰³ Németszabók varrták. 1803. Árszabás: *vigano nevezetű Asszony Ruha varrásáért 4 fl.* Dugonics András jeles mondásai között¹⁰⁴ egyébként ezt olvassuk: *kurta, mint a szögedi szoknya*. A szoknya derékra feszülő, olykor rávarrott zsinórral is odaerősíthető részének *szoknyagallér*, beráncolásának a mesekezdetekben is emlegetett *szoknyaránc*, annak a rávarrott két szatyingnak pedig, amellyel a régmódi szoknyát a derékra kötik, *szoknyamadzag* a neve. A ráncok zöme érthetően a farra és csípőre esett, a hasra kevesebb. Itt volt ugyanis a hasíték a szoknyamadzaggal. A *kefezsínór*, másként *koptató* néven emlegetett sörteszerű zsinórral a parasztasszonyok nehéz, télies szoknyáját szokták az alján beszegni.

Régebben a felsőszoknyát kocsiraülésnél, eső és vihar idején úgy kímélték, hogy a színénél fogva, hátulról a fejükre borították. Ennek eredetileg nyilvánvalóan gonoszűző célzata is volt.

Az ünneplő szoknya gallérját és a kötőmadzagot borító övnek *gürtni* a neve, ami világosan a polgári divat hatására mutat. Anyaga rendszeren megegyezett a szoknya anyagával.

A gürtni egyik divatos változata volt a múlt század végén a *jasz*, *gyasz*, amely Dankó Pista egyik folklorizált nótájába is belekerült: *a szögedi híros lány, jasz a dörékán*.

— Ugyan mi az Isten csudája lehet ez? — kérdezi Tömörkény István.¹⁰⁵ Meg is felel rá. „Abban az időben városi asszonyok elunták csupán a ruha alatt viselni a fűzőt, hanem a ruha fölé is kötöttek egy bőrből készült csatos övet. A divat kimászott a tanyákra, és a fekete bőrköteleket azonnal elnevezték gyasznak, és csináltak is hozzá verset. Úgy lehet, gúnyolódás volt ez elejében, de aztán megszokták.” Egyébként már régen nem viselik, híre csak a nótában él. Említsük itt még meg, hogy annak a merevítőfának, amelyet a fehérnépek a derekukon hordtak, hogy ruhájuk, szoknyájuk állása mutatósabb legyen: *perec* volt a neve.

Övszerű hatása volt a *turni* (tournure) néven emlegetett rövidéletű divatformának is, amely azonban inkább a rókusi, móravárosi lányokhoz jutott el a század elején. Nem volt más mint a derék körül a szoknya alá kötött hurkaszerű, hosszú párnácska, esetleg az alsószoknyából felkötéssel formált kidudorodás. Napjainkban is ez a neve. Mostanában is így hívják azt a szoknya felső részéből rögtönzött gyűrűt, ami akkor keletkezik, ha főleg palántalocsolásakor a szoknyát följebb kötik, hogy az alja ne váljék lucskossá.

¹⁰² Kálmány II, 9.

¹⁰³ Kresz M., 74.

¹⁰⁴ Dugonics A., Példabeszédek és jeles mondások. I, 226.

¹⁰⁵ Tömörkény I., Rónasági csodák 144.

Egy 1756. évi adat szerint¹⁰⁶ jómódú szegedi polgárasszonyok a *jeruzsálemi öv* néven emlegetett övet is viselték. Azt hisszük, hogy itt a *korda* elvilágiasodott, díszítéssé vált változatával van dolgunk. A *korda* megszentelt kötél volt, amelyet még a XVI. század folyamán alapított, alsóvárosi franciskánusoktól irányított jámbor társulat (Confraternitas cordigerorum) tagjai viseltek a derekukon. Ismeretes egyébként, hogy eredeti célzata szerint minden övfélének (gatyamadzag, pendelymadzag, nadrágszík, tüsző) funkciójában van valami a mágikus kör képzettartalmából is: viselőjétől a rontást, bajt is távol akarja tartani.

Az egybeszabott, ünnepen és kimenő alkalmával is viselt női felsőruha polgársorból jutott el népiünkhöz a jelen század folyamán, de még ma sem mondható általánosnak. Jellemző módon *slafrok* a neve. [Énnek elterjedése hozta magával a *kombiné*, *kombinét* viseletét is l. 270. o.] Könnyű anyagból szabott, otthon viselt, nem kaftánszerű változatának *pogyola* neve is hallható.

Az angolos szabású *kosztüm*, népiesen *kosztüng*, *kosztin* viselete a két világháború között vált már a tanyákön is általánossá.

Mind a slafrokhoz, mindpedig a *kosztüm*hez változatlanul máig kötelező konvenció a fejkendőviselet.

Idegen eredetű, alig meghatározható régi, polgári jellegű női ruhadarabok a *cerkase* ~ *circhaise* (1803), a *füró*, a *hámilton* (1803), a *kantus*, a *karsetli* (1813), *milonais* (1813), *nelson* (1803), *pauver* (1803), *pesterale* (1722), *pirsl* (1774), *tusli* (1813).¹⁰⁷

Mindezek a nevek főleg németszabók árszabásaiban fordulnak elő, és nyilvánvalóan divatformákat neveznek meg.

A blúzon, női ruhán látható, eddig említetlen díszítések közül a *cakk*, *cakni*: félkörmintás szegélyhímzés a szoknya alján, kötényen. Az ilyen ruhadarab *cakkos*, *caknis*, *citkös*. A díszül szolgáló szalagsokornak *másli*, *masni* a neve. A ruha ujján levő kidudorodás a *puff*. A női ruhán levő rész, betoldás tápai neve *tájla*. Mindezek az elnevezések világosan a németszabók szakmai szókincséből jutottak el varrónőinkhez, illetőleg népiünk asszonyaihoz.

A *röszkető* csináltvirágból való, flitterrel és lebegőszálakkal ellátott dísz volt, amely a Radnán búcsút járó, körmeneten Mária szobrát hordozó lányok fejkoszorúját ékesítette.¹⁰⁸

A már csak forrásokból kimutatható *pellennpáty* az ünneplő női ruha hajdani fityegője: *gallant* néven is emlegetett szalagja, rojtja volt.

„A *pellennpáty* — írja Kabók Imre — a női vállfűző alját képezi, mely részben a magyarszoknya ráncát is eltakarja, és mivel mozgás közben lebeg, azért *pellennpátnak* is nevezik. A hatvanas években a magyar hölgyek derekát díszítette.”



Ősszel, tavasszal, ünnepélyes alkalommal, így templomozáskor, lakodalomban, olykor nyáridőben is hozzátartozott az ünneplő asszonyi viselethez a századforduló táján a bolti eredetű *rojtos nagykendő*, *nagyselyömkendő*, amelyet háromszögű sarkokra hajtottak, hátulról legtöbbször össze is kötöttek, olykor azonban csak kézzel

¹⁰⁶ Kovács 235.

¹⁰⁷ A SzegSz megfelelő címszavai.

¹⁰⁸ Kovács 369.; A *csináltvirág* viseletéről a lakodalom és regrutakor hagyományvilágánál bővebben is megemlékezünk (III. kötet)

fogták össze. Színében mindig szigorúan alkalmazkodott viselőjének életkorához. Egyik szintén nagyrojtú, virágdíszes fajtájának *ilkakendő* volt a neve.¹⁰⁸

Sok parasztasszony szokta családjának meghagyni, hogy ünneplő nagyselyemkendője *akkor* majd a szemfedője is legyen.

Egyik, főleg tápai asszonyoktól kedvelt kisebb, de szintén ünneplő alakváltozata a *kisselyömkendő*, másként *nyakravaló selyömkendő*, amelynek csücske hátul csak a vállközépig ér.

Hétköznap a boltban készen vásárolt meleg kötött kendő, leginkább *belinerkendő* járta. Ebben szoktak az asszonyok kiállani hűvös időben az utcaajtóba. Ebben mentek lagzit nézni, szomszédolni, piacozni is régebben.

*

A szegedi tájon *kötő* néven emlegetett kötény már a vászonviselethez is hozzátartozott. Jelentőségét később a bolti anyagok terjedésének szakaszában is hosszú ideig megtartotta. Ugyanis a kötőnek bizonyos szimbólikus jelentősége is volt, mint az asszonyi szorgosság, fáradhatatlan munkakedv jelképének. Amikor a századforduló táján parasztságunk fiatalabb nemzedékei nagyobb mértékben kezdtek polgárosodni, akkor az idősebb, konzervatívabb öltözködési hagyományokhoz ragaszkodó apák, nagyapák keményen megrótták azt a körükből való nagylányt, menyecskét, aki *elhagyta a kötőt*, azaz kivetkőzött abból a viseleti konvencióból, emberi hagyományrendből, amelyhez a kötény is elmaradhatatlanul hozzátartozott. Régi szegedi példabeszéd ugyanis: *attul a fehércselédű, aki előtt kötő nincs, mindönt lehet kérni*, a tiszteltetés nem kötelező.

A kötő eredetileg mindkét nemnél a fehérenemű kímélésére, szennyeződésének késleltetésére, olykor kisebb terhek, így a kertben összeszedett gyümölcs, zöldség rövid úton való szállítására szolgál. Ilyenkor a sarkokat marokra fogják, és a keletkezett öblösségbe kerül a vinnivaló.

A paprikahasító lány ültében a kötőjében halmozta föl a kihasításra váró paprikahüvelyeket. A kötélverő a derekára tűzött és így zsákszerűvé formálódott, *surc* néven emlegetett öblös kötőjébe szokta rakni a fonáshoz szükséges kendert. A mézároslegények *mejjes*, azaz a mellét is beborító fehér kötője az összevérzéstől kiméli a ruhát. Ez valamikor az alsóvárosi parasztlegényeknek, férfiaknak is kedvelt köznapi, sőt utcai viselete nemcsak az ing, gatyá fölött, hanem még a nadrágviselet első szakaszában is. Kezüket zivizes dugták a melles rész alá. A tápai legények ünneplőjéhez még a század elején is hozzátartozott a csipkés szélű fehér gyolcskötő. Táncoztak is benne.

A bognár, asztalos kötőjének zöld a hagyományos színe. Nehéz testi munkások: napszámosok, jószág körül forgolódo bérések, fuvarosok előtt sokszor még ma is látható a durva zsákvászonból nagyjából megformált *zsákkötő*.

A *parasztkötő* a funkciók megoszlása folytán nemcsak a ruha kímélésére szolgál, hanem az ünneplő viseletben is már régóta jelentős, de itt már inkább reprezentatív szerepe van. A gyorsan váltható, cserélhető kötő a női megjelenésnek mindig valami vonzó, újszerű jelleget ad. A régi parasztlányok, asszonyok ruhatárában kötőből volt a legnagyobb választék.

Szépen írja Kovács János¹¹⁰, hogy „odahaza mindig van kötő a nők előtt, és ez fehér *konyhakötő* néven ismert. Ha menyecske vagy lány az utcára lép, rendesen tisztá kötöt köt maga elé, mert ebből vonnak ízlésre, tisztaságára következtetést. Ha a kötő lazán van megkötve és lóg, ebből már azt magyarázzák ki, hogy megszidják, szegény éri, megverik. Ha pedig elveszti valaki a kötőjét, ez a legnagyobb szegény. Ha a lány kötője előzdóvda, leesni készül, megverik.”

¹⁰⁹ „És azután a szép *ilkakendőt* hol látni? Mondják meg, ha tudják, hol? Valódi szép *ilkakendő*, amellyel egymagával tele volt egy nagy kátulya, amelynek selyemrojtjai a földig leértek és olyan szépen libegtek, hogy az valóságos gyönyörűség” — írja elmélázva *Tömörkény*. (Különféle magyarok 115.)

¹¹⁰ Kovács 230, 373.

További jellemző hiedelem, hogy a gazdasszony olykor még manapság is leteríti az ól vagy istálló küszöbére a kötőjét, és ezen át hajtják a helyére az újonnan vett jószágot. Keresztben még a sütlőlapátot is odateszik. Kálmány Lajos is megörökítette a *Boldogasszony, Szűz Mária kötője* emlékezetét. Ha a gyerek kiesik az ágyból, és nem üti meg magát, akkor a Boldogasszony kötőjébe esik, amely láthatatlanul ott van kiterítve az ágy előtt. Még a felnőttekre, különösen pedig részeg emberekre is azt mondják, ha nagyot esnek, és bajuk nem történik, hogy a *Boldogasszony kötőjébe, Mária kötőjébe* estek. Nevezik *Boldogságos Szűz, Boldogságos Szűz Mária kötője, Mária*



Tápai asszonyok szombatot ünneplő fehér kötőben (1930-as évek)

palástja néven is.¹¹¹ A szólás olvasható Tömörkénynél és Móricz Zsigmondnál is.¹¹² Az a gyerek, részeg ember viszont, aki esteben megüti és esetleg össze is töri magát, a *Szépasszony kötőjibe* esik. Egyszerűen így is mondják ilyenkor Alsótyánán: *kiszakadt a kötő!*

Annak a rávarrott madzagnak, amellyel a kötényt a derékhoz erősítik, *kötőmadzag* a neve. Ehhez a következő, Ferenczi Jánostól följegyzett régebbi, ma már nem ismert hiedelem fűződik: ha megszóltak valahol, akkor pattanás támad a nyelveden. Ilyenkor túvel szurkáld meg a kötőd madzagát, mire a te pattanásod elmúlik, megszólód nyelvén pedig kinő.

Kifejező szólás: *az édesanya kötője mindönt betakar*, vagyis az édesanya gyermekének hibáit iparkodik a világ elől elleplezni.

Anyaga szerint volt, részben van *bürkötő*, gyapotszövetből készült *cickötő*, *festőkötő*, *liszterkötő*, *selyömkötő*. A tápai *egyszélkötő* egy szél festőkelméből nagyjából kiszabott konyhakötő. A régiségben előfordul még a *biborkötő*, *kamukakötő*. 1792.: *I bíbor Kötő Arany viragal.* 1740.: *Az kék kamuka kötőmet hagyom az boldogságos Szűz képire*, azaz az alsóvárosi templom kegyképe számára.

A legdíszesebb volt az ünnepeken hordott *selyömkötő*, amely viselőjének korához, illetőleg családi állapotához alkalmazkodott: a lányok, menyasszonyok színféher, a menyecskék világos színekben tündöklő, majd korosodva, fokozatosan sötétedő kötőjétől egészen az idősebb asszonyok fekete kötőjéig. Természetesen az egyszínű selyemkötőkön is mintázatok voltak. Ez a viselet részben parasztságunk fokozódó módjával, részben pedig a bolti árukereskedelem egyeduralmi helyzetével függ össze.

A kötőnek olykor kultikus jelentősége is volt. Így a *fehér kötő*, vagyis a fehér vászonból, gyolcsból varrt kötő viseletére Tápén manapság is, a század elején még Alsóvároson, Temesközben szombati napokon, továbbá Szűz Mária pirosbetűs ünnepein került sor. Tápén még a feltámadási körmenetben, húsvéti ünnepeken is. Ilyenkor egyébként a fejkendő és az asztalabrosz is fehér.

„Itt nálunk — írja Vedres István¹¹³ a múlt század elején — Szegeden egy fehér kötőnek viselete elegendő eszköz arra már: hogy a leány szüzességét, az Asszony pedig férjhez való hívségét állandóul megtartsa. Mert ha ez ellen vétkezik valaki, tehát annak viseletétől ismerősei által azonnal eltiltatik.”

A tordai asszony nép a jelzett napokon régebben tiszta fehérbe öltözött. A kenyérsütésben szorgoskodó gazdasszony is fehér kötőt szokott viselni.

A kötőnek szabás, varrás, divat szerint az utolsó száz esztendő folyamán számos fajtája volt és van. Az *aljánfodros kötő*, *aljancsipkés kötő* alsó részét fodor, illetőleg csipke díszíti. A *körűfodros kötő*, *körűcsipkés kötő* alsó és két oldalsó szélén is fodordísz, csipkedísz van. A fodros, szegélyes kötőnek idősebb asszonyok ajkán *pandúros kötő*, *bandúros kötő* neve is hallható. Alapszava a francia eredetű *bandú*, *bandúr*, *pandúr*, amelynek szegélydísz a jelentése. Egy régebbi népdal szerint

Kedves babám gyere felém kötője,
Két sorjával van a bandú főtűzve.

Egyébként a *gyere felém kötő*, *nőtovábbos kötő* nyilvánvalóan divatformák tréfás megnevezése, közelebbit már nem is tudunk felőlük.

¹¹¹ Kálmány L., Gyermekijesztők 13.

¹¹² Móricz Zs., Rózsa Sándor a lovát ugratja. Bp. 1941, 103. Az író kéziratos szólásgyűjteményünkben jegyezte ki magának.

¹¹³ Vedres I., A haza szeretete 58.

A *hacacérés kötő* mintája cifra, színe élénk, szinte rikitó. A nóta így jellemzi a pötykén kiöltözött lányt:

Van neki kendője,
Hacacérés kötője,
Van neki szeretője.

A *japánkötő*, Tápén *japányos kötő* olyan kötény, amely hátul végig gombolható. A nyilván férfiszájról származó *seggbosszantós kötő* elnevezés olyan gombolós kötényfajtát jelöl, amelynek anyaga hátul kiöblösödik, és viselőjének farát is betakarja. Itt is gombolták össze. Fiatal lányok, menyecskék viselték a század elején.

A felsorolt nevek, illetőleg formák részben bizonyára kispolgári eredetűek.

Hajviselet, fejrevaló

A *haj* az emberi megjelenésnek természetadta dísze, a fej ékessége, egyúttal azonban kíméletére is szolgál. A göndör, másként *bodor* haját népünk különösen tetszetősnek tartja. Erről nótáink is tanúskodnak. Esküvőről visszatérve, a menyasszonyt régebben subára ültették, hogy majd göndörhajú gyereket szüljön. A hirtelenszöke gyereket *túrúsféjú* szóval becézik. A haj színe szerint még lehet *szőke, barna, gesztönyés* 'világosbarna', *vörös, fekete, deres, őszes, ősz, galambősz*. A deresedő hajú, de még huncutkodó férfinak tréfásan *vén csilás* a neve. A *csilás* eredeti jelentése egyébként szürke számár.

A haj számos szegedi szólásban előfordul. Összevész valakivel: *hajba kap*. Összevesznek és haraggal válnak el: *egymás haján búcsúznak*. Tréfás szitkozódás: *a szél hordja el a hajadat*.

„A szél hordja el a haját — írja Tömörkény¹¹⁴ — a bolondjának, ami nagy kívánság, mivel az akasztófa alá kötött ember haját szokta volt régebben, ama régi jóvilágban elhordani a szellő”.

Egyébként máig élő hiedelem, hogy az akasztott emberi haja szerencsét hoz. Van eszem, hogy ne tegyem meg: *nem mönt el a hajam*. A sokaság, bőség kifejezése: *nincsen annyi hajaszála*. Akinek ritka a haja, annak *fürúval ültették a haját*. A reménytelen dologra szokás mondani: *nem éröd azt mög hajassan, kopasszan is bajossan*. Szegeden sem ismeretlen féligazság: *hosszú haj, rövid ész*. Akinek veszedelmek között sem történt baja, annak *a hajaszála sē görbült mög*. Nincsen ember hiba nélkül: *a hajszálnak is van árnyéka*. Dugonics András szerint egy szemernyit sem: *egy hasogatott hajszálat sē*. A lényegtelen eltérés: *csak egy paraszthajszál*.

A hajhoz számos hiedelem, babona fűződik. Jórészüik az *integritás* mágikus szemléletével függ össze: a rész helyettesítheti az egészet, a rész megszerzésével az egészet hatalomba lehet keríteni, megrontani. Ezért tartották régebben rettenetes bajnak, később szégyennek a katonák, félrelépő fehérnépek fejüknek kopaszra nyírását. A boszorkánypörök szerint: *a hajában volt az gonosz ördöngösség, azért nem vallhatott*.¹¹⁵ A rontó lehetőségek miatt a kifésült, Tápén *kóc* névvel is illetett hajhulladékot ezért nem szokták kisöpörni, szemétre dobni, hanem tűzbe vetni. Emlegetnek olyan hajdani tápai öregasszonyokat is, akik a radnai búcsújárás ideje alatt kifésült hajukat sem dobták el, hanem hazahozták. Vannak olyan régimódi asszonyok, akik kispárnában összegyűjtik és meghagyják, hogy a koporsóban majd ezt tegyék a fejük alá. Tápai öregasszonyok szerint az embernek minden hajszáláról el kell a másvilágon számolnia. Holdfogytán nem jó haját nyírni, mert nem nő ki újra.

¹¹⁴ Tömörkény I., Munkák és napok, 146.

¹¹⁵ Reizner IV, 395.

A szép, dús hajra különösen a fiatal fehérnépek büszkék. Mindent el is szoktak követni növekedésének előmozdítására. A múlt században, amikor tavaszi meleg eső esett, a kislányok kiállottak az esőre, mert azt hitték, hogy így nőni fog a hajuk. Közben ugrándozva ezt mondogatták: *esik eső, meleg eső. Az én hajam olyan lögyön, mint a Tisza: hosszú lögyön!* Tömörkény jegyezte föl, hogy régi hiedelem szerint a lányok haját az ökörfarkkóró leve megnöveszti, a hajhullást pedig megállítja.¹¹⁶ Más nézet szerint¹¹⁷ a jegyenyárfa bimbózó rügyeiből főzött kenőcs is hosszúra növeszti a haját. Kedvelt *hajkenyőcs* volt régebben a patikában vásárolt *dióolaj* is.

A múlt században nagypéntek hajnalán, majd pünkösöd szombatján a lányok megfürdöttek a Tiszában, majd a fűzfák lombjai alatt fésülködtek meg, hogy hosszú legyen a hajuk. Kálmány Lajos még azt is hallotta,¹¹⁸ hogy az ilyenkor kifésült haját a fűzfa ágaira kellett kötni.

A haját valamikor háziszappannal, lúggal szokták mosni. A szárítkozás télen a kemence padkájára állva, nyáron kint a napon történt.

A fehérnép hajviseletét régebben szigorúan meghatározta családi állapota. A lányok, hajadon lányok *hajadonfőjt, hajadonfővő* jártak, legföljebb csak munkaközben, fagyaló hidegben köthették be kendővel a fejüket, de ünnepeken még ilyenkor sem. Ez a közösségi törvény a férjhez nem ment idős lányokat is halálilig kötelezte, hajukat meg egy ágra fonva viselték.

A szegedi tájon a lánynép még századunk első évtizedeiben is elől középen elválasztva, pántlikával két ágra befonva, a végén a szalagot csokorra kötve viselte a hosszú haját. Az egyágú viselet megengedte a hátrafésült haját is. *Koszorúba* legföljebb csak sok hajladozással járó munka idején viselte. Használatos volt a *hajfőkötő* is: keskeny pántlika, amely a tápai lányok hajfonata alatt az egész haj átkötésére szolgált. A fejük tetején kötötték csokorba és így megakadályozták a haj felborzolását. Aki már nagyon *möglánykodta* magát, azaz már *eljárt rajta az üdő*, az Tápén egy ágra fonta.

A hajba font szalag színe Tápén és régebben bizonyára egyebütt is, szerte a szegedi tájon, az egyházi év liturgikus színeihez alkalmazkodott. Így tehát nagyböjten fekete vagy lila, húsvétkor és fehérvasárnap fehér, pünkösdkor piros, nyári vasárnapokon és ünnepeken kék vagy rózsaszín, halottak napján fekete. Halott lány hajába Tápén fehér szalagot fonnak.

A haj hátrasímitására, lefogására a félkör alakú *körfűsű, félkörfűsű* szolgált. A szépen kidolgozott, hajlított fésűt *svábfűsű* néven is emlegették. Otthoni fésülködéshez leginkább a *parasztűsű* használatos: olyan mindkét oldalán kifogazott fésű, amelynek egyik oldala sűrű, a másik pedig ritka fogazatú. A fehérnép hajának kibontására, kifésülésére szolgáló ritkás, hosszúfogú fésűnek *bontófűsű* a neve. Vele kapcsolatos az egyébként ismeretlen eredetű, jóleső ételre-italra mondott sentencia: *vérre vált benne, mint cigányba a bontófűsű*.

Herman Ottó a maga korában a szegedi tanyákon a *fűsűtartó* egyik sajátos, régi fajtáját látta: egy csomó, ajtófélfához szögezett lófarkat. Ebbe vágta bele használat után a fésűt.

Régimódi népünk tréfásan úgy különböztette meg magát az uraktól, hogy azok *tükröbű fűsülkőnek*.

Pedig — írja Tömörkény¹¹⁹ — „megmondta már régen Vecsörnyés Gombkötő Illés: Nem mind az az okos embőr, aki tükröbűl fűsülködik. Lőhet vödörbűl is...” Azaz a vödörbe merített víz tükréből.

¹¹⁶ Tömörkény I., Tanyai orvosságok. Ért 1907, 244.

¹¹⁷ Kovács 392.

¹¹⁸ Kálmány L., EA 2816.

¹¹⁹ Tömörkény I., Munkák és napok 355.

A fésületlen, kócos fehérsépet a közösség szigorúan megszólja és *bócéros, bócérkata, bolyhos, bolyhoskata, kócéros, kócombóc, labancos* csúfolódó, ingerkedő jelzőkkel illeti. Magának a fésületlen hajnak *labanc* a neve.

A haját régebben csípőszerű, fölmelegített *hajsütővas*, más néven *kormizóvas* segítségével bodorítani, *kormizni* is szokták. A homlokra göndörödő hajtincseknek, továbbá valamikor a homlok vagy fül körül hajba tűzött, színesen tündöklő vadkacsatollnak egyaránt *huncutka* a neve. A *gudrincs* szintén elálló göndör hajtincset jelent. Az ilyen hajú fehérsépet *nyírótt csikó* névvel is ugrasztják. Gyerekek még csúfolják is: *nyírótt csikó tavalyi, nem kár vóna kicsapni!* Akinek meg ritkás a haja, az *kusztora* (lány).

A szegedi táj lányaira általánosan jellemző volt a befont haj, ez alól volt azonban egy ünnepélyes kivétel. Mielőtt férjhez mentek volna, a közösségi hagyomány radnai búcsújárásra kötelezte őket. Mezítláb tették meg az utat. Innen kieresztett, hajjal jöttek haza. Hozzá tartozóik a Város határában, az újszegedi kamaratöltésnél, a tápaiak pedig a falu kompjárájában várták őket. Csókkal illették egymást, majd fehér mirtuszkoszorút helyeztek a lányok fejére, menyasszonyruhába öltöztették és felvirágozták, végül ünnepélyesen vezették őket haza.

A szegedi lányok pártaviseletéről a XVIII. századból vannak adataink. Ma is előforduló, ritka, de közismert szólás: *nem marad pártában*, azaz előbb-utóbb férjhez megy. Dugonics András a kényszerű helyzetbe való belenyugváásra ezt hallotta: *hozzászokott mint vénlány a kopott pártához.*¹²⁰

*

Az asszonysors ősi jelképe a *konty*: kontykendővel beborított, felcsavart haj, illetőleg bekötött fej. Ennek a hagyományos szegedi asszonyi viseletnek *paraszt-konty* neve is hallható, amelyet régebben *asszonyi korona* gyanánt becsültek meg. Ma már csak idős asszonyok hordják. Aki megvált tőle és a kispolgári asszonyok frizuradivatját: a kontyba tekert, de kontykendővel be nem borított hajviseletet követi, az *elhajította a konyot*. Ezen a század elején az idősebb nemzedékek bizony nagyon megbotránkoztak. Ennek az új asszonyi hajviseletnek tréfás-gúnyos *fizúr, bugoja*, Tápén pedig *lósarkonty* neve hallható. A föltekert haj nem kerek és nem magasra tűzött, hanem a nyakszirtre vízszintesen csavart ovális változatának *kiflikonty* a neve.

Aki férjhez megy, az a szegedi szólások szerint *konty alá jut*, másként *bekötik a fejit*. Az asszonyi kontynak régebbi neve *büfészök*¹²¹, mert ezzel megszűnik a gondatlan lányélet.

„A konty — írja Kovács János¹²² — tulajdonképpen a drótostótktól vett erős, mintegy 8—9 cm hosszú, félkörű, 3—4 ágú görbefésűn — más neve *kontyfésű* — képeztetik, mely a fej hátsó felén a haj közé szúratva, a két ágra szétvett és vékonyra font haj arra csavartatik, de vigyázva, óvatosan, hogy az a használt formát kellően megtartsa.”

Közbevetve jegyezzük meg, hogy a tápai asszonyok között a múlt században a kontyfésű helyett a *kóró, vesszőkóró* járta, amely nyirfasóprűből kitört erős szál volt. Az asszony a nyakánál megfelelő helyen mutatóujjával kétoldalt tekerte rá a haját.

¹²⁰ Dugonics A., Etelka II, 19.

¹²¹ Kálmány I, 193. Máig általános.

¹²² Kovács 228. Mi is így láttuk.

„Most — folytatja Kovács — egy hálózatos fekete *fékető* borul a fejre, mely előről olykor csipkés és a hátrakötött kendő alól kikandikál. Ezután jön szorosan a fejre és a fejhez alkalmazkodólag kötött kendő, mely háromszöglet formára hajtatik, és a kontyot is elborítva, hátulról egy széles csúcsba nyúlik le. Ennek *kutya nyelve* a tréfás tápai neve. A két vége a kontyon át csokorra köttetik. Az így bekötött fejjel, vagyis *hátrakötött fejjel* van a menyecske a ház körül vagy akkor, ha ünnepelesen tánchelyen vagy lakodalmakban van, és leveszi a selyem felső kendőt, amellyel viszont — mint mondani szokták — *előre köti be a fejit*”.

A régebben *hátrakötő kendő*, *kerekkendő* néven is emlegetett kontykendőnek másik újabb, *fityula* néven is ismert alakja az, amikor egy-egy ügyeskező asszony hozzászabja viselőjének fejéhez és állandó formát ad keménypapírból való béléssel neki. Ezt egyszerűen csak a fejre, illetőleg féketőre kell borítani, és szabadon mozdó végeinél fogva lekötöni. Színe valamikor viselőjének korához is alkalmazkodott. A menyecskévé világos volt.

Az újasszony első kontyát a menyasszonykötő anyagából szokták régebben készíteni.

A kontyviseletnek egyik régebbi, eltűnt módjára, fajtájára *saroglyás konty* néven emlékeznek.

Egy 1748. évi tanácsí jegyzőkönyvben, Bajmóczy Katalin hagyatékában olvasható: *arany homlok kötő 20 forint*. Ugyanott 1772. *Egy fekete bársony arany csipkés németh fékető*. Rendeltetését nem ismerjük. — Cserzy Mihály örököltette meg¹²³ a kecskeméti *tarajos főkötő* emlékezetét, amelyet a múlt század első felében előkelő szegedi polgárasszonyok hordtak.

A halott tápai asszonyt máig kórára tekert hajjal temetik el.

*

A konty fölé kerül a kendő, *fejrevaló kendő*, tápaiasan *férevaló kendő*, amelyhez az asszony nép egyéb döntő viseleti változások mellett is máig ragaszkodik. Lakodalmi ajándéknak a menyasszony régebben 20—30 fejrevaló selyemkendőt is kapott, amely rendszeren világos virágdíszes volt. Annak a kendőnek, amellyel az újasszony először köti be a fejét, *elsőkendő* a tápai neve. Ezzel édesanyja ajándékozta meg. Tréfás alsótanyai neve *kötőfék*. Amit viszont ő vett és ajándékozott Tápén a napának: a *napamasszonykendő*. Ahogy korosodott az asszony, úgy sötétedett a kendője, végülis sima fekete lett. Említsük még itt meg, hogy a századforduló tájáig a gyászoló család fekete selyemkendőt vett a legközelebbi asszonyrokonoknak, akik a gyászmisén, temetésen ezt a kendőt kötötték a fejükre. Ez volt a *gyászkendő*.

Ezzel szemben bizonyos napokon, így húsvétkor, Mária-ünnepeken, búcsújárva még nemrégen is a legöregebb tápai asszony is fehérszínű kendőt kötött a fejére. Ez valamikor nyilván általános hagyomány volt a szegedi tájon.

A fejre való kendőnek egyébként anyag, szín szerint számos fajtáját ismerik, illetőleg emlegetik. A *bariskás kendő* cifra mustrájú fejkendő volt, a gyapotszövetből készült hajdani *cickendő*, továbbá a régi *mákoskendő*, tápaiak ajkán *gácskendő*: vastag, rojtos fejkendő, fekete alapon apró, mákszerű, sűrű pöttyökkel. Kasmirból való, rojtosszélű, finom fejkendő a *zsanérkendő*, másként *zsaniliakendő*. A *pipikendő*, *pipiszőrös kendő* „szőrszövetből való fehérpöttyös piros kendő” volt a múlt században. A régebben viselt rojtos fejkendő egyik fajtájának *ternőkendő* volt a nyilván gyári eredetű neve. A Tirolban szőtt lenvászonkendőt, *tilorkendő*, tápaiasan *télorkendő* néven emlegették. A *fátyolkendő*, másként *szitakendő* nyári könnyű, fátolszerű fejkendő. A *mohárkendő* szintén könnyű habselyem (moiré) kendő.

¹²³ Ért. 1906, 215. Cserzy.

A kendő fejre kötése, a *kendőkötés* külön művészet, amelynek több jellegzetes módja van.

Az *előrekötött* kendő kötése a következő: a négyszögletű kendőt átlósan háromsarkossá hajtják. Az alsó háromszög egy-két ujjnyival keskenyebb. Ez tápaiasan a *kissarkája*. A hajtásél mentén még két-három ujjnyit újra behajtanak, és úgy illesztik a fejtetőre. Kálmány Lajos idejében¹²⁴ a temesközi menyecskék *fickó* néven emlegett, összehajtogatott papirost is tettek ide a kendő hajtásába, hogy a homlokuk fölött keményebben, szebben álljon. Mindez a szép állás érdekében történik. A kendőt a tükör előtt igazítják el. Vigyáznak arra, hogy a füleknél szép ráncot vessen, a homloknál pedig kerek legyen a tartása. A hajnak ki kell látszania. A kendőt egyébként az arccsont alatt behajlítják, és az áll alatt úgy kötik össze, hogy a kötésvégek kétoldalt egyenlő hosszúak legyenek, és színükkel előre álljanak. A kendőnek ugyanis van színe, ami fölülkerül, és fonája, vagyis az ellenkező oldala. Olykor kétszer is megkötik, hogy a csomó feszesebben álljon. Egy időben divat volt a kiálló kendősarkakat visszadugni a csomóba. A csomó általában az áll alá került, kackiás menyecskék azonban egészen az álluk hegyéig is előre szokták húzni, amennyire csak lehetséges.

Az *előrekötött* kendő ünnepi, templomos, piacos viselet. Főleg selymekendőt kötnek ilyenmódon. Amíg a kontyviselet járta, a selymekendőt pár gombostűvel a fityulához is odatűzték, hogy megmaradjon eredeti, tükörben eligazított szép állásában. A kendőnek a fejet borító, szabadon mozgó hátsó két sarka a menyecskéknél is kisebb, peckesebb, meglelt asszonyoknál azonban nagyobb. Nyáridőben a kendőt olykor *sátorosra* igazítják, vagyis előrehúzzák a homlok fölött, hogy némi árnyékot vessen. Ezt Tápén megvetették, mert könnyűvérű menyecskék viseletének érezték.

A *hátrakötött* kendő kötésének több ismert, kedvelt módja van. Az egyik az, hogy hátul a nyakszirtnél a kendősarkok fölött kötik meg. Ez házias viselet, éppen ezért a karton és puha fejkendő járja a kenyér- és kalácsütésnél, tarhonyakészítésnél, főzésnél, paprikahasításnál. A kendő részben visszatartja az esetleg lehulló hajszálakat, másfelől pedig megakadályozza, hogy a por, lisztpor, paprikapor a hajra szálljon.

A hátrakötés másik fajtája melegben kint a szabadban, kapálás, aratás idején járja. A kendő hátsó sarkait szabadon hagyják lebegni, és így a levegő a fejet körülsimogatja. Természetesen itt is könnyű kendőfajták kerülnek a fejre.



Parasztkonty

¹²⁴ Kálmány II, XX,

Ismét más mód, főleg hidegben, viharos időben, betegség idején, hogy a kendő csücskeit az áll alatt keresztben hátrakötik. Így viselték egyébként régen a kisebb vállkendőket is télidőben. Ennek egyik változata téli piacozás, kocsizás alkalmával az a forma, hogy alól puhább, a homlokot is gondosan beborító kendővel szokták a fejet bekötni, föléje pedig még másik meleg, fejrevaló télikendőt is kötnek, tetszés szerint elől, esetleg hátul megkötve. Így a homlokot, nyakat is kellően védik a hidegtől.

A *bubitára* kötött kendőnél a nyakszirtből a homlok fölé hozzák a kötést. A kendő szabad sarkai elől vannak. A kötésben közrefogják a kendő szabad sarkait is. Takarításnál, meszelésnél, cséplésnél, porral járó munkánál viselik.

A melegebb fejrevaló, boltban vásárolt és már említett kendők közül a *flanérkendő*, *bársonykendő* inkább köznapi, viszont a *zsanérendő*, *zsaniliakendő*, a szintén rojtos *ternőkendő*, továbbá a *mákoskendő* idősebb asszonyoknak máig kedvelt ünneplő viselete.

Szokás a fejet szigorú télben nagykendővel is bekötni, amelyet különben csak vállra vetve viselnek. Erről a módról más helyen még bővebben szólunk.

A félünneplős, utcán viselt asszonyi fejkendőnek *idestovajáró kendő* a tápai neve.

Lakodalomban kendőt kötnek a vőfély, olykor a násznagyok kabátjára, a lovak szerszámjára, a kocsis ostorára, zászlóra, továbbá a hangszerekre. Temetésen a pap keresztjére, zászlókra, lovak szerszámjára kerül fehér kendő. Az ilyen kendők egyúttal ajándékok is, nem kell őket visszaadni.

A *nyargaló*-, *gyűrű*-, *jegy*-, *mátka*-, *nász*-, *napamasszony*-, *konty*-, *első*-, *újasszonykendő* képzetköréről bővebben a lakodalomnál is megemlékezünk.

A *zsebkendő* jellemzésére a *kezebeli* vizsgálatánál kerül sor.

*

Nyilván a szegedi férfivilág hajviseleti hagyományaira is érvényes, amit Dugonics András ír¹²⁵ egy szóláshasonlattal kapcsolatban: *kurta, mint a Francia haj*.

„A mit ennek előtte leg gyalázatosabbnak tartottak, midőn valakinek haját el nyírták, azt a Franciák (az én üdömben) díszre vinni kezdtették.

Immár országunkba is bé hatott ez a viselet. Nagyaiunknak mind férfiak, mind asszonyaik kurta haját viselnek.”

A divatot nyilván egészségügyi megfontolások is támogatták. Érdemesnek tartjuk még itt megjegyezni, hogy a copfot, vagyis befont haját, XVIII. századbeli katonaságunk jellegzetes díszét szintén a napóleoni háborúk idején törölték el nálunk is.

A szegedi férfiak századvégi hajviseletéről Tömörkény így¹²⁶ ír:

„a vastag kalapok súlyosan ülnek a fejeken és alóluk az ősz haj lever a nyakszirtig. Még csak az hiányozna, hogy varkocsba lenne fonva a fül előtt, hátul pedig bádofgésű tartaná össze. Ezek a divatok azonban elmúltak már.”

A legöregebb tápaiak napjainkban már csak annyira emlékeznek, hogy a múlt században a tápai férfiak nem vágatták rövidre a hajukat, amely így a vállukat verte. Néha fésűvel is lefogatták. Avas szalonnával kezegették, húzogatták. A tetű így nem ütött tanyát benne. Ollóval néha-néha körül is nyírták. Sok öregnek a haja felpördült

¹²⁵ Dugonics A., Példabeszédek és jeles mondások I, 226.

¹²⁶ Tömörkény I., Egyszerű emberek 70.

a kalapja széléhez.¹²⁷ Régebben úgy tartották, hogy holdfogytán nem jó *nyíretközni*, mert akkor nem nő ki a haj.¹²⁸

Valamikor a tápai férfiak ollóval vágták egymás haját. A fiúgyerek haját édesanyja nyírta meg. Tréfásan így figyelmeztették, ha már nagyon hosszúra nőtt: *olyan nagy mán a hajad, mint a barátok szentölője*. A szólás megértéséhez tudnunk kell, hogy az alsóvárosi barátoknak valamikor hosszú lószőrből készült a szenteltvízhintőjük.

A férfiak szakállukat borotválták, az öregek olykor csak ollóval nyírták le a nagyját. Borbélyok bukkannak föl Tápén, tanyán. Jellemző, hogy régebben természetben is vállaltak munkát. Egy személytől a harmincas években 40—50 kg búzát kértek egy év alatt.

Az első világháború előtt is eléggé divatos volt Szeged polgári rétege és negyvennyolcas érzelmű parasztsága körében Kossuth Lajos férfikora delén hordott szakállviseletének, vagyis az állig előreugró barkónak, a többi részen borotvált arcnak utánzása. Ennek *Kossuth-szakáll* volt a neve. A Bach-korszakban Bonyhádi megyefőnök megtiltotta a hordását. Emiatt azután különösen a diáksággal gyűlt meg a baja.

A férfiak hajcsomójának tréfás színezetű *üstök* neve is hallható. Szegedi Lőrincnél olvassuk: *csudádom, az istökömrre mondom*. Isten rendelésével nem lehet pörbe szállani: *az Istennel nem lehet üstökbe mönni*. Dugonics Andrásnál: *az égi röndölésekkel üstökbe kapni nem alku*.¹²⁹

A férfinép szakállat nem hagy. Nem is hagyott. Csak ritka, régi esetben, ha zarándoklásra, állandó búcsújárásra adta fejét, továbbá ha koldúsbotra jutott. Valamikor bajuszt föltétlenül viselt, mert ez volt az *embörcímör*, a férfias megjelenés szimbóluma. Mint mondogatni hallottuk: *ott kezdődik az embör, ahun a bajussz*. Az ment még a századfordulón is igazi bajusz számba, ha a végét a fülre lehetett csavarni. Tréfásan megtoldották még ezzel: „ha a kipödrött hegyét be lehetett a tíbe húzni.”

Szégelylte magát az, akinek nem, vagy csak ritkásan sörkedt a bajusza. Ezért a lányok, fehérnépek is lenézték, alig állottak vele szóba. A nehezen serkedő bajuszu legénytől Tápén tréfásan ezt szokták kérdezni: *köll-ë újasszonyzar?* Az ilyen férfinak egyébként *bürbajusszu, pillikbajusszu, hatszálbajusszu* volt a tréfás-gúnyos neve.

A szellemes kitalálásai, félelmetes tréfái miatt máig emlegetett Pillich Kálmán (1839—1921) jeles szegedi ügyvéd „bajuszának” emlékezetét egy anekdóta is őrzi:

Pillich Kálmánnak nem nyólt bajussza. Ezért azután a bürbajusszu embört Szögedön pillikbajusszúnak is csúfolták.

Pillichnél szógált egy kocsis, Tari Mátyás. Ennek mög sűrű, kacskaringós bajussza vót. Pillich mindég korholta az embőreit, hogy nem érnek, nem tudnak sémmit. Erre Tari Matyi előállott, hogy ű olyat tud, amit az ügyvéd űr nem tud utána csinálni.

Pillich tamáskodott, de kíváncsi is lött. Fogadtak öt liter borba. Most Tari Matyi elővött egy szálgyfát, odaszúrta a bajussza közé. „Akasszanak föl a neved napján, tē nyertél! — fakadt ki boszszankodva is, nevetve is az öreg Pillich. — Hozzátok neki az öt liter bort!”

A bajusz teremtését egyébként egy Kálmány Lajos kéziratot hagyatékában¹³⁰ olvasható verbicai monda így adja elő:

¹²⁷ Archaikus hajviseletre következtethetünk ebből a régi verbicai katonanótából:

Ballagok én Szöged városa felé,
Bekésérnek a nyíró szék elé.
Széköt tösznek kerek farom alá,
Élős ollót göndör hajam alá.

Kálmány L. Népköltési Hagyatéka I, 427.

¹²⁸ Kovács 374.

¹²⁹ Dugonics A., Jólánka II, 31.

¹³⁰ EA. 2809.

„Mikor az Úristen Ádámot mög Évát mögteremtötte, Éva annyira haladt, hogy mindég *versölt*, vagyis versengött Ádámmal. Ez Ádámot nagyon bántotta. Az Úristen már nem győzte hallgatni a versölgésüket, odaröndölt egy dungót nekik. A dungó Ádám óra alá szállott. A dungó mögcsipte, odakapott, bajusz nyótt a helyin. Jaj mi van neköd az órod alatt? — kérözte Éva. Éva aztán a tükörbül is mögmutatta. Ádám erre azt mondta: no látod, ezt az Úristen röndölte, hogy mindég a bajusszos parancsol annak, akinek bajussza nincs. Éva aztán így mögadta magát.”

Tömörkény korának bajuszviseletéről is írt.¹³¹ A *tutajbajusz* vastag, de lapos bajusz. A *varnyút nyelt bajusz* állása ismeretlen. A *kefebajusz*, másként *nyírött, truc-colt bajusz*, félnépi nevén *angolbajusz* egyenletesre van nyírva. A *csolák bajusz* egyik vége lekonyul, a másik meg föláll. Ilyenkor azt is szokták mondani, hogy a bajusz *cselőre áll*. A bajuszpedróvel kezelt bajusznak *pödrött, vikszolt bajusz* volt a neve.

A bajuszhoz is több szólás fűződik. *Hogy vág a bajussz?* Jelentése: hogy vagy? Hegyesre pödri: *kicsapja a bajuszt*. A fehérnép lóhajtására: *bajusszára ült a kocsis*. Tréfás férfikurjongatás tánc közben: *fére bajusz, csókot kapsz!*

Az embernép fejrevalója mái napig nyáron a *kalap*, télen a *sapka*.

A kalapviselet szegedi múltjáról csak a XVIII. századtól kezdve vannak adataink. Igen jellemző az 1813. évi Árszabás megjegyzése: *az úgy nevezett Zsivány Kalapok az illendőséget felül haladó karimájukkal egyedül gonoszságok el követésére rejtekül s titkolásul szolgálván, illetén Kalapoknak készítése árura való ki tetele el vételiük s vesztésük fenytéke alatt szorossan meg tiltatik*. Még később is tiltania kell azonban a hatóságoknak (1834) a *betyároskodásra és elfásulásra ingerlő, nagykarimájú és hat hüvelyket felülhaladó kalap* viselését, készítését és árulását. Hiába azonban minden tilalom, a széleskarimájú kalap kint élő népünknek esőben, napsütésben jó szolgálatot tesz. A formát a múlt század derekán *szögedi juhászkalap*, egyszerűbben *pásztorkalap* néven is emlegetik. Kálmány Lajos megfigyelése szerint¹³² Temesközbe rajzott népünk férfivilága ezt viselte a múlt század második felében. Kedves tréfálkozásról tanúskodik Móricz Zsigmond észrevétele:¹³³

„a szögedi polgárok ebben az időben oly roppant széles peremű kalapokat szerettek viselni, hogyha négyet egymás mellé tettek, egy ölet kiadott a négy kalap. Hogy az egész országban, világon megmutassák, micsoda gazdagsága, tekintélye és nagysága van Szögednek, meg osztán a szögedi polgároknak.”

A régi céhíratokban szerepel az egyébként ismeretlen *féderkalap* (1833), amelynek elkészítése a mesterré avatás föltétele volt. Szintén itt fordul elő az ismeretlen állású, de valószínűleg idegenes *libériakalap*.

A palánki német polgárórség viseletéhez tartozott a *háromszögletű kalap*. 1805. *Három szögletű fekete kalap, sárga Gombra és gombházra, Zöld bokrétával*.

A századforduló tájának jellegzetes közpolgári kalapviselete volt a *Kossuth-kalap*, Tömörkény-hallotta tréfás nevén *gombakalap*, amelynek kerek volt a teteje, pörge a keskeny széle és fekete a színe. Viselete már a Bach-korszakban felbukkan, mint a nemzeti érzésnek, Kossuth-kultusznak jellegzetes viseleti megnyilatkozása. Akárcsak a Kossuth-szakállat (256. o.), Bonyhádi István megyefőnök megtiltotta a Városban a gombakalap viselését is. Leparancsolta a Kossuth-kalap mellől a darutollat is. Természetesen a diákság ezen a téren se adta be könnyen a derekát. Meg is született a gúnynóta:

Szögedébe kidobolták,
Hogy a tollat ne hordozzák.
A tollat most kettő szedi:
Amsli zsidó és Bonyhádi.¹³⁴

¹³¹ Tömörkény I., Népek az ország használatában. 43.

¹³² Kálmány II, XIX.

¹³³ Móricz Zs., Rózsa Sándor a lovát ugratja I, 364.

¹³⁴ Czimer K., Kaszinó 74.

Cserzy Mihály öröközte meg a *vaskalap*¹³⁵ emlékezetét.

A tápai embernép körében divatozott a századforduló táján a *bokrácsszélű kalap*, *bokrácskalap*, másnéven *hatvarrásos kalap*: visszahajtott szélű, szalaggal beszegett keskeny karimájú kalapfajta. A század elején járta, sőt öreg férfiak fején olykor még most is látható az ünneplős *selyömkalap*, egyik anyagváltozatában *félselyömkalap*, amely fényes, selyemszerű posztóból készült. A *posztókalap* tápai neve egyébként *posztókalap*.

A szegedi polgárság körében a régebbi úriviselethez tartozó keménytetejű kalapnak a *hivatalkereső kalap* gúnyos elnevezése járta. Viselete, elnevezése is nyilván a Bach-korszak maradványa. A cilindernek Tömörkény *kondignációs kalap*, *köcsögkalap*, *fenyővég* tréfás nevét is hallotta. A kereketejű keménykalapnak *lencsemerigető*, *tökkalap* nevére is emlékeznek az idősebbek. A *szalmakalap* tréfás neve *takarmánykalap*. Feketére festett változatát kint a mezőn régebben parasztemberek is viselték.

A kalap a szegedi szóláshagyományban is él. Közismert az *asszony viseli náluk a kalapot*, vagyis az asszony az úr a háznál, nem pedig a férfi. Aki elhanyagolja a kellő különbséget, az *egy kalap alá vösz* valamit. Már a helyi szóláskincshez tartozik a *kalap alatt hált*, azaz egész éjszaka mulatott. Aki iparkodva, kedveskedve köszön, az a tápaiak szerint *nagy kalappal köszön*. Mindenki addig nyújtózkodik, ameddig a takarója ér: *mindönki olyan kalappal köszön, amilyen van neki*. Változat: *amilyent az Isten adott neki*. Útszéli, de találó megfogalmazás: *ha a legény a kalapjába sz...ik is, legény marad*. Értelme: a legénynek többet elnéz a világ, mint a lánynak.

A *kalap alatt hál* szólás is világosan utal arra, hogy a szegedi táj régimódi parasztjai nem szoktak járni hajadonfővel, kalap nélkül. Még manapság sem. Egy öreg tápai ember ezt így fogalmazta meg: *csak az úr, mög a bolond jár hajadonfővel*.

A tanyai ember „felöltözködése nyáridőben abból áll, hogy fölkeléskor a fejébe teszi a kalapot” — írja Tömörkény.¹³⁶ Ő emlékezik meg más helyen arról, hogy valamikor az emberek „szép, tiszta és kedves hajnalokon” meg szokták emelni a kalapjukat a fölkelő nap előtt.¹³⁷ Fent marad a kalap, sapka a meleg szobában is.

„A vendég úgy adja meg a tartozó tiszteletet a háznak — állapítja meg találó tréfával Móra Ferenc¹³⁸ — hogy a szobában leveszi a kalapját. Viszont annyi tisztességtudást ő is elvárhat a gazdától, hogy az meg tessék eljuttatni azt vissza a fejére.” A kalapot csak templomban, temetési szertartáson, imádság és evés közben, továbbá a lakodalomban a vőfély búcsúztatója alatt veszik le. Harangszóra megemelik.

Idősebb férfiak, különösen kocsin elindulva, mindig megemelik a kalapjukat. Ehhez a mozdulathoz régebben, olykor még ma is efféle rövid fohászkodás is hozzátartozott: *Jézus segíts!* vagy: *uram Jézus segíts mög!* Tömörkény tudomása szerint¹³⁹ régebben a napkeleti Háromkirályokat, az útonjárók védőszentjeit is segítségül hívták ilyenkor.

Viszont, aki illetlenségből, parlagiságból, nem veszi le a kalapját, amikor dukálna, így figyelmeztetik: *veréb van a kalapod alatt?*

„Ezt a közmondást — magyarázza Dugonics¹⁴⁰ — azokra a fiatalokra alkalmaztattuk, kik süvegüket le nem veszik a böcsületesebb emberek előtt. Talán verebeket rekesztettek süvegük alá, vagy azt a fejekbe szegeztek. És ezért le venni vagy nem merik, attul félvén: hogy a verebek ki szállnak, vagy nem lehet az oda szegezés miatt. Az ilyen gyermekek högykéek, és a pajkosságra hajlandók.”

¹³⁵ Cserzy, Ért. 1906, 207. „Ez goromba posztóból, kevés mesteremberi munkával készült, kerek, kisszélű kalap volt, melyet az eső, por, zsír és más egyéb majdnem kopogósra keményített idővel.”

¹³⁶ Tömörkény I., A kraszniki csata 156.

¹³⁷ Tömörkény I., A kraszniki csata 113.

¹³⁸ Móra F., A festő halála. 205.

¹³⁹ Tömörkény I., A Szent Mihály a jégben. 174.

¹⁴⁰ Dugonics A., Példabeszédek és jeles mondások. II, 5.

Parasztjaink köszönés céljából egymás között nem emelik meg kalapjukat, csak megbökkik vagy a széléhez nyúlnak. Nagyobb úrnak, így papnak, orvosnak meg is emelik. Mint ilyenkor Tápén mondják: *kalapolnak*, vagyis a kalap megemelésével köszönnek. A *félrecsapott, csorgóra álló, betyáros, csárdás* kalap régebben a legények jellegzetes viselete volt, amelyhez a múlt század derekán még a kitűzött *darutoll*, illetőleg *rozmaring* is hozzátartozott. A nóta szerint

Kis kalapom darutollas, virágos,
Félrevágom, jaj de nagyon betyáros.

A *mezőszegedi darvászok* a hódoltság idején nagy hírnek örvendettek. Erről és drágán eladott tollaikról a pákászok világánál bővebben is szólunk (A Szögedi Nemzet I. 364. o.) Szegényebb legények kalapja mellé *gém-toll*, csokorba kötött *bakcsótoll*, juhászbojtároké mellé *túzoktoll* került. A kalaptoll a múlt század végére kiment a divatból, de gyerekkalapokon még továbbra is megmaradt. Tápén a rátarti, fennhéjázó embert ma is *tollaskalapos* szóval bélyegzik meg.

A régi pásztorok között az *álladdzós kalap* is járta. Az *álladdzó* vagy fonál, vagy szíj volt, amellyel kalapjukat állukhoz erősítették, hogy lovon vágatva a szél ne lefújja a fejükről.

A kalapnak, mint a férfierő és családfői hatalom jelképének, a szegedi hiedelemvilágban mágikus szerepe is van. Tápén karácsony este a gazda kalapját a vacsora idejére az asztalra vagy az alája tett szakajtóra helyezik. Ha a lónak fájós a hasa, ezzel a kalappal ütögetik meg. Tavasszal a költésre szánt tojást ebből a kalapból rakják a fészekbe. Érthető tehát a *karácsonyi kalap* alkalmi elnevezés. Ha az újszülött tápai leánygyermeket először látják meg, ma már inkább tréfából, kalapot borítanak rá, hogy majd hamarabb menjen férjhez. Alsótanyán a család valamennyi férfitagjának ünneplő kalapját odateszik a karácsonyi asztalra, illetőleg újabban a karácsonyfa alá. Kalapját régebben a tápai férfihalott összekulcsolt kezére.

A kalap embernépünk körében csak a XVIII. század végén, főleg azonban a múlt század első felében válik általánossá. Ezekben az időkben szorítja ki az ősi nyári süvegviseletet. Világos, hogy a máig elterjedt *szegedi Süveg* családnév mesterségre utal. Eredetileg *Süveggyártó* alakja volt.

Az 1803. évi Árszabás szerint a süveget szűcsök díszítették tengerinyúl, görény, nyuszt és nyest prémjével. Forrásaink szerint a béléstelen, egyszerű süvegnek *bagoly-süveg* volt a neve. Vedres István drámai művében (1809) olvassuk: *tegye föl az Úr ezen Bagolysüveget, én meg ezt a Tsákóst*.¹⁴¹ A *fodorsüveg* a kalapos céh árszabásában fordul elő. 1813. *Egy jó féle magyar Fodor Süveg 2 fl. 30 kr.* Sokba, 8 forintba került a *krímiai süveg*, amelyet nyilván az egykorú divat tett népszerűvé. Ilyen lehetett a *lengyelsüveg*, amely fekete bárány bőrből készült, és 4 forintot kértek (1813) érte. A felsővárosi lovas polgárőrséget illette a *magyarsüveg* (1805), amelyet vitézkötés és városszínű bokréta is ékesített. A *tatársüveg*, másként *csalma, csalama* hordásának szintén van néhány szegedi nyoma. Vedres István idézett színjátékában olvassuk: *Ime a Bégnék ruhája, a Tsalmája is*.¹⁴² A Temesközben még a szabadságharc idején is járta ez a tatárokról szóló nóta:

*Helyre szödöm gombjait,
Elszegdelöm nyakjait,
Bort iszok csalmájából,
Szíjat vágok hátából*.¹⁴³

¹⁴¹ Vedres I., A haza szeretete. 82.

¹⁴² Vedres I., A haza szeretete. 84.

¹⁴³ Kálmány Lajos Népköltési Hagyatéka I, 214.

Ma már nehéz volna megmondani, hogy miben tért el a *kalpag* a süvegtől. 1805. *Vörös Tsákos nyustos Kalpag*.

Szűcs kezéből került ki, máig az ő munkája a *báránybúrsipka*, röviden *sipka*, *sapka*, temesközi népünk ajkán olykor szerb jövevényszóval *subara*, amely az ember-nép téli viselete. Megfelelően kiszabott négy darabból áll, amelynek *citök* a neve. Mái napig eléggé ragaszkodnak hozzá, mert a szabadban való téli tartózkodásnál megbe-sülhetetlen. Színe majdnem kizárólag fekete, mert a fehéret, tarkát idegennek érzik.

Anyaga, illetőleg kidolgozása szerint több fajtája, elnevezése van. A parasztfér-fiak vastag, de gondosan kidolgozott ünneplő sapkájának *árpádsipka* a romantikus hangzású neve. Perzsabórból készült a finom *perzsasipka*, *perziasipka*, finom juh-bórból pedig az *asztragánsipka*. A szakmában a barnára festett báránybórsapkának *nutriasapka*, az apró göndörszőrűnek *römersapka*, a gyári *karakül* bőrből *karakül-sipka*, a selymes báránybórból készítettnek pedig *szilsapka* a neve.

Nem tudjuk már, hogy milyen volt a *sziléziai sipka*, amelyről az 1765. évi Ársza-bás tudósít, továbbá a *taplósipka*. Tömörkény írja, hogy a múlt század hetvenes éveiben a tanyán még hordták.

A tányérsapkának *tepszisipka* a tanyai neve, a kis, vékony, fejbúbra való sapkái pedig *sütyü*. A szemellenzős munkássapkának Kálmány Lajos szőregi *kaskéta* nevét is hallotta.¹⁴⁴ Legújabbban a *vájci sapka* viselete mind szélesebb társadalmi körökben terjed.

„Kezebeli”

A férfivilág viseletéhez régebben hozzátartozott a *kezebeli* néven is emlegetett bot, másként *páca*, régebben a *fokos*.

A bot nemcsak védekezésre, kutyák elriasztására szolgált, hanem sokszor a tár-sadalmi helyzetet is meghatározta. Botot valamikor csak tisztesebb polgárok, céh-beliek hordhattak. A szilaj vérű legényeknek nem engedték meg a pálcahordást, csak vőfélykedés idején. A tápai bíró hatalmának egyik jelképe volt a *bíróbot*, *bíró-páca*. Egy szajáni monda tanúsága szerint¹⁴⁵ a hivatalos ténykedéseknél a kezében kellett tartania.

A botnak még a századforduló táján is számos fajtáját ismerték. Ilyen volt a görbefejű *bécsibot*, nyilván még a szegedi német polgári viselet hagyatéka. Részben a kutyáktól, támadóktól való védekezésül, részben segítségül szolgált a jó vastag *csősz-bot*, utasember, régi mesterlegény kezében pedig a *vándorbot*. Anyaga szerint volt *meggyfabot*, *rúzsafabot*, *somfabot*. Ezeket valamikor, az első világháború előtt, a vásárokon bosnyák vándorkereskedők árusították, akiket egyszerűen *albán*, *szervian* néven is emlegettek. Nyaklóval fölerősített tálcán, főleg férfiaknak való holmit (borot-vát, szipkát, óraláncot, zsebtükröt és efféléit) ajánlgattak. Melléjük támasztva várta a vevőt egy köteg bot is.

A *horgasbot* horogban, bunkóban végződött, és a *boldogabb végével* derekasan lehetett verekedni. Nyilván ilyen volt a *haramjabot* is, amely XVIII. századi pörök-ben bűnjelként sűrűn előfordult. Emlegették *janicsár* néven is, ami nyilván még a török idöket idézi. Az ilyen verekedésre, védekezésre alkalmas botoknak máig hallható más neve: *fütykös*, *vendégfogadó*. Ez utóbbi megértéséhez tudnunk kell, hogy Tápén,

¹⁴⁴ Kálmány III, 261.

¹⁴⁵ Kálmány I., Hagyományok II, 203.

tanyán annak a helyiségnek bejáratához, ahol éjszakáznak, olykor még manapság is odakészítik a furkósbotot, vasvillát az éjszakai tolvajok ellen. A bot alvilági neve *krikerli*.

A bothoz, pálcához számos szegedi szólás fűződik. Ami eltűnt, annak *üthessük bottal a nyomát*. Akit elvertek, *mögkentak keresetlen bottal*. Közismert: *az Isten nem ver bottal*. A fehérnépek után futkosó alacsony férfire tréfásan szokták mondogatni: *kis embör nagy bottal jár*. A szegény ember: *vizzel főz, bottal jár*. Néha hozzátesszik: *ustorral ránt*. Még másként: *jó neki a hús is*. Számolj a kockázattal: *ha kutyával játszol, bot lögyön a kezeden*. A pásztorszámadó *hordozza a botot*. Aki messze vándorolt: *kezibe vötte a vándorbotot*. Aki koldulni kénytelen: *kudúsbotra jut*.

A koldusbothoz egyébként számos hiedelem is kapcsolódik. A koldustól lopott botot galamb járójának kell felhasználni, hogy megszokják a háznál. A koldustól azért is el szokták lopni a botját, hogy a jószág otthonos legyen. Koldusbottal szokás megvergetni annak a kisgyerekeknek a talpát, aki nehezen kezd járni.

A *verebélyi bot*, amelyet manapság már csak gyerekek hoznak búcsúfiába, középkori zárandok hagyománya emlékeztet. Erről a búcsújárásnál lesz bővebben szó.

Az *esernyő* hordása csak a polgárosodó rétegeknél mondható általánosabbnak.

Legények, betyárok kezében sűrűn megfordult a *fokos*, anyaga szerint *acélfokos*, *rézfokos* is, amely az önkényuralom idejében mint nemzetinek, férfiasnak érzett kezbeli átmenetileg a szegedi társadalom polgári, úri rétegeit is meghódította. Reizner Jánostól tudjuk,¹⁴⁶ hogy a nemzeti címer és *ne bánts d a magyart* jelige volt belevésve.

Beck Pista még századunk elején is lelkes híve volt a fokos hordásának, terjesztésének. Így Lázár György akkori polgármestert a század elején díszes fokossal ajándékozta meg, amelynek nyele Kabók Imre gombkötő díszéből kölcsönzött zsinórmintájú rézverettel volt ellátva. A nyél különben Virágh József öreg szegedi esztergályos kezéből került ki, aki híres volt fokosnyeleiről és bunkósbotjairól. A díszeket viszont Seelenfreund Salamon szegedi ércvésnök készítette Beck Pista irányítása mellett. Ez a próbálkozás egyúttal a magyaros szecesszió egyik érdekes szegedi kezdeményezése volt. Beck Pista fokosait a múzeum őrzi.

Parasztférfi ujján régebben nem volt gyűrű. Ma sem igen van, legföljebb a fiatalokén és ünnepeken. Valamikor jeggyűrű is csak a menyasszonynak járt. Szintén a századforduló polgárosodásával jelentkezik ünnepeken a nehéz *pöcsétgyűrű*, amelybe gazdája nevének kezdőbetűit véste az aranyműves.

Népünk télidőben, különösen ha munkában van: kocsit hajt, lapátol, természetesen kesztyűt húz. A régimódi *ujjatlan kesztyű*, *egyujjú kesztyű* szűrszabó, szűcs munkája volt és darócból, illetőleg báránybőrből készült. Öreg alsótanyaiak elnyűtt subaszórból még a múlt század végén is mesterkedtek maguknak ujjatlan kesztyűt: a szőrt lenyírták, felkallantyúzták és akácfatúvel megkötötték. Csináltak embernek, asszonynak valót belőle. Házilag posztódarabból készült egyujjú *lótisztító kesztyű* is, amellyel némelyek vakarás után átsímítják a ló szőrét.

Szegednek régebben eléggé virágzó bőrkesztyűipara is volt. Az újabb évtizedekben azonban már csak a *bótikesztyű* járja.

*

Szegedi férfi zsebében föltétlenül van *bicska*, öregekében még *szirákibicska* is akad. A könnyen hevülő legények: *alsóvárosi bicskások*, *tanyai bicskások*, környékbeliek ajkán *szögédi bicskások* zsebéből még nem is régen könnyen előkerült a bicska, hogy legtöbbször csak vélt sérelmekért, lányok szép szeméért elégtételt vehessenek

¹⁴⁶ Reizner II, 291.

maguknak. Ennek akárhányszor egyrészt emberhalál, másfelől pedig hosszú raboskodás lett a vége. Akárhány ilyen legényből ballada, istória hőse is lett. „A népszokás — írja Tömörkény¹⁴⁷ — nagyon sok esetben úri szokások átvétele, hiszen a nép legényei között egyidőben elhatalmasodott bicskázás sem volt más, mint az úri párbajmánia átvétele.”

A bicskahordást azonban az is magyarázza, hogy régebben voltak olyan házak, ahol a vendéget szívesen megkínálták ugyan, de csak úgy ehetett, ha volt nála bicska. Lakodalomba is valamikor úgy hívogattak, hogy a vendégnek lelkére kötötték: kést, kanalat hozzon magával.

A késre váratlan esetekben, kocsin, munkában is szükség lehet, ha hirtelenében vágni, igazítani kell vele valamit.

Az *óra*, *zsebóra* csak a századforduló táján válik polgáremlék, iparosok, munkások, kubikosok viseletének tartozékává. Ez azonban sokszor inkább csak dísz volt, a mód jele. Legföljebb a háznál akadt *sétáló óra*. Öregebb parasztjaink legtöbbször még manapság sincs órája.

A bicska, esetleg óra mellett a zsebbe kerül a jó tarka, nagy méretű *zsebkendő*, másként *kiskendő* is, bár használata az embernépénél még manapság sem mondható egyetemesnek és állandónak. A zsebben azért megtalálható: mutatva, hogy telik rá, ha nem élnek is vele. A magyarnadrág viseleti korszakában az ellenzőbe dugva hordták. Emlékeztetésül a szóbanforgó ügyre, csomót is szoktak kötni egyik sarkából. Amikor a kömpöciek tavasszal megpillantják az első fecskét, gólyát; a zsebkendőjükre csomót kötnek, hogy szerencsájük legyen.

A *pénz* hordásának többféle módja, illetőleg eszköze van. Az aprópénz a kislajbi zsebébe kerül. A nagyjának helye legtöbbször a *bugyelláris*, másként *buksza*, öregek szíval *baszérka* néven emlegetett kapcsolós erszény. A fősvény embernek *kutyaszírral van mögkenve a bugyellárisra*. A madzagra járó, nyakba akasztható és ingen belül hordott pénzeszacskónak *patyó* a régies neve. Így szokták hordani akkor is a pénzt, amikor nagyobb összeggel vásárra mennek.

Török eredetű, öregek ajkán ma is élő szó a *késza*, Tápén *kéca*, amely egyként jelenthet bugyellárist, de pénzeszacskót is.

„Csak egy-két forint lögyön — írja Tömörkény¹⁴⁸ — a külső zsebbe, a többi bőrzacskóba lögyön, a keszába, a kesza mög a nyakadba lögyön kötve, aztán úgy tödd bele a mellénybe, a belső gelebbe, aztán gombold be nyakig a mellényt.”

Az ünneplő ruha zsebében régebben föltétlenül volt *olvasó* is.

Dohányos ember zsebéből nem hiányozhatott természetesen az sem, ami a füstöléshez szükséges: dohányzacskó, pipa, szipka, újabban cigaretta, illetőleg gyufa, régebben *készég*. Minderről azonban nagyobb összefüggésben az élvezeti szereknél szólottunk.

*

Most a fehérnép kezbelije, ékszerai következnek soron.

A lányok kezében hétköznap legföljebb csak munkaeszköz volt. Az ünneplőhöz azonban hozzátartozott a szögletesre hajtott, marokba fogott kihímzett *zsebkendő*, *kiskendő*.¹⁴⁹ Egy-két szál virág, leginkább rozmaring, olykor bazsalikom, fodormenta,

¹⁴⁷ Tömörkény ., A régi viselet. SzN. 1914, 334. sz. Vö. még Munkák és napok. 344.

¹⁴⁸ Tömörkény I., Företeg János mint közerő. 225. Említi még a Vizenjárók és kétkézi munkások. 53.

¹⁴⁹ A zsebkendő népművészeti és hagyománybeli jelentőségéről Hain, Mathilde, Das Taschentuch in Tracht und Brauch. Volkskunde. Fakten — Analysen. Festgabe für Leopold Schmidt. Wien 1972, 156. Magyar áttekintés még hiányzik.

borsfű (*Satureia hortensis*), szagosmirha (*Ambrosia artemisifolia*) is volt közéfogva.

Tehát azok, amelyeket ősi szokás szerint Nagyboldogasszony napján valamikor a templomban megszenteltek és szentelmény gyanánt őrizgettek. Tápaiak szerint a rozmaringnak *lányszaga* van. Templomba menet kezükben volt még olvasó, és az írás-olvasás terjedésével a múlt század utolsó negyedszázadától díszes kötésű imádságoskönyv is. Ezt a tápai lányok olykor a hónuk alatt vitték.

Amelyik lánynak a zsebkendőjét a legény mulatság közben elkönyörögte, sőt ellopta, az már melegebb érdeklődést, komolyabb szándékot is jelenthetett mindkettőjük részéről. Nótáinkból valóságos zsebkendőszimbólika érezhető ki:

Elvesztöttem zsebkendőmet,
Mögver anyám érte.
Mögtanálta egy szép legény,
Csókot kíván érte.

Alsóvárosi nóta az első világháború idejéből:

A szegedi vasútállomáson vár a szeretőm,
Most is azért fűdögáli a szél a lila színű zsebkendőm.
Lila színű zsebkendőmet, sejt de nem bánom,
Szép vagy babám, tudtalak szeretni, nehéz túled elválnom.

A régi szegedi fehérnép is szerette ünnepeken az *aranynémű* összefoglaló néven emlegetett ékszer viselni. Akinek sok volt belőle, az *nóblissan járt*, nagyon *nóblis* volt, azaz emlékeztetett a régi kényes nemesekre.

A *függő* néven emlegetett fülbevaló már a lánycecsemő fülébe is belekerült. A bábaasszony szokta a fülcimpáját átszúrni. Kovács János szerint¹⁵⁰ a *hajnalicska* (*Mirabilis jalappa*) formás fekete magját szokták régebben a kifűrt, de még hegedő sebbe a függő helyettesítésére belefűzni.

A függő rendszerint aranyból van, aminek valamikor nyilván mágikus háttere is volt. Az egyszerű függő régebbi kedvelt formája a *lencsefüggő*, amely lencsére emlékeztet. Szívalakú a *szívfüggő*, kerek a *karikafüggő*, másként *cigányfüggő* (cigánynők különösen kedvelik), apró kékes kövekkel kirakott a *szödőrfüggő*. Az olyan fülbevalónak, amelynek csüngői is vannak, Tömörkény István a *függőlógó* nevét hallotta.¹⁵¹ Kispolgári jellegű a fülbevalóként hordott 10 koronás aranypénz.

A gyűrűhordás csak a századforduló polgáriasodásával kezd divatozni. A bérmaajándékul vásárolt gyűrű tápai neve *korozsmagyűrű*. A jegygyűrű hagyományvilágáról a házasságnál szólunk. Szegényebb városi lányok, asszonyok ujján valamikor *rézgyűrű* volt. A *lőszörgyűrű* diákok kezéből került ki.

„A lőszörgyűrűnek, lőszórláncnak a fonása — emlékezik vissza Tömörkény István¹⁵² — nagyon kedves mulatság volt: némely részét érdemes öreg piarista tanáraink szedték el tőlünk, mert az iskolai órák alatt is igencsak gyakorolta a mesterséget a gyereknép. Volt, aki a fekete lőszórt, fehér lőszórt úgy fonta, hogy a fehér lőszórból betűk alakultak a gyűrűn, azt mondták: emlékül és gyerekszerelmek bizonyága gyanánt kerültek barna iskolás leánykák ujjaira. A lőszórláncokat pedig valósággal felnőttek viselték óralánc gyanánt, s mind gyerek fonta játékból.”

Jegyezzük még meg, hogy az első világháború alatt orosz hadifoglyok is készítek Szegeden lőszórláncot, lőszörgyűrűt.

A *zsidógyűrű* olyan olcsó, sárga vagy fehér drótból készült, színes üveggel díszített gyűrű, amelyet a rongyszedő házaló valamikor a csontért, rongyért, subadara-

¹⁵⁰ Kovács 198.

¹⁵¹ Tömörkény I., Rónasági csodák 129.

¹⁵² Uo.

bért adott cserébe. Az olcsó, értéktelen anyagból készült gyűrűnek ma is ez a tápai neve.

A *kesztyű* a régi szegedi fehérnép körében nem volt általános. Nagy hidegben azonban sor került részben az *ujjatlan kesztyű*, továbbá a *karkesztyű*, azaz karmantyú, muff hordására. Ez a szűcs munkája volt.

A *nyakbavaló* rendszeren arany nyaklánc, amelyen vallásos jellegű tárgy: kereszt, arany alapra zománcozott Máriakép függ. Más neve *médál*, *métál*. A század elején hozzátartozott a polgárosodó parasztasszonyok ünneplő viseletéhez. Öreg tápai asszonyok olykor még manapság is ezüst Mária Terézia-tallért hordanak vékony ezüstlánccon a nyakukban. Erre a *Patrona Hungariae* képe van egyik oldalon rávésve. Ezt *nyakpéz* néven is emlegetik.

A lányok nyakán viselt hajdani gyöngyfűzérnek *kaláris*, Tápén *kalárisz*, *galárisz* volt a neve.

Az ékszerként hordott óra, újabban pedig a karóra népünk asszonyaihoz még nem jutott el. A *karperec* ünneplőként a század elején föltűnt ugyan, de általánossá lenni nem tudott.

Jámborabb, idős asszonyok szoknyazsebében máig állandóan ott van az *olvasó*. A század elején még sokan hordották a *skapuláré*, *kapulláré* néven ismeretes megszentelt vállruhát a Karmelhegyi Boldogasszony tiszteletére. Jámbor vallásos hiedelem szerint ez az épületes halál záloga. Hasonló megfontolásokból került összehajtogatva szintén öregek zsebébe a *Hét mőnnyei szent zár*, röviden *Hét mőnnyei zár* nevezetű vallásos ponyvairat, amely babonás színezetű, barokk ihletettséggű imádságokat tartalmazott. Úgy vélték, hogy aki állandóan magánál hordja, az megtudja, megérzi, hogy mikor jön el a halála órája. Kálmány adata szerint a haldoklónak a mellére helyezték, hogy haláltusáját ezzel megnyhítsék.

Lányoknál valamikor nem volt pénz, legföljebb, ha a radnai búcsúra mentek. Asszonynép a pénzt vagy a kiskendő sarkába kötve, vagy nyakra fűzve, patyóban, a *gelebibe*, tápaiasan *gőlebibe* eresztette, vagyis a mellén, az inge alatt hordta. Számosabb pénzzel forgoló kofák a kötő és felsőszoknya, vagy a felső- és alsószoknya között ölükre kötötték a rávarrott *szatying* segítségével a *zseb*, *főkötőzseb* néven emlegetett, ruhakelméből szabott nagyöblű pénztartó zacskót.

A *ridikű*, *ridikürt*, Tápén tréfából *kúdústarisznya* néven emlegetett retikül a századforduló óta ugyan terjed, de még ma sem vált általánossá.